

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**SUYÛTÎ'NİN “EDEBU'L-FÛTYÂ”
İSİMLİ ESERİNİN TAHKİKİ**

(YÛKSEK LİSANS TEZİ)

EMİNE ZENGİN

BURSA 2010

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**SUYÛTÎ'NİN “EDEBU'L-FÛTYÂ”
İSİMLİ ESERİNİN TAHKİKİ**

(YÛKSEK LİSANS TEZİ)

EMİNE ZENGİN

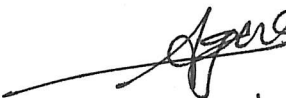
Danışman
Doç. Dr. Salih KARACABEY

BURSA 2010

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda
7.08.2010...31.....numaralı Emine Zengin'nın hazırladığı "Suyûtî'nin "Edebu'l-Füyâ"
İsimli Eserinin Tahkiki" konulu Yüksek Lisans Teziile ilgili tez savunma sınavı,
31.../08/ 2010 günü ...14.00 - ...17.00...saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ~~başarılı~~.....(başarılı/başarısız)
olduğuna ~~oybirliği~~.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Selih KARACARSEY
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Güç
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Hacerin KAHRAMAN
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

31.../08/ 2010.

ÖZET

Yazar	: Emine ZENGİN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: ix +89
Mezuniyet Tarihi	: / /20....
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Salih KARACABEY

Âlimlerin kendisinden övgüyle bahsettiği Celâleddin es-Suyûtî dinî ilimlerin çeşitli alanlarında pek çok eser yazmıştır. Önemli bir kısmı derleme olan eserleri bile bazı konuların günümüze kadar ulaşmasına katkı sağladığı için büyük bir boşluğun doldurulmasına vesile olmuştur. Edebü'l-füyâ isimli cüz'ü bunlardan sadece birisidir.

Hemen her konuda eseri olan Suyûtî, bu cüz'ünde bir hadisçi olarak hadisleri esas almak suretiyle fetvâ vermenin sorumluluğu ve bu bağlamda müftülerin fetvâ verirken dikkat etmesi gereken usûl ve kaidelerden bahsetmiştir.

Müellifin eserinde kullandığı referans ve deliller, konuyu ele alış tarzındaki incelik ve hassasiyet dikkat çekicidir. Suyûtî'nin yol gösterici olması gayesiyle kaleme aldığı cüz' bu bakımdan kıymetli bir eserdir. O'nun hadisin yanı sıra fıkıh alanındaki vukûfiyetini de ifade etmektedir. Müellifin çok değerli bu cüz'ünü tahkikte bizim için dört nüsha yol gösterici olmuştur.

ABSTRACT

Author : Emine ZENGİN
University : Üniversity of Uludağ
Main Department : Department of Fundamental Islamic Sciences
Department : Hadith Discipline
Quality of Thesis : Master's Thesis
Page's Number : ix +89
Date of Graduation : / /20....
Advisor : Doç. Dr. Salih KARACABEY

Celâleddin es-Suyûtî, whom scholars give much praise and admiration, has a number of works in various science fields. His works, many of which are compilations, have made significant contributions to Hadith by making some fundamental subjects available to be used by people even today. His fascicle called “Edebü'l-fütyâ” is only one of these compilations.

In this fascicle, Suyûtî indicates the responsibility of giving fatwa in the lights of Hadith and explains the rules and procedures which muftis should take into consideration while giving fatwa.

The writer's elegant style of description, his arguments and references are eye-catching in his work. The fascicle written by Suyûtî is a precious work on account of being a useful guide. It shows that Suyûtî is an expert in not only the study of Hadith but also the science of Fiqh. four copies has been a helpful guide during our investigation into the valuable fascicle of the writer.

ÖNSÖZ

İslam'ın Kur'an-ı Kerimden sonraki en önemli kaynağı Sünnettir. Resulullah'ın (s.a.v.) ashâbı, onun Sünnetini hayatlarına tatbik etmekte titiz davrandıkları kadar, Hz. Peygamber'in sözlerini kendilerinden sonraki nesle en doğru ve eksiksiz bir şekilde aktarma çabasında da aynı hassasiyeti göstermişlerdir. Hadis aktarma çabaları, sonraki nesiller tarafından da büyük bir gayretle sürdürülmüştür. Hadis ilminde temayüz eden müteahhir ulemânın en önde gelenlerinden birisi de hiç şüphesiz Suyûtî'dir. Suyûtî'nin hadis ilmine katkısı hadisle ilgili kaleme aldığı eserlerden açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda onun çeşitli hadisleri derleyerek oluşturduğu hadis cüzleri de büyük önem taşımaktadır.

Biz, bu büyük âlimin eserlerinden birini tanıtabilmiş olmak amacıyla "Edebü'l-füyâ" isimli, fetva usul ve âdâbı ile ilgili hadisleri derlediği müstakil eserini, danışmanım Doç. Dr. Salih KARACABEY'in de uygun görmesiyle çalışmamıza konu edindik.

Tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır:

Bu çerçevede öncelikle kütüphane kayıtları ve kaynaklardan yola çıkılarak, müellifin kısaca hayatı, Hadis alanındaki eserleri ve ilmî kişiliği ele alınmıştır. Bu bahsettiğimiz, tezin birinci bölümünü karşılamaktadır.

İkinci bölümde fetvâ ve müftü kavramları üzerinde durularak müftüde bulunması gereken vasıflar zikredilmiş ve Suyûtî'nin eserinin Edebü'l-fetvâ literatürü içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Asıl hedef ve tezin üçüncü bölümünü karşılayan temel kısım ise, müellife ait olan ve kendi tabiriyle müftülerin itimad etmeleri ve birilerinin de ilgisizlik ve cehaletleri sebebiyle yanlışa düşmemeleri için kaleme aldığı fetvâ usûl ve âdâbıyla ilgili hadis ve eserleri muhtevî hadis cüz'ünün ve yazma nüshalarının genel tanıtımı ve tahkik edilmesini işlemektedir. Bölümün sonu ise tenkitli neşrin yapıldığı kısma ayrılmıştır.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen, üzerimde büyük emeği olan danışman hocam Doç. Dr. Salih KARACABEY'e ve özellikle büyük desteğini ve rehberliğini gördüğüm kıymetli hocam M. Fatih KAYA'ya ve kendisiyle tanışmama vesile olan Muhammed BEYLER hocama, Süleymaniye Kütüphanesi'nde görevli Mustafa Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SUYÛTÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. HAYATI.....	4
1.1.1. İSMİ VE NESEBİ.....	4
1.1.2. DOĞUMU ve ÇOCUKLUĞU.....	5
1.1.3. YAŞADIĞI DÖNEM.....	6
1.1.4. VEFATI.....	7
1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	7
1.2.1. ÖĞRENİM HAYATI.....	7
1.2.2. HOCALARI.....	10
1.2.3. TALEBELERİ.....	12
1.2.4. ESERLERİ.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

FETVÂ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE EDEBU'L-FETVÂ LİTERATÜRÜ

2.1. FETVÂ, MÜFTÎ, MÜSTEFTÎ, EDEBU'L-MÜFTÎ KAVRAMLARI.....	22
2.2. FETVÂ VERME SORUMLULUĞU VE MÜFTÎDE BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR.....	23
2.3. EDEBÜ'L-FETVÂ LİTERATÜRÜ.....	30
2.4. SUYÛTÎ'NİN EDEBÜ'L-FÛTYÂ İSİMLİ CÜZ'ÜNÜN MUHTEVA DEĞERLENDİRMESİ.....	33

2.5. EDEBÜ'L-FÜTYÂ" CÜZÜNÜN KAYNAKLARI	39
2.6. HADİSLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	40
2.7. SUYÛTÎ'NİN CÜZÜNÜN ORJİNALLİĞİ	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTABIN YAZMA NÜSHALARI, TAHKİKTE İZLENEN YÖNTEM VE ESERİN TENKİTLİ NEŞRİ

3.1. KİTABIN SUYUTÎ'YE AİDİYETİ.....	43
3.2. KİTABIN İSMİNİN TAM OLARAK TESBİTİ.....	43
3.3. KİTABIN NÜSHALARININ TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	44
3.4. TENKİTLİ NEŞRE ESAS ALINAN NÜSHALAR VE TAVSİFLERİ	45
3.4.1 ŞEHİT ALİ PAŞA NO: 2714.....	45
3.4.2. SÜLEYMANİYE NO: 708	46
3.4.3 REİSÜ'L-KÜTTAB NO: 1149	46
3.4.4. ZAHİRİYYE NO: 7664	47
3.5. METİN TAHKİK ÇALIŞMASINDA TAKİP EDİLEN USUL	47
3.6. EDEBÜ'L-FÜTYÂ'NİN TENKİTLİ NEŞRİ.....	49
3.7. TAHKİK EDİLEN NÜSHALARIN İLK VE SON VARAK FOTOĞRAFLARI.....	76
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	84
ÖZGEÇMİŞ.....	89

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlühü
İ.A.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştır
ktp.	: Kütüphanesi
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
No:	: Numara
Nr	: Numara
r.a.	: Radiyallahu Anhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
S.Ü.İ.F.D	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih eden
yay.	: Yayınevi, yayınları
vdr.	: Ve diğerleri
vrk.	: Varak

GİRİŞ

Suyûtî, hakkında en çok çalışma yapılan, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser vermiş büyük âlimlerden biridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hayatı, eserleri ve farklı disiplinlerdeki uzmanlık yönleriyle ilgili müstakil olarak şu çalışmalar yapılmıştır:

1. Celâluddîn es-Suyûtî, *Kitâbu't-tehaddusi bini'metillah*, el-Hey'etu'l-âmme likusûri's-sekâfe, 2003. Bu, Suyûtî'nin kendisi tarafından kaleme alınmış bir otobiyografidir.
2. Şeyh Abdulkâdir eş-Şâzelî, *Behcetü'l-âbidîn bitercemeti Hâfızı'l-asri Celâlidîn es-Suyûtî*, Matbûâti Mecma'i'l-lüğati'l-Arabiyyeti biDimeşk, 1419/1998. Bu da, talebesi Abdulkâdir eş-Şâzelî'nin hocasının hayatına tahsis ettiği bir biyografi çalışmasıdır.
3. Sa'dî Ebu Ceyb, *Hayatu Celâlidîn es-Suyûtî - Maa'l-ilmi mine'l-mehdi ile'l-lahd*, Dâru'l-menâhil, Birinci baskı, 1413/1993.
4. İyad Halid et-Tabbâ', *el-İmamu'l-hâfız Celâluddin es-Suyûtî – Ma'lemetu'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-kalem, Dimeşk, Birinci baskı, 1417/1996.
5. Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Mektebetü Celâlidîn es-Suyûtî*, Dâru'l-Mağrib, Rabat, 1997.
6. Ali b. Ahmed b. el-Hımsî, *Fihrisü müellefati's- Suyûtî*.
7. Ahmed el-Haznedâr ve Muhammed İbrahim eş-Şeybanî, *Delîlü mahtûtâti's-Suyûtî ve emâkinu vücûdihâ*.
8. Nasır b. Suud b. Abdullah Selame, *Mu'cemu müellefati's-Suyûtî el-mahtûta*, Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad, 1996/1417.
9. Heyet, *el-İmam Celâluddin es-Suyûtî Fakîhen ve Luğaviyyen ve Muhaddisen ve Müctehiden*, el-Munazzamatu'l-İslâmiyye li't-terbiyeti ve'l-ulûmi ve's-sekâfe, Dâru't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye.
10. Bedî' es-Seyyid el-Lehhâm, *el-İmâmü'l-Hâfız Celâluddin es-Suyûtî ve Cuhûduhu fi'l-Hadisi ve 'Ulumihi*, Dâru Kuteybe, Dimeşk, 1415/1994.
11. Kureşî Abbas Denderâvî, *Edebü's-Suyûtî*.

12. Abdul'âl Sâlim Mekram, *Celâluddîn es-Suyûtî ve eseruhû fi'd-dirâsâti'l-lügaviyye*, Müessesetu'r-risâle, Birinci baskı, 1409/1989.
13. Tahir Süleyman Hamûde, *Celâluddîn es-Suyûtî - Asruhu ve hayâtuhu ve âsâruhu ve cühûduhu fi'd-dersi'l-lüğavî*, el-Mektebu'l-İslâmî, Birinci baskı, 1410/1989.
14. Mustafa eş-Şek'a, *Celâluddîn es-Suyûtî – Mesîretuhu'l-ilmîyye ve mebâhisuhu'l-lüğaviyye*, Şeriketu mektebeti ve matbaati Mustafa'l-bâbi'l-Halebî, 1401/1981.
15. Ahmed Emin Mustafa, Fennü'l-makâm beyne'l-Bedî' ve'l-Harîrî ve's-Suyûtî, 1991.
16. Muhammed Yûsuf eş-Şorbâcî, *el-İmamu's-Suyûtî ve cühûdühû fî ulûmi'l-belâğa*.
17. Dr. Necah bintü Ahmed ez-Zihâr, *Müellefâtü's-Suyûtî fî İlmi'l-belâğa*.
18. Adnan Muhammed Selman, es-Suyûtî en-nahvî, Dârü'r-Risâle, Bağdad, 1976.
19. İsam İd Fehmi Ebu Garbiyye, Usûlü'n-nahv inde's-Suyûtî beyne'n-nazariyye ve't-tatbik, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, Kahire, 2005/1425.
20. Abdulhafız Ferğâlî el-Karnî, *el-Hafız Celâluddîn es-Suyûtî – İmâmu'l-müctehidîn ve'l-müceddidîn*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1990.
21. Dr. Muhammed Celâl Ebu'l-futûh Şeref, *Celâluddîn es-Suyûtî – Menhecuhu ve Ârâuhu'l-kelâmiyye*, Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye.
22. Muhammed b. Hasan b. Akîl Mûsa eş-Şerif, *İcâzu'l-Kur'âni'l-Kerim beyne'l-imami's-Suyûtî ve'l-ulemâ*, Dâru'l-Endelüs el-Hadrâ, 1417/1997.
23. Süleyman Mollaibrahimoğlu, Celaleddin es-Suyuti ve surelerin başı ile sonu arasındaki münasebetle ilgili “Merâsıdu'l-metâli' fî tenâsübi'l-mekâtı'i ve'l-metâli'” isimli eseri, Dernekpazarı Köyleri Kültür ve Dayanışma Vakfı, İstanbul, 1994.

Suyûtî'nin Edebü'l-fütüyâ isimli hadis cüzü hacimce küçük bir eserdir. Buna rağmen oldukça geniş sayılabilecek bir muhtevaya sahiptir. Biz, bu cüzün tanıtımı ve tahkikiyle, fetvâ vermeden önce ve fetvâ verirken dikkat edilmesi gereken usûl ve âdâb ile fetvâ sonrasında karşılaşılabilecek durumlar hakkında Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) emir,

tavsiye, tenbih ve uygulamalarına dikkat çekmeyi amaçladık. Rasulullah'ın (SAV) uygulamaları başta olmak üzere, O'nu örnek alan ashâbın bu konulardaki uygulamalarını, bir bütünlük içinde görüp tatbik edebilmeleri açısından Allah (c.c) adına konuşacak müftü adaylarına bir rehber sunmak da diğer bir gayemizdir.

Bu amaca ulaşma yolunda Suyûtî'nin Edebü'l-fütyâ cüzü hakkında çalışmamıza başlamadan önce yaptığımız araştırmalarda, cüzümüzün daha önce çalışıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak çalışmamızda epey bir merhale katettikten sonra, cüzümüzün iki başka tahkikli neşri daha bulunduğu bilgisine ulaştık. Bunlardan ilki Bedî' es-Seyyid el-Lehhâm'ın “*el-İmâmü'l-Hâfız Celâluddîn es-Suyûtî ve cuhûduhu fi'l-hadisi ve ulumihi*” adlı eserinde verdiği bilgiye göre, Muhammed Amavî'nin tahkikiyle Beyrut'ta el-Mektebü'l-İslamî tarafından yapılan baskıdır. Ancak bu baskıya ulaşmak mümkün olmamıştır. Diğer, Dâru'l-âfâkı'l-Arabiyye yayınlarından çıkan Muhyiddin Hilal es-Serhan tarafından 2007'de yapılan tahkik çalışmasıdır. Ancak çalışmamızın son dönemlerinde görüp incelediğimiz bu neşirde bizim çalışmamızı boşa çıkaracak bir durum olmadığını düşünüyoruz. Zira eserin tahkîki tek bir nüshaya itimad edilerek yapılmış. Biz ise dört ayrı nüshayı esas almak suretiyle daha güvenilir bir tahkik yapmayı amaçladık. Ayrıca mezkur baskının başında dikkate değer bir dirase/inceleme kısmı da bulunmamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUYÛTÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. HAYATI

1.1.1. İSMİ VE NESEBİ

Celâleddîn es-Suyûtî'nin tam adı, Ebu'l-fadl Abdurrahman b. el-Kemâl Ebubekir b. Muhammed b. Ebubekir b. Osman b. Muhammed b. Hızır b. Eyyub b. Muhammed b. el-Hümmam es-Suyûtî eş-Şafîî'dir.¹ Sülalesi yukarı Mısır'daki Usyût (Asyot) bölgesindedir. Bu yüzden nisbet edildiğinde el-Usyûtî (veya es-Suyûtî) denilmektedir. Ancak Celâleddîn, babasının kullanmayı tercih ettiği es-Suyûtî nisbesini kullanır.²

Suyûtî aslen Mısırlı değildir. Babası, atalarının Farisî veya doğulu olduğunu söylemiştir. Suyûtî bu bilgiye dayanarak, ailesinin kullandığı bir diğer nisbe olan "el-Hudayrî"den hareketle, ailesinin Bağdat'ın mahallelerinden biri olan el-Hudayriyye'den gelmiş olabileceğini düşünür.³ Ebu'l-fadl künyesini ise ona hocası olan el-Kinânî (876/1471) vermiştir.⁴

Suyûtî'nin ailesine dair bilgileri de yine kendisinden öğreniyoruz. O, ailesinin Asyot'un önemli ailelerinden biri olduğunu söyler ve bu konuda çeşitli bilgiler verir. Ailesinin bazı fertlerinin kadılık ve muhtesiplik mevkiinde bulunmasının yanı sıra aile içerisinde zengin tacirlerin varlığından da bahseder. Hatta bunlardan birinin Emir Şeyhu'nun (758/1357) dostu olduğunu ve bir medrese inşa ettirip vakfettiğini bildirir.⁵

Suyûtî, babasından bahsederken ilmî yönüne dikkat çekmekte, onu imam ve allâme olarak tavsif etmektedir.⁶ Babası Kemâleddîn'in Asyot'ta doğduğunu, orada yetiştiğini ve

¹ Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Kitabü't-tehaddüs bi ni'metillah*, thk. Elisabeth Sartain, el-Hey'etü'l-Âmme li Kusuru's-Sekâfe, 2003, s. 5; *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısr ve'l-Kâhire*, I-II, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, 1. bs., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967, c. I, s. 335; *Sehâvî*, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut, 1992, c. IV, s. 65; İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, I-X, Dâru İbn Kesir, Beyrut, ts, c. X, s. 74; Kehhale, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-arabiyye*, I-IV, Müessesetü'l-Risale, Beyrut, 1993, c. II, s. 82.

² Suyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 12.

³ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 6.

⁴ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 235; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, c. X, s. 75.

⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 7; *Hüsnü'l-muhâdara*, c. I, s. 336.

⁶ Suyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 5

yine orada kadılık görevi yürüttüğünü söylemektedir. Kemâleddîn, ilim tahsili için Kahire'ye gittikten sonra yoğun bir mesâi sarfetmiş, devrin meşhur hocalarının birçoğundan ders okumuş, İbn Tûlûn (Tolon) Camii'nin vaizliğini yapmış, Şeyhûniyye ve diğer medreselerde fıkıh dersi vermiştir.⁷

Suyûtî'nin annesi hakkında pek fazla bilgimiz yoktur. Sehâvî, Suyûtî'nin annesinin bir Türk cariye olduğunu yazar.⁸ Ama aralarındaki husûmet ve münâkaşaları göz önünde tutarsak bu bilgiyi ihtiyatla karşılamak gerekir.

1.1.2. DOĞUMU ve ÇOCUKLUĞU

Suyûtî h. 849 yılında Recep ayının ilk gecesini (3 Ekim 1445) dünyaya gelmiştir.⁹ Babasının kütüphanesinde doğduğu söylenir. Anlatıldığına göre babası, annesini bir kitabı araması için kütüphaneye yollar ve doğum orada gerçekleşir. Bu yüzden Celâleddîn es-Suyûtî'nin lakaplarından biri de “İbnü'l-kütüb”dür (kitapların oğlu).¹⁰

Suyûtî, babası Kemâleddin'in h. 855 senesinde vefat ettiğini bildirir.¹¹ Buna göre yaklaşık beş buçuk yaşında iken öksüz kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat babası, çocuğunun yetiştirilmesi için gerekli parayı bırakmış ve bazı arkadaşlarını çocuğunun himayesi için vazifelendirmiştir. Suyûtî'nin hasımlarından biri olan Burhaneddin b. el-Kerakî (853/1449), Kemâleddin'in öğrencilerinden birinin, küçük çocuğu (Suyûtî'yi) kendi evinde, kendi parasıyla yetiştirdiğini iddia eder; ancak Suyûtî, bu iddiaya şöyle cevap vermiştir: “Bahsi geçen şahıs beni himaye edenlerden biriydi ve babamın benim için bıraktığı paradan kullanırdı. Her ay annemden bu iş için ihtiyacı kadar parayı alırdı; harcanan para onun cebinden çıkmazdı. Ben babamın bize miras bıraktığı evde, annem tarafından büyütüldüm. Himaye edenlerden hiçbiri beni kendi evine almadı ve aynı zamanda onların parasına hiç ihtiyaç duymadım. Benimle ilgilenenlerin başında büyük Şeyh Kemâleddin b. el-Hümmam (861/1456) gelir. Bahsi geçen kişi ona danışmadan hiçbir harekette bulunmazdı.”¹²

⁷ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 7-8; Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifin*, c. I, s. 444.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmi'*, c. IV, s. 65.

⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerat*, c. X, s. 74.

¹⁰ Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* I-XVIII, Daru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut, 2002, c. III, s. 301; Bkz. Sartain, Elisabeth, *Celâleddin Suyûtî Hayatı ve Eserleri*, trc. Hasan Nureddin, Gelenek yay., İstanbul, 2002, s. 14.

¹¹ Suyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 236.

¹² Suyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 236; Sartain, Elisabeth, *a.g.e.*, s. 15.

Suyûtî'nin hamileri arasında Muhibbuddin b. Musayfih (863/1458), Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî (864/1460), Şehabeddin et-Tabbah da yer alır.¹³

1.1.3. YAŞADIĞI DÖNEM

Suyûtî'nin yaşadığı dönemde Mısır'ı Memlükler yönetmektedir. Bu dönem, nihayetinde Osmanlıların bu bölgeyi fethetmesiyle iç karışıklıkların fazlaca yaşandığı bir kargaşa dönemi olarak tavsif edilmektedir.¹⁴

Memlükler'in bu çalkantılı dönemdeki iktidar mücadeleleri, sultanların çok çabuk değişmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim Suyûtî, Memlük sultanlarından on üç tanesinin iktidarı dönemine şahit olmuştur. Bunlardan ilki olan Zahir Çakmak'ın iktidarı h. 857 senesinde son bulmuştur. Sonuncusu ise Eşref Kansu el-Gavrî'dir. H. 906 senesinde iktidara gelen Eşref, h. 922 senesine kadar iktidarda kalmış ve Mercidabık'ta Yavuz'a yenilince Memlükler dönemi tarihe karışmıştır.¹⁵

İlmî faaliyetler açısından zengin bir ortamda yetişen Suyûtî, ilim merkezlerinin çeşitliliğinden ve fazlalığından istifade etmiştir. Onun yaşadığı dönemde ilmî merkezler üç başlıkta mütalaa edilmektedir: Medreseler, Tekkeler (Hânkâh-el-Havânık) ve Câmiler (Câmiler, bugünkü Üniversiteler olarak düşünülebilir. Zîra ilk dönemlerden beri Müslümanlara göre Câmileri inşa etmedeki amaç sadece oralarda namaz kılmak değildi. Bu inşa faaliyeti ilmî ve siyâsî ihtiyaçları gidermeye yönelik amaçları da ihtiva ediyordu. Nitekim bu câmilerden pek çoğu çeşitli ilmî faaliyetlere şahitlik etmiştir.¹⁶).

Medreselerin başında Selâhaddin Eyyûbî'nin inşa ettirdiği Salâhiyye Medresesi gelmektedir. Hasan b. Nâsır Medresesi de bu dönemde faal medreselerdendir.

Tekkeler, daha çok tasavvuf gönüllülerinin merkezleri olmakla birlikte ilmî faaliyetlere de katkı sağlayan mekânlardandır. Bunlar arasında özellikle Şeyhûniyye ve Baybarsiyye hânkâhları meşhurdur.

¹³ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 10; Sartain, Elisabeth, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁴ Bedî' es-Seyyid el-Lahhâm, *el-İmâmü'l-Hâfız Celâleddîn es-Suyûtî ve cuhûduhu fi'l-hadisi ve ulumihi*, Dâru Kuteybe, Dımaşk, 1994., s. 27.

¹⁵ Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, c. II, s. 122 vd.

¹⁶ Tâhir Süleyman Hamûde, *Celâleddîn es-Suyûtî asruhu ve hayâtuhu*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1989, s. 66.

Amr b. Âs'ın (43/664) inşa ettirdiği Câmîu Amr b. el-Âs diye meşhur olan külliye, sadece bir mescid değil, üniversite nitelikli bir eğitim kurumu fonksiyonunu icra etmektedir. İbn Tolon ve Ezher de bu türün meşhur örneklerindedir.¹⁷

1.1.4. VEFATI

Suyûtî, sol kolunda beliren büyük bir şişlik sebebiyle 12 Cemaziyevvel 911/11 Ekim 1505'te hastalanmış, bir hafta Ravza'daki evinde hasta yatmış, 19 Cemaziyevvel 911/18 Ekim 1505'te Cuma günü vefat etmiştir. Vefat ettiğinde altmış bir yaşından on ay on sekiz gün almıştı. Suyûtî'nin, son nefesini vermeden önce Yasin suresini okuduğu söylenir.

Cenaze namazı Ravza'daki Ebanki Camii'nde Cuma namazı sonrasında kılınmıştır. Cenaze namazına o kadar çok insan iştirak etmiştir ki birçok insanın onun tabutuna dahi dokunması mümkün olmamıştır. Vefatı büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Bu, aynı zamanda ne kadar seviliyor olduğunun da bir göstergesidir. Hatta yaşarken ona haset ve düşmanlık edenler dahi mezarını ziyaret etmekten geri durmamışlardır.¹⁸ Suyûtî, Kahire'de Babü'l-Karâfe yakınındaki Kûsûn kabristanına babasının yanına defnedilmiştir.¹⁹

1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.2.1. ÖĞRENİM HAYATI

İslâmî ilimlerin hemen her alanında eser veren, Arap dilinde en fazla eser vücuda getiren müelliflerden biri, belki de birincisi²⁰ olan Suyûtî'nin bu birikime ulaşmasında şüphesiz almış olduğu tahsilin büyük payı vardır.

Suyûtî, daha küçük yaşta, babası onu kendisinin hocalık yaptığı Şeyhu Camii'nin karşısındaki Şeyhuniyye Medresesi'ne götürürdü.²¹ Burada âlim Zeyneddin Rıdvan'ın ve Şafîî fakih Siraceddin Ömer b. İsa el-Ververî'nin derslerini dinlerdi. Suyûtî, üç yaşındayken babasıyla birlikte, sonradan İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) olduğunu tahmin ettiği yaşlı bir hocanın meclisine gittiğinden bahseder. Daha sonra o gün yanlarında olan Şemseddin Muhammed el-Münâvî'den, bu hocanın İbn Hacer el-Askalânî olduğunu

¹⁷ Tâhir Süleyman Hamûde, *a.g.e.*, s. 59–73.

¹⁸ Abdülkadir eş-Şâzelî, *Behcetü'l-âbidîn bitercemeti Hâfız'ı'l-asri Celâlidîn es-Suyûtî*, Matbûâtı Mecma'i'l-lügati'l-Arabiyyeti biDimeşk, 1998, s.257.

¹⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerat*, c. X, s. 78–79; Özkan Hâlit, “*Suyûtî*”, *DİA.*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 189.

²⁰ Karahan, Abdülkadir, “*Suyûtî*”, *İ.A.*, I-XIII, M.E.B., c. XI, İstanbul, 1979, s. 258-263., s. 258.

²¹ Suyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 50.

doğruladır. Meclislerde neden bahsedildiğini anlayamayacak yaşta olsa da Suyûtî, İbn Hacer ve Zeyneddin Rıdvan'ı hocaları arasına dâhil eder.²²

O, babası vefat ettiğinde Tahrim suresine kadar Kur'an-ı Kerimi hıfz etmişti. Babasının ölümünden sonra aralarında Kemâleddin ibnü'l-Hümmam'ın (861/1456) da yer aldığı aile dostları tarafından himaye edilmiş ve onların ihtimam ve gayretleri ile tahsiline devam etmiştir.²³ Sekiz yaşına gelmeden hıfzını tamamlayan Suyûtî daha sonra ahkâm hadisleriyle ilgili Abdulğanî el-Makdisî'nin (600/1203) *Umdetü'l-Ahkâm*'ını, Şafîî fıkhında İmam Nevevî'nin (676/1277) *Minhacü't-talibîn*'ini ve usûl-i fıkhıta Beydavî'nin (685/1286) *Minhac*'ını, nahivde İbn Malik'in (672/1274) *Elfiyye*'sini ezberlemiştir.²⁴

Hocalığa başlaması, hocası el-Bulkînî'nin onun İslamî ilimlere vukufuna kanaat getirip icazet vermesi üzerine olmuştur. Suyûtî, kendisinin kaleme aldığı *et-Tehaddüs bi ni'metillah* isimli hal tercümesinde hocalığa başlamasını şöyle anlatır: “Şeyhimiz Şeyhülislam Alemuddin el-Bulkînî bana icazet verdiği, kendisinden dersi okutmak için izin istedim ve ilk derse âdet olduğu üzere kendisinin de teşrif etmesini rica ettim. Beni kırmadı ve gelebileceği günün tarihini verdi. Fetih suresinin ilk ayetleriyle ilgili meselelere dair o dönemdeki ilmî yeterliliğim nispetinde bir metin telif ettim. Şeyhimizin babasının, ağabeyinin ve kendisinin de Amr b. Âs camiindeki Haşabiyye derslerinde yapageldiği üzere, İmam Şafîî'nin (204/820) (rh. a.) *Risale*'sinin mukaddimesini teberrüken metne dâhil ettim. Yakınlarıma, dersime Şeyhülislam'ın teşrif edeceğini bildirdim. Ancak beni kıskananlar buna inanmadı. İmam Şafîî'nin türbesini ziyaret ettim ve muvaffak olmam için onunla Allah'a tevessül ettim. 867 senesinin Zilkade ayının dokuzuncu gününde (26 Temmuz 1463) Şeyhülislam Alemuddin el-Bulkînî, oğlu, üvey oğlu, kadı vekilleri ile birlikte pek çok âlim ve talebe ve hatta hasetçilerim ve düşmanlarım camiye doldurdu.”²⁵

Hadis imla meclisleri konusundaki girişimleri de hocalığının dikkat çekici yanlarındandır. Kendisi bu hususu şöyle ifade etmektedir: “Hadis imla meclisleri Hafız İbn Hacer'in vefatının ardından yirmi senelik bir kesintiye uğramıştı. Hicri 872 senesinde İbn Tolon medresesinde bu meclisleri ben başlattım.”²⁶

²² Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 45, 50.

²³ İbnü'l-İmâd, *Şezerat*, c. X, s. 75.

²⁴ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 236; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, c. X, s. 75.

²⁵ Suyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 239–240.

²⁶ Şa'rânî, Ebû Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısırî, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, Mektebetü'l-Kahire, 1990. s. 19.

Hadis metinleri, senedleri, garibu'l-hadis, rical ilmi ve hüküm istinbatı yönünden zamanının en önde gelen âlimlerinden olan Suyûtî iki yüz bin hadis ezberlemiştir.²⁷ Kendisi hadis alanındaki birikimini şöyle ifade etmektedir: “İki yüz bin hadis ezberledim. Daha fazlasını bulsaydım onu da ezberlerdim. Ama yeryüzünde bu miktardan fazlası yok olmalı.”²⁸

Suyûtî'nin ilgilendiği ilim dalları hal tercemesinden alınan şu bölümde açık olarak görülür: “Nahiv alanında uzmanlaştım. Bu ilimle ilgili pek çok kitap okudum, okuduklarıma şerhler düştüm. Çağdaş âlimlerin pek çoğu ve onların selefleri benim okuduğum bu kitapları okumamıştır. Sonra aynı ilgiyi fıkıh alanına gösterdim. Bu iki ilim benim en değer verdiklerimdir. Bunları belagat ve mustalahu'l-hadis ilimleri takip eder. Ferâiz ilminde ise bilgim diğer âlimlerle eşit seviyededir. Aritmetikte ve aruzda bilgim az değildir.”²⁹

Suyûtî'nin ilk dönemlerde bazı kitaplarını okuduğu mantık ilmi hakkında, sonradan kanaatinin nasıl değiştiğini “*Kitabu't-tehaddüs*'teki açıklamalarından³⁰ yola çıkarak şöyle anlatabiliriz: Suyûtî ilk dönemlerde bir müddet mantık ile meşkul olmuş, İsagoji ve Şerhi'ni hocası Şemseddin el-Hanefî'den okumuş, ancak daha sonra mantık ile meşkul bazı hocaların şer'î ilimlerden nasipsiz olduğunu görünce mantıktan soğumuş, bu hususta İbn Salâh (643/1245) gibi bazı âlimlerin mantığın haram olduğuna dair görüşlerine muttalî olduktan sonra ise artık mantığı tamamen terk etmiş ve “*el-Ğaysu'l-muğdik fî tahrîmi'l-mantık*” isimli mantıkla iştigalin haram olduğuna dair bir eser kaleme almıştır. Bu ilimden uzaklaşınca, kendi ifadesiyle ilimlerin en şerefli olan hadis ilminde uzmanlaşmıştır: “Allah Teâlâ bu ilmin yerine bana ilimlerin en şerefli olan hadis ilminde âlim olmayı nasip etti” demiştir.³¹ Suyûtî bu ifadesiyle aynı zamanda hadis ilmine karşı düşkünlüğünü ortaya koymuştur. Ona göre hadis, ilimlerin en şerefli olanıdır. Hac farîzasını îfâsında, fıkıh ilminde hocası Bulkînî'nin, hadis ilminde ise İbn Hacer'in seviyesine ulaşabilmek niyetiyle zezem içmesi³² onun hangi ilim dallarına daha çok düşkün olduğunu ve hangi âlimleri kendisine örnek aldığını göstermektedir.

²⁷ Karahan, Abdülkadir, “*Suyûtî*, İ.A., c. XI, s. 259.

²⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerat*, c. X, s. 76.

²⁹ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 138.

³⁰ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 241-242.

³¹ Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, c. I, s. 339.

³² Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 338.

Suyûtî, birçok ilimde önemli mertebelere ulaşmış ve devrinin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Şevkânî (1250/1834), *el-Bedru't-tâli*' isimli eserinde: "Tüm ilimlerde zirveye çıktı, akranlarını geçti ve şöhreti yayıldı. Hadiste el-Camiu'-Sağır ve el-Camiu'l-Kebir gibi eserler, Tefsir'de ed-Dürrü'l-Mensur, Kur'an ilimlerine dair el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân gibi kitaplar yazdı. Her daldaki eserleri güvenilirdir. Kendisi, bütün İslam coğrafyasında güneş gibi olmuştur"³³ diyerek onun ilmî yetkinliğine dikkat çekmiştir. O, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Nahiv, Meâni, Beyan ve Bedi' olmak üzere yedi ilimde mütebahhir/derin bilgi sahibi olduğunu söyler.³⁴ Suyûtî, Fıkıh ilmi haricinde çağdaşı âlimlerle birlikte hocalarının da ilmî seviyesini aştığını, ancak fıkıhta hocası Bulkînî'nin seviyesine ulaşamadığını bildirir.³⁵

1.2.2. HOCALARI

Kişinin ilmî şahsiyetini oluşturan en önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz hocalarıdır. Suyûtî de ilmî birikimini, çok kıymetli hocalardan ders alarak elde etmiştir.

Farklı ilim dallarında kendilerinden icazet aldığı hocalarının sayısının altı yüze baliğ olduğunu söyleyen Suyûtî³⁶, hadiste kendilerinden okuduğu ya da kendisine icazet veren önemli hocalarının isimlerini zikretmiş, bunların sayısı 195'e ulaşmıştır.³⁷ hadis ilminde hocalarını dört tabakaya ayırmıştır.³⁸

Kendisine ait olan *Mu'cemu's-şuyûhi'l-kebîr (Hâtibu leyl ve Cârifu seyl)* ve *el-Mu'cemu's-sağîr (el-Müntekâ)* adlı eserleri sırf hocalarını tanıtmak amacıyla kaleme almıştır.³⁹ Bu eserler günümüzde mevcut olduğu için hocalarının hepsini tanıtmannın

³³ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli*, c. I, s. 229.

³⁴ Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 338; Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmi*', c. IV, s. 67; Mustafa eş-Şek'a, *Celaluddîn es-Suyûtî*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, Mısır, 1981, s. 61.

³⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 338; , Mustafa eş-Şek'a, *a.g.e.*, s. 62.

³⁶ *Hâtibu leyl ve cârifu seyl*'den naklen: İyad halid et-Tabbâ', *el-Hâfız Celaluddîn es-Suyûtî*, Ma'lemetu'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Daru'l-kalem, Dimeşk, 1417/1996, s. 146-147.

³⁷ Bkz. İyad Halid et-Tabbâ', *el-Hâfız Celaluddîn es-Suyûtî*, s. 146-147.

³⁸ Suyûtî hadıs ilminde hocalarını dört tabakaya ayırmaktadır: Birinci tabaka: el-Fahr b. el-Buhari, eş-Şeref ed-Dimyâtî, Süleyman b. Hamza, Ebu Nasr b. eş-Şirâzî gibi âlimlerden rivayet edenler. İkinci tabaka: es-Sirâc el-Bulkînî, el-Hafız Ebu'l-Fadl el-İrâkî gibi âlimlerden rivayet edenler. Bunlar derece bakımından bir önceki tabakadan aşağı seviyededir. Üçüncü tabaka: eş-Şeref b. el-Küveyk, el-Cemâl el-Hanbelî gibi âlimlerden rivayet edenler. Bunlar da ikinci tabakadan aşağı seviyededir. Dördüncü tabaka: Ebu Zür'a b. el-İrâkî ve İbn el-Cezerî gibi âlimlerden rivayet edenler. Suyûtî bu son tabakadaki hocalarından ne imlâ, ne tahrir, ne de te'lif eserlerinde rivayette bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Suyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 43.

³⁹ Tâhir Süleyman Hamûde, *Celâludîin es-Suyûtî asruhu ve hayâtuhu*, s. 97.

gerekli olmadığını düşünüyoruz. Haddizatında çalışmamızın amacı ve hacminin sınırlılığı da bunu gerektirmektedir. İhtiyaç halinde sözkonusu iki esere başvurmak suretiyle hocaları hakkında bilgi alınabileceğini hatırlatmakla yetinip hocalarından ön plana çıkan birkaç tanesini tanıtmaya çalışacağız.

1. Şemsüddîn el-Hanefî (867/1462): Suyûtî, bu hocasından daha ziyade onun uzmanlık alanları olan dil, mantık ve kelimelerde istifade etmiştir.⁴⁰

2. Alemüddîn el-Bulkînî (869/1464): Birçok âlim yetiştiren Bulkînî ailesindedir. 791/1389'da Kahire'de doğmuştur. Zamanındaki fakihlerin imamı, Şam, Hicaz ve Mısır'da Şafî mezhebinin en önemli temsilcisidir. Kadılık görevinde bulunmuştur.⁴¹ Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i, fıkıh, fıkıh usûlü ve nahivle ilgili bazı temel eserleri ezberlemiştir. Babasından ve ağabeyi Abdurrahman'dan fıkıh, İzzeddin İbn Cemâ'dan fıkıh usûlü, Veliyyüddin İbnü'l-İrâkî ve İbn Hacer el-Askalânî'den hadis, Şemseddin eş-Şattanûfî'den nahiv okumuştur. 1412'de hacca gitmiştir.⁴²

3. Şerefüddîn el-Münâvî (871/1466): Şafî mezhebinin önemli âlimlerindedir. Suyûtî, kadılık görevinde de bulunan bu hocasından daha çok fıkıh ve tefsir alanında istifade etmiştir.⁴³

4. Takiyyüddîn eş-Şumunnî (872/1467): Dört sene derslerinde devam ettiği bu hocadan tefsir, hadis ve dil gibi alanlarda istifade etmiştir. Birçok telif eseri bulunmaktadır.⁴⁴

5. Muhyiddîn el-Kâfiyecî (879/1474): Suyûtî'ye on dört sene boyunca hocalık yapmıştır. Yüzden fazla eser telif etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh usûlü ve belâğat alanlarında Suyûtî'nin hocasıdır.⁴⁵ İkinci babam dediği hocasıdır.⁴⁶

6. Seyfüddîn el-Hanefî (881/1476): Suyûtî'nin en son vefat eden hocasıdır. Onun ölümünden sonra artık ciddi mânâda hoca talebe ilişkisi yaşadığı başka birisi olmamıştır.⁴⁷

⁴⁰ Bedî' es-Seyyid, el-*İmâmü'l-Hâfiz Celâluddîn es-Suyûtî*, s. 109.

⁴¹ Tâhir Süleyman Hamûde, *a.g.e.*, s. 99.

⁴² Bkz. Uzunpostalıcı Mustafa, "*Bulkînî*" *DİA.*, c.XI, İstanbul, 1992, s. 411-412.

⁴³ Bedî' es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁴ Tâhir Süleyman Hamûde, *a.g.e.*, s. 99.

⁴⁵ Bedî' es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 114.

⁴⁶ Bkz. Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*, I-II, 2. bs., Daru'l-fikir, 1979, c. I, s. 118; Özkan Hâlit, "*Suyûtî*", *DİA.*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 188.

⁴⁷ Bedî' es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 116.

Yukarıda sayılanların dışında Celâluddin el-Mahallî (864/1459), Şihâbuddin eş-Şârmesâhî (865/1460), İzzüddin el-Kinânî (876/1461), Şemsüddin es-Sîramî (866/1461), Fahrüddin Osman b. Abdullah (877/1462), İzzüddin el-Mîkâtî (876/1461) ve Şemsüddin el-Bânî'yi (885/1480) de istifade ettiği hocalar arasında sayabiliriz.⁴⁸

1.2.3. TALEBELERİ

Suyuti'nin hayatı ve eserlerine dair son dönemlerde kaleme alınmış en hacimli ve en değerli eserlerden birinin sahibi olan İyad Halid et-Tabbâ', tabakat, teracim ve fehâris kitaplarında yaptığı araştırmalar neticesinde Suyuti'nin 48 talebesini tesbit edebildiğini söylemektedir.⁴⁹ Bu, bildiğimiz kadarıyla Suyuti'nin talebelerine dair tesbit edilen en yüksek rakamdır. Ancak Suyuti gibi yaşadığı dönemde şöhreti bölgesinin çok ötesine ulaşmış bir şahsiyetin bütün talebelerinin bu sayıdan ibaret olduğunu düşünmek büyük bir yanlış olacaktır.

Nitekim bizim bu çalışmada tenkitli neşre esas aldığımız Şehid Ali Paşa nüshası (içerisinde yer alan ve hepsi Suyuti'ye ait olan diğer risalelerle birlikte) Bedreddin el-Uchûrî tarafından yazılmış ve müellife okunmuş, Müellif Suyutî her bir risalenin sonunda el-Uchûrî için kıraat kaydı ve icazet yazmıştır. Halbuki el-Uchûrî'nin ismi bu tesbit edilen 48 kişilik listede yer almamaktadır.

Biz aşağıda, tesbit edilen listedeki bütün talebelerini yazmak yerine, özellikle hadis ilmiyle meşgul ve meşhur olmuş birkaçının isimlerini vermekle yetineceğiz.⁵⁰

1. Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali eş-Şâmî es-Sâlihî ed-Dımaşkî (942/1535): “*es-Sîretü’ş-Şâmiyye*” sahibidir.
2. Abdulkadir b. Muhammed eş-Şâzeli (935/1528): “*Behcetü’l-âbidîn*” isimli eserinde hocası Suyûtî'nin hayatını anlatmıştır.

⁴⁸ Bedi' es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 117-118; Ayrıca hocaları için bkz. Mustafa eş-Şek'a, , *Celaluddîn es-Suyûtî*, s. 13-24.

⁴⁹ İyad Halid et-Tabbâ', *el-Hâfiz Celaluddîn es-Suyûtî*, s. 409.

⁵⁰ Bkz. İyad Halid et-Tabbâ', *a.g.e.*, s. 410-424.

3. Şemsüddîn Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ali ed-Dâvudî el-Mısırî eş-Şâfiî (945/1538): “*Tabakâtu'l-müfessirîn*”, “*ez-Zeyl alâ Tabakâti's-Şafiiyye li's-Sübkî*” ve “*Terçemetü'l-Hâfızı's-Suyûtî*” eserlerinin sahibidir.
4. Ahmed b. Tâni Beg eş-Şihâb b. Ebi'l-Emîr el-İyâsî el-Hanefî (?)⁵¹: Suyûtî bu talebesini erdemli, Salih parlak bir muhaddis olarak vasıflandırmaktadır.
5. Ömer b. Ahmed b. Ali eş-Şemmâ' el-Halebî eş-Şâfiî: Fakih muhaddistir. “*Mevridü'z-zam'ân fî şuabi'l-îmân*” ve bunun özeti olarak da “*Tenbîhü'l-vesnân ilâ şuabi'l-îmân*” eserlerini kaleme almıştır. Ayrıca Nevevî'nin “*er-Ravda*” isimli eserini özetlemiştir.
6. Muhammed b. Abdurrahman b. Ali ed-Deyba' eş-Şeybânî el-Abderî ez-Zebîdî eş-Şâfiî (944/1537): “*Teyşîru'l-vusûl ilâ câmi'l-usûl*”, “*Misbâhu'l-mişkât*” ve “*Temyîzü't-tayyib mine'l-habîs*” eserlerinin sahibidir.
7. Muhammed b. Abdulaziz b. Ömer b. et-Takiy b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî (912/1506): Cârullah b. Fehd olarak meşhur olmuştur. “*et-Tuhfetü'l-latîfe fî binâi'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Kâ'beti's-Şerîfe*”, “*Tuhfetü'l-letâif fî fadâili İbn Abbas ve Vecc ve't-Tâif*” ve “*ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-huffâz li'z-Zehebî*” eserlerinin sahibidir.
8. Muhammed b. Ali b. Muhammed (953/:1546): İbn Tûlûn ed-Dimeşkî es-Sâlihî el-Hanefî ismiyle meşhur olmuştur. Hadis, Tarih, Terâcim ve Şam mekanları hakkında 746 eseri vardır. “*el-Kalâidü'l-cevheriyye fî târihi's-sâlihîyye*” eserinin sahibidir.

1.2.4. ESERLERİ

IX.-X. asrın önemli âlimlerinden olan Suyûtî'nin eserlerinin sayısı, oldukça fazladır. İslâmî ilimler ve dil başta olmak üzere neredeyse her alanda çalışmaları bulunmaktadır. Kendisi özellikle yedi alanda uzmanlığının bulunduğunu söylemektedir⁵².

Suyûtî'nin eserlerinin, çoğunun uzun araştırmalar neticesinde kaleme alınmış te'lif eserler olmaktan ziyade çeşitli kaynaklardan seçmeler yapmak suretiyle derlenmiş eserler olduğu⁵³ yönünde eleştiriler vardır. Sözelimi Suyûtî'den pek de hoşlanmayan çağdaşlarından Sehâvî (902/1496), Onun Mahmûdiye kütüphanesi ve diğer kütüphanelerden, önceki devirlere ait birçok nadir eser üzerinde küçük değişiklikler yaparak bunları kendisine mâl ettiğini belirtmek suretiyle bu tutumunu

⁵¹ Bedî' es-Seyyid, el-İmâmü'l-Hâfız Celâluddîn es-Suyûtî, s. 170–173.

⁵² Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, c. I, s. 338

⁵³ Karahan, Abdülkadir, “*Suyûtî*”, İ. A. , c. XI, s. 260.

küçümsemektedir.⁵⁴ Abdülvehhâb Abdullatîf, Suyûtî gibi velûd bir müellifin bu kadar eseri derlemesinin doğal olduğunu ve bunu ilmî hayatının ilk devresinde yaptığını; ikinci devresinde daha ziyade kendi eserlerini te'lîf ettiğini söylemektedir.⁵⁵

Eser te'lîfi alanındaki hızı ve yoğun çalışması, talebeleri tarafından bize nakledilmiş, bir günde üç risale kaleme aldığı, aynı zamanda hadis imlasına ve problemlere cevap vermeye devam ettiği bildirilmiştir.⁵⁶ Bu bilgiler bize eserlerinin bir kısmının derleme olduğunu göstermekle birlikte bu eserlerinin faydadan hâli olduğu düşünülemez.

Te'lîf ettiği eserlerin sayısı hakkında değişik rakamlar verilmektedir. Suyûtî önceki dönemlerde telif ettiği *Hüsnü'l-muhadara*'da kendi eserlerini üç yüz olarak vermektedir⁵⁷ Şevkânî, Suyûtî'nin eserlerinin sayısının üç yüzü aşkın,⁵⁸ İbnü'l-İmad (1089/1679) beş yüzü aşkın olduğunu,⁵⁹ Ziriklî ise altı yüz eser te'lîf ettiğini⁶⁰ söylemektedir.

Ancak son dönemde yapılan çalışmalarda Suyûtî'ye ait eserlerin sayısı mezkûr rakamların çok üzerindedir. Kuveyt'te basılan *Delîlü mahtûtâti's-Suyûtî* adlı eserde te'lîf eserlerinin sayısı dokuz yüz seksen bir olarak tespit edilmiş, bu eserlerin yazma nüshalarının bulunduğu yerler zikredilmiş, ayrıca basılmış olanlarının basım yer ve tarihleri gösterilmiştir.⁶¹ Son olarak değerli araştırmacı İyad Hâlid et-Tabba' Suyûtî'nin hayatına tahsis ettiği biyografide yaklaşık 1.200 eser ismi vermiştir.⁶²

Müellif, kendi eserlerini Kur'an ilimleri (Tefsir ve Kıraat), Hadis, Fıkıh, Dil bilgisi, Usûl, Beyân, Tasavvuf, Târih ve Edebiyat olmak üzere altı grupta mütâlaa

⁵⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmi*, c. IV, s. 66; Karahan, Abdülkadir, "a.g.m.", İ.A., c. XI, s. 260.

⁵⁵ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribü'n-Nevâvî*, thk. Abdülvehhâb Abdullatîf, Dâru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyyeti, 1979, s.15.

⁵⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerat*, c. X, s. 76.

⁵⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 338.

⁵⁸ Şevkânî, *el-Bedru'tâlî*, c. I, s. 231.

⁵⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerat*, c. X, s. 76.

⁶⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, c. III, s. 301.

⁶¹ Ahmed el-Haznedar ve Muhammed İbrahim eş-Şeybanî, *Delîlü mahtûtâti's-Suyûtî ve emâkinu vucûdihâ*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kuveyt, 1983, s. 29–282.

⁶² Bkz. İyad Halid et-Tabbâ, *el-İmamu'l-hâfız Celâluddîn es-Suyûtî*, Ma'lemetu'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Daru'l-kalem, Dımeşk, 1417-1996, s.309-405.

etmiştir.⁶³ Biz burada hadisle ilgili 300'ü aşkın eserinden önemli gördüğümüz bazılarını zikretmekle yetineceğiz.⁶⁴

A. BÜTÜN HADİSLERİ CEM' AMACIYLA YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

1. *el-Câmi'u'l-kebîr (Cem'u'l-cevâmi')*: Suyûtî, bu eserini bütün hadisleri bir araya toplamak amacıyla telif etmiş, fakat eser, vefatı üzerine tamamlanamamıştır. Müttakî Ali el-Hindî'nin (975/1567) "*Kenzü'l-ummâl fî Süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl*" (I-XVI, nşr. Bekrî Hayyânî-Safvetü's-Sekkâ, Beyrut 1399/1979) adlı eseri, Suyûtî'nin bu ve "*el-Câmiu's-sağîr*"inin farklı bir tertibinden ibarettir.

2. *el-Câmiu's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*: Müellifin 28 Rebûlevvel 907'de (11 Ekim 1501) bitirdiği bu eser, alfabetik olup, umumî hadis mecmuaları arasında oldukça revaç görmüştür. Birçok baskısı yapılmış olup üzerine şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Şerhleri arasında en çok kabul göreni, Abdurraûf el-Münâvî'nin (1035/1625) "*Feyzü'l-Kadîr*" adlı eseridir. "*el-Câmiu's-sağîr*" ilk defa 1851'de Marsilya'da basılmıştır.

3. *Ziyâdetü'l-Câmi's-sağîr*.

B. BELLİ BİR KONUDAKİ HADİSLERİ CEM' AMACIYLA YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

4. *Müsnedü's-sahâbe ellezîne mâtû fî zemeni'n-Nebiyyi (s.a.s.)*.

5. *er-Ravdu'l-enîk fî müsnedi's-Siddîk*: Amir Ahmed Haydar'ın tahkikiyle Beyrut'ta Müessesetu Nadir aracılığıyla 1990'da basılmıştır.

6. *el-Ezhâru'l-mütenâsira fi'l-ahbâri'l-mütevatira*: Mütevatir hadisleri bir araya toplamak amacıyla yazılmıştır. Bu sahada ilk eser veren kişi olarak Suyûtî bilinir. O, kendi şartlarına uygun olarak yüzoniki mütevatir hadisi bu eserde bir araya getirmiştir. Eser Mısır'da Abdullah el-Ğumârî'nin tahkikiyle basılmış ve fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir.

⁶³ Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, c. I, s. 339-344.

⁶⁴ Suyûtî'nin hadisle ilgili eserleri için bkz. Bedî' es-Seyyid, *el-İmâmü'l-Hâfız Celâluddîn es-Suyûtî*, s. 239-264. Müellifin, Suyûtî'nin eserlerini zikrettiği kitabının müstakil bölümünde, hadisin farklı alanlarında yazılmış pek çok eser alfabetik bir şekilde sunulmasına rağmen biz bunlardan önemli gördüklerimizi daha farklı bir tasnife tabi tutarak yazdık.

7. *Katfu“l-Ezhâri’l-mütenâsira fi’l-ahbâri’l-mütevâtira”*: Müellif mütevatir hadislerle ilgili yukarıda zikredilen eserini hadislerin senetlerini hazfederek “*Katfu“l-Ezhâri’l-mütenâsira fi’l-ahbâri’l-mütevâtira”* adıyla özetlemiştir. Halil el-Mîs’in tahkikiyle el-Mektebu’l-İslâmiyye’de 1985’te basılmıştır.

C. HADİS ESERLERİ ÜZERİNE YAPTIĞI ŞERH, HAŞİYE, RİCAL VE ZEVÂİD ÇALIŞMALARI

8. *Keşfü’l-muğattâ fi şerhi“l-Muvatta”*: “*Muvatta*”nın ondört rivâyeti üzerine bina ettiği İmam Malik’in kitabının geniş bir şerhidir.

9. *Tenvîru’l-havâlik alâ “Muvatta-i Mâlik”*: İmam Malik’in “*Muvatta*”ının şerhi olan eser, İmam Malik ve Muvatta ile ilgili bazı faydalı bilgileri ihtiva eden bir mukaddime ile başlamaktadır. Memzûc şerh görüntüsü veren “*Tenvîru’l-havâlik*”te Suyûtî, daha çok önceki Mâlikî ulemânın görüşlerini zikretmek suretiyle hadisleri açıklamaktadır. Kahire 1936, 1/2 cilt, Mektebetü’t-Ticâriyye; Kahire 1343-1353.

10. *İs’âfu’l-mubatta bi ricâli“l-Muvatta”*: Muvaffak Cebr tahkikiyle, Beyrut’ta 1990’da Daru’l-Hicra yayınları tarafından basılmıştır.

11. *İfrâdu ehâdîsi“l-Muvatta”*.

12. *Ukûdu’z-zeberced alâ “Müsnedi’l-İmam Ahmed”* : Beyrut’ta Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye yayınlarından Ahmed Temmâm ve Semîr el-Halebî tahkikleriyle basılmıştır.

13. *et-Tevşîh ale“l-Câmi’i’s-sahîh”*: “*Sahih-i Buhari*” üzerine geniş bir şerhtir ancak tamamlanmamıştır.

14. *et-Tevşîh Şerhu“l-Câmi’i’s-Sahîh” li’l-Buhârî: Bu eser*, Suyuti’nin, Kütüb-i sitte’yi oluşturan bütün eserler üzerine yapmayı planladığı haşiye çalışmalarının ilkidir. Kendi ifadesiyle, “*Sahih-i Buhari*” üzerine yapılmış bir ta’lik hüviyetindedir. Eser, Rıdvan Cami Rıdvan’ın tahkikiyle Mektebetü’r-Rüşd ve Şeriketu’r-Riyad tarafından 1998 yılında Suud’da basılmıştır. Ali b. Süleyman ed-Dimnetî el-Bâlem’avî tarafından “*Rûhu’t-tevşîh*” adıyla ihtisar edilmiştir. Rûhu’t-tevşîh 1298 yılında Kahire’de basılmıştır.

15. *ed-Dibâc alâ “Sahîhi Müslim b. el-Haccac”*: Kütüb-i sitte üzerine yapılması planlanan haşiye çalışmalarının ikincisi olan bu eser Müslim’in “*es-Sahih*”i üzerine

kaleme alınmıştır. Eser Ebu İshak el-Huveynî'nin tahkikiyle 1996'da Suud'da Daru İbn Affan tarafından yayımlanmıştır.

16. *Mirkâtü's-suûd ilâ "Süneni Ebî Dâvûd"*: Kütüb-i sitte üzerine yapılması planlanan haşiye çalışmalarının üçüncüsü olan bu eser Ebu Davud'un "*es-Sünen*"i üzerine bir haşiye çalışması olup, yazmaları Feyzullah; Köprülü ve Topkapı Sarayı kütüphanelerinde mevcuttur.

17. *Kûtü'l-muğtezâ alâ "Süneni't-Tirmizî"*: Kütüb-i sitte üzerine yapılması planlanan haşiye çalışmalarının dördüncüsü olan bu eser Tirmizi'nin "*es-Sünen*"i üzerine bir haşiye çalışması olup, 1299'da Cawnpore'da basılmıştır.

18. *Zehru'r-Rubâ ale'l-Müctebâ*. Kütüb-i sitte üzerine yapılması planlanan haşiye çalışmalarının beşincisi olan eser Nesai'nin "*es-Sünenu's-suğrâ*"sı üzerine yapılmış bir haşiye çalışmasıdır. Eser, Abdulfettah Ebu Gudde tarafından önceki baskılarda yer alan bazı yanlışlar tashih edilerek ve bir cilt halinde çok yönlü ve kullanışlı fihrisler eklenerek, es-Sindî'nin haşiyesi ile birlikte "*es-Sünenu's-suğrâ*"nın zeylinde basılmıştır. Bunun dışında muhtelif baskıları da bulunmaktadır.

19. *Misbâhu'z zücâce alâ "Süneni ibn Mâce"*. Kütüb-i sitte üzerine yapılması planlanan haşiye çalışmalarının sonuncusu olan bu eser İbn Mâce'nin "*es-Sünen*"i üzerine yapılmış bir haşiye çalışmasıdır.

20. *Şerhu İbn Mâce* (Bu, bir önceki "*Misbâhi'z-zücâce*"den farklı, daha hacimli bir şerh çalışmasıdır).

21. *Zehru'l-hamâil ale"ş-Şemâil"*: Tirmizî'nin "*eş-Şemâil*"i üzerine yapılmış bir ta'lik çalışmasıdır..

22. *Şafl'liyy alâ "Müsnedi's-Şâfiyy"*.

23. *Tevdîhu'l-müdreğ fi tashîhi "l-Müstedrek"*.

24. *Letâifü'l-minen fi zevâidi "Süneni Saîd b. Mansûr"*.

25. *Zevâidü "Şuabi'l-îman li'l-Beyhakî" ale'l-Kütübi's-sitte*.

26. *Buğyetü'r-râid fi'z-zeyli alâ "Mecmai'z-zevâid" li'l-Heysemî*.

27. *Zevâidü "Nevâdiru'l-usûl" li'l-Hakîmi't-Tirmizî*.

D. ULÛM-U HADİS'E DAİR ÇALIŞMALARI

28. *el-Luma' fî esbâbi vurûdi'l-hadis*: Önce Mısır'da Daru'l-Vefa yayınlarından Yahya İsmail Ahmed tahkikiyle sonra da aynı şahsın tahkikiyle Beyrut'ta Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye yayınlarından 1984'te basılmıştır.

29. *Şerhu "Elfiyyeti'l-İrâkî" fî'l- mustalah*: Abdullah Muhammed ed-Derviş tahkiki ile Dimeşk'te Mektebetü'l-Farabi aracılığıyla 1998'de basılmıştır.

30. *Tedrîbu'r-Râvî Şerhu "Takrîbi'n-Nevâvî"*: İmam Nevevî'nin Hadis ilimleri ile ilgili "*et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-nezîr*"ini şerh eden önemli bir eserdir. Sahasında büyük bir revaç görmüş ve müteaddit defalar basılmıştır. Kahire, Matbaatu'l-Hayriyye, 1301; Abdülvehhâb Abdüllatif'in tahkiki ile Daru'l-Kütübü'l-Hadîse tarafından Kahire 1966.

31. *Nazmü'd-dürer fî İlmi'l-eser: (Elfiyyetün fî mustalahü'l-hadis)*: Müteaddit defa basılmış olup son kez Dimeşk'te Daru'l-Basâir yayınları tarafından 1980'de basılmıştır. Eserin, Ahmed Muhammed Şakir'in tashih ve şerhiyle yapılan kıymetli bir baskısı vardır.

32. *el-Bahru'l-lezî zehar şerhu "Nazmi'd-Dürer"*: Suyuti'nin usul-i hadise dair Elfiyye'sine yine kendisinin yaptığı bir şerh olan bu eser, Enîs b. Ahmed el-Endenûsî'nin tahkik ve dirase çalışmasıyla Mektebetü'l-ğuraba el-eseriyye tarafından yayımlanmıştır.

33. *İğâsetü'l-müsteğîs fî halli ba'di işkâlâti'l-hadis*.

34. *Tezkiratü'l-mü'tesî bi men haddese ve nesiy*: Abdullah Derviş tahkikiyle 1988'de Dimeşk'te basılmıştır.

35. *el-Medrec ile'l-müdrec*: Abdulaziz el-Ğumârî bu eseri özetleyerek ona eklemeler yapmış ve "*Teshîlü'l-Medrec ile'l-müdrec*" ismini vermiştir. Teshil Dimeşk'te Daru'l-Basâir yayınlarından 1982'de basılmıştır.

36. *et-Tatrîf fî't-tashîf*.

37. *Aynü'l-İsâbe fî ma'rifeti's-Sahabe*: Hafız İbn Hacer'in "*İsâbe*"sini özetlemiştir.

38. *el-Lüma' fî esmâi men vada'*.

39. *Esmâü'l-müdeellisîne mine'r-ruvât*: Mahmud Muhammed Mahmud Hüseyin Nassar'ın tahkikiyle 1992'de Beyrut'ta Daru'l-Cîl yayınlarından basılmıştır.

40. *Keşfü't-telbîs an kalbi ehli't-tedlîs: Bu kitapta, Hâfız Makdisî'nin "Îdâhu'l-işkâl"* isimli kitabını telhîs etmiştir.
41. *Cüz'ün fî men vâfekat künyetühû künyete zevcihi mine's-sahabe.*
42. *Erbeûne hadîsen tevâfaka fihâ ismü's-sahâbiyyi ve şeyhî.*
43. *el-Müselselâtü'l-kübrâ: Eser 85 hadis ihtiva etmektedir.*
44. *Ciyâdü'l-müselselât. Mecd b. Ahmed Mekki'nin tahkikiyle Beyrut'ta Dâru'l-Beşâiri'-İslamiyye tarafından basılmıştır.*
45. *el-Fânîd fî halâveti'l-esânîd: İmam Mâlik'in Ebu Hanife'den olan rivayetinden bahseder.*
46. *el-Erbeûn el-mütebâyine.*
47. *Erbeûne hadîsen min rivâyeti Mâlikin an Nâfi'in an İbn Ömer.*
48. *et-Tenkîh fî mes'ele't-tashîh: Hadislerin sıhhatini tesbit yöntemleri ve bunun imkânlarına dair yazılan eser Suyûtî'nin en son kitabı olarak bilinmektedir.⁶⁵*

E. UYDURMA YAHUT YAYGIN RİVAYETLERİ TESBİT AMACIYLA YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

49. *ed-Düreru'l-müntesira fî'l-ehâdîsi'l-müştehirâ: Zerkeşî'nin "et-Tezkire fî'l-ehâdîsi'l-müştehire"* sini telhis edip ilaveler yapmak suretiyle bu kitabı telif etmiştir. Muhammed Lütfi es-Sabbağ tahkiki ile 1988'de Riyad'da son baskısı yapılmıştır.
50. *el-Leâli'l-masnûa fî'l-ehâdîsi'l-mevzûa: Suyûtî'nin mevzû hadisler konusunda yazdığı tenkit yönü ağır basan bir eserdir. O, bu eserinde İbnü'l-Cevzî'nin "el-Mevzûât"ı özetlemiş, ancak onun mevzu saydığı birçok rivayetin mevzu olmadığını söyleyerek bunların başka isnatlarını vermiştir. Bu eser konularına göre düzenlenmiştir. Mısır'da 1317 yılında zeyli ile birlikte basılmıştır.*
51. *Zeylü'l-Leâli'l-masnûa fî'l-ehâdîsi'l-mevzûa".*
52. *et-Teakkubât ale'l-Mevdûât" ve yüsemâmâ: en-Nüketü'l-bedîât: İbnü'l-Cevzî'nin kitabındaki hatalı hükümler hakkındadır. İbnü'l-Cevzî'nin 300 kadar hadisteki hükmünü tenkit etmiştir. Kahire 1317.*

⁶⁵ Özkan Hâlit, "Suyûtî", DİA., c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 194.

53. *ez-Zeylü ale'l-Muğnî fi'd-duafâi* li'z-Zehebî.

54. *Tahzîru'l-havâss min ekâzîbi'l-kussâs*: Müellif, bu kitabını İbnü'l-Cevzî'nin "*Kitâbu'l-kussâs ve'l-müzekkirîn*"i ile el-İrâkî'nin "*Kitâbu'l-bâis ale'l-halâs min havâdîsi'l-kussâs*"ından istifadeyle hazırlamıştır. Dr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ'ın tahkikiyle 1973'te el-Mektebü'l-İslâmî yayınlarından Beyrut'ta basılmıştır.

F. TAHRİÇ ÇALIŞMALARI

55. *el-Müntehab fî turuki hadîsi: Men kezebe aleyye ...*

56. *Cüz'ün fî turuki hadîsi: Ene medînetü'l-ilmî ve Aliyyun bâbühâ.*

57. *Cüz'ün fî turuki hadîsi: Talebü'l-ilmî ferîdatiün alâ külli müslim.*

58. *Cüz'ün fî turuki hadîsi: Men hafîza alâ ümmetî erbeîne hadîsen.*

59. *Menâhilü's-safâ fî tahrîci ehâdîsi"ş-Şifâ"* li'l-Kâdî İyâd. Semîr el-Kâdî'nin tahkikiyle 1988'de Müessesetu'l-kütübi's-sekâfiyye ve Daru'l-cinan tarafından Beyrut'ta basılmıştır.

60. *el-Emâlî ale"d-Dürrati'l-fâhira"* li Ebî Hâmid el-Gazâlî.

61. *Tecrîdü'l-inâye ilâ tahrîci ehâdîsi'l-"Kifâye"*.

62. *et-Tatrîzu'l-azîz fî tahrîci mâ fî kitâbi "Şerhi'l-azîz mine'l-ehâdîsi'l-müstağrabe"*.

63. *Neşru'l-abîr fî tahrîci ehâdîsi"ş-Şerhi'l-kebîr (eş-Şerhu'l-kebîr li'r-Râfîû alâ "Kitâbi'l-vecîz fî'l-fıkhı'ş-Şâfiû li'l-Gazâlî")*.

64. *Felaku'l-isbâh (Tahrîcü ehâdîsi"s-Sihâh"* li'l-Cevherî).

G. FARKLI HADİS KİTAPLARI ÜZERİNE YAPTIĞI ZEYL, İHTİSAR, İNTİKÂ, TERTİB, TAHRİR ÇALIŞMALARI

65. *Zeylü "Tezkirati'l-huffâz"* li'z-Zehebî.

66. *Tabakâtü'l-huffâz muhtasaru "Tezkirati'l-huffâz"* li'l-Hâfız ez-Zehebî: Suyûtî, hadis hâfızlarının bir kitapta toplanması amacıyla yazılan Zehebî'nin Tezkiretü'l-Huffâz adlı eserini özetlemek ve ona bazı ilavelerde bulunmak sûretiyle bu eseri meydana getirmiştir. Bir baskısı Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta 1983 yılında yapılmıştır.

67. *İs'âfu't-tullâb bi tertîbi'ş-"Şihâb"*.

68. *Tuhfetü'l-ibrâr bi nüketi'l-Ezkâr*. Nevevî'nin "el-Ezkâr"ının zeylinde, Muhammed Beşîr el-Uyûn tarafından Dımeşk'te basılmıştır.

69. *Tuhfetü'l-müzâkir fi'l-Müntekâ min "Târîhi İbn Asâkir"*.

70. *İtrâfu'l-eşrâf bi'l-işrâf ale'l-etrâf*.

71. *Zevâidü'r-ricâl alâ "Tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl" li'l-Hâfiz el-Mizzî*.

72. *Zevâidü'l-Lisân" ale "l-Mîzân"*.

73. *Tuhfetü'n-nâbih bi telhîsi "l-Müteşâbih"*: Hatîbu'l-Bağdâdî'nin tek ciltlik "*Telhîsü'l-müteşâbih*" isimli eserini özetlemiştir.

74. *et-Teznîb (et-Tehzîb) fi'z-zevâidi ale "t-Takrîb"*.

75. *et-Tezyîl ve't-Teznîb alâ "Nihâyeti'l-garîb"*.

76. *Telhîsü "l-Erbeîn el-mütebâyine" li İbn Hacer*.

77. *Telhîsu "Mu'cemi'l-Hâfiz İbn Hacer"*.

78. *Husnü't-telhîs li "Tâli't-telhîs"*.

79. *ez-Zeylü'l-mümehhed ale "l-Kavli'l-müsedded"*.

80. *Lübbü'l-lübâb fi tahrîri "l-Ensâb"*: Tek cilt halindeki baskısı Lugd. Veth'in tahkiki ile 1840-1851 yılları arasında Leiden'de yapılmıştır. Daha sonra Lübnan'da iki farklı yayınevi tarafından iki baskısı daha yapılmıştır.

Suyûtî'nin hayatı ve ilmî şahsiyetiyle ilgili genel bilgilerden sonra tezimizin ikinci bölümünde kitabın yazma nüshalarının konusunu teşkil eden fetvâ ve ilgili kavramlar hakkında bilgi verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

FETVÂ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE EDEBU'L-FETVÂ LİTERATÜRÜ

2.1. FETVÂ, MÜFTÎ, MÜSTEFTÎ, EDEBU'L-MÜFTÎ KAVRAMLARI

Sözlükte fetvâ: «sorulan bir müşkil hakkındaki cevap» anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak: «fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm» demektir. Örfte ise: sorulan dînî sorulara müftüler tarafından yazı ile verilen cevaptır.⁶⁶

Aslında fetvâ ve füyâ lafızları, “güçlü olma, gençlik” anlamına gelen “fetâ: genç” kelimesinden alınmıştır. Buna göre, problemine cevap bulan kişi âdetâ gençleşip güçlendiği veya verilen bir cevap ile bir mesele kuvvet bulmuş olacağı için “genç” kelimesinden istiâre / benzetme yapılmıştır. Çoğulu, fetâvâ, fetâvî şeklinde gelir.⁶⁷

Fikhî bir meselenin hükmünü fetvâyâ ehil ve yetkili kişilerden sormaya istiftâ (sual), fetvâ sorana müsteftî (sâil), böyle bir meseleyi açıklamaya veya meselenin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmaya iftâ, verdiği fetvâ ile açıklayana da müftî (mücîb) denir.

Fetvâ için tercih edilen görüşe müftâ bih, müftünün fetvâ verirken ve müsteftînin fetvâ isterken bilmeleri ve riâyet etmeleri gereken usul ve kaidelere âdâbü'l-müftî (âdâbü'l-fetvâ, resmü'l-müftî) adı verilir.⁶⁸

⁶⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen yay., İstanbul, ts., c.I, s.246; Bkz. Atar, Fahrettin, “*Fetva*” DİA., c.XII, İstanbul, 1995, s. 486–496.

⁶⁷ Bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *a.g.e.*, c.I, s. 246, c.VIII, s. 206; Râzî, Fahrudin Muhammed b. Ömer, *Tefsîru'l-Kebîr*, I-XXXII, Beyrut, 1981, c.XI, s. 63; İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, I-VI, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Aahmed, Hâşim Muhammed eş-Şâzilî, Dâru'l-Meârif, Kâhire, c.V, s. 3347.

⁶⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *a.g.e.*, c.I, s. 246, c.VIII, s. 253; Bkz. Atar, Fahrettin, “*Fetva*” DİA., c.XII, İstanbul, 1995, s. 486–496.

2.2. FETVÂ VERME SORUMLULUĞU VE MÜFTÎDE BULUNMASI GEREKEN VASIFLAR

Fetvâ ehliyeti dînî yönden çok önem arz etmektedir. Ancak gerekli şartları taşıyanlar fetvâ verebilir.

Dînî bir meseleyi aydınlatmak ehli açısından ne kadar büyük bir sevap getiriyorsa, yeterli birikim ve donanıma sahip olmayanların fetvaya yeltenmesi de bir o kadar vebal yüklenmeye sebep olur.

Fetvânın sağlam bilgiye dayalı olması gerektiğini ifade eden şu âyet, bu konudaki dînî sorumluluğu gösterir mahiyettedir: *“De ki: Rabbim, ancak kötülükleri, gerek açığını gerek gizlisini; günahı ve haksız yere saldırmayı; hakkında hiçbir delil indirmedeği bir şeyi Allah’a ortak koşmayı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemeyi haram kılmıştır.”*⁶⁹ Bu sebeple büyük âlimlerimizden birçoğu bilmedikleri meseleler kendilerine getirildiğinde “Bilmiyorum” diyebilmişler ve bilmeden cevap verme sorumluluğu altına girmemişlerdir. Hatta *“Lâ edrî nısfü’l-‘ilm/ “bilmiyorum” sözü ilmin yarısıdır”* ifadesi ulema arasında meşhur olmuştur. Örneğin Tabiûn’dan Ubeyd b. Cüreyc (149/766), Abdullah b. Ömer’in (73/692) fetvâ vermenin büyük sorumluluğu karşısındaki tavrını şöyle ifade etmiştir: *“Mekke’deyken (ilim öğrenmek için) bir gün Abdullah b. Ömer’e (r.a.), bir gün de Abdullah b. Abbas’a (r.a.) (68/687–688) gidiyordum. Abdullah b. Ömer (r.a.), kendisine sorulan soruların az bir kısmına fetva verir, çoğuna karşılık ise ‘Bilmiyorum’ derdi.”*⁷⁰

Ayrıca kişinin yeterli bilgiye sahip olmadan dînî konularda hüküm vermesinin ağır bir vebal olduğu hususu *“Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak, ‘Bu helaldir şu da haramdır’ demeyin, çünkü Allah’a karşı yalan söylemiş olursunuz. Şüphesiz Allah’a karşı yalan uyduranlar hiçbir zaman kurtuluşa eremezler”*⁷¹ mealindeki ayette dile getirilmiştir. Sözü edilen âyetlerde Allah Teâlâ bilgiye dayanmadan kendine herhangi bir şey isnat edilmesini yasaklamıştır. Dolayısıyla müftü de, Allah’ın hükmünü bildiren kişi olduğuna göre, fetvâ olarak verdiği bilginin gerçekten ilme dayanması gerekmektedir.

⁶⁹ Araf 7/33.

⁷⁰ Dârimî, Mukaddime, 19. (c. I, s. 258, hadis no: 157.)

⁷¹ Nahl 16/116.

Hız. Peygamber (s.a.v.) de bilmedikleri şeyler hakkında hemen fetvâ vermeye cüret edenler hakkında: “Bir kimseye ilimsiz fetvâ verilirse bunun günahı sadece bu fetvâyı verene ait olur.”⁷²; “Sizin fetvâ vermeye en cüretkâr olanınız, cehenneme atılmaya en cesaretli olanınızdır”⁷³ demiş; “Yüce Allah ilmi kulların kalbinden silmek suretiyle değil, âlimlerin ruhunu kabzetmek suretiyle kaldırır. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca halk kendilerine cahil bir takım kimseleri önder edinir, bunlara mesele sorulur, onlar da ilimleri olmadığı halde fetvâ verirler de hem kendileri sapıklığa düşer hem de halkı doğru yoldan saptırırlar”⁷⁴ mealindeki hadisinde de dînî konularda ancak bilgi ve ihtisasa dayalı olarak hüküm verilip açıklama yapılabileceğini vurgulamıştır. Bu yüzden, fetvâ verecek yeterliliğe sahip olan bazı sahabîler dahi, sorumluluktan çekinerek,⁷⁵ bu görevi başkasının üstlenmesini arzu etmişlerdir. Nitekim Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın (148/765) şu gözlemi bunu çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır: “Hız. Peygamber'in (s.a.v.) ashabından yüz yirmi kişiye yetiştim ki onlardan birine bir mesele sorulunca diğerine gönderir, o da bir başkasına havale eder, nihayet mesele ilk sahabiye döner gelirdi.”⁷⁶

Yine Tâbiîn âlimlerinden Atâ b. es-Sâib (136/753) “Ben öyle insanlara (sahabe) yetiştim ki, onlardan birine bir şey sorulduğunda, titreyerek konuşuyorlardı.” diyerek bu konuda titiz davranılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁷⁷

Sahabe ve Tâbiîn âlimlerinden bu konudaki tavırlarını gösterir daha başka rivayetler de vardır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

İbn Mes'ud (32/652)⁷⁸ ve İbn Abbas'dan (68/687-88)⁷⁹ nakledildiğine göre onlar, “Kendine sorulan her meseleye fetvâ veren kişi deli (mecnun) olmalıdır” demişlerdir.

⁷² Ebu Davud, İlim, 8, hadis no: 3657.

⁷³ Darimi, Mukaddime, 21. (c. I, s. 258–259, hadis no:159.)

⁷⁴ Buhari, İlim, 34, hadis no: 100; Müslim, İlim, 13, hadis no: 2673.

⁷⁵ Bkz. “Fetvâ” maddesi, DİA., c. XII, s. 491.

⁷⁶ Darimî, Mukaddime, 19. (c. I, s. 248–249, hadis no: 137.)

⁷⁷ Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî” Dârü'l-Fikr, Dımaşk, 1988, s.15.

⁷⁸ Darimi, Mukaddime, 21. (c. I, s. 272, hadis no: 176.)

⁷⁹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, el-Medhal ile's-Süneni'l-kübra I-II, thk. Muhammed Ziyaurrahman el-A'zami, Edvâü's-Selef, Riyad, h.1420, c. II, 265–266, hadis no: 799.

Tâbiîn âlimlerinden Şa'bî, el-Hasen el-Basrî (110/728) ve Ebû Hasîyn'den (128/745-46) de çevrelerinde kolayca fetvâ verenlere karşı, şu ifadeler nakledilmiştir: “*Size bir şey sorulunca hemen fetvâ veriyorsunuz. Şayet soru Ömer’e gelmiş olsaydı Bedir’e katılanları başına toplardı.*”⁸⁰

Ayrıca Ebû Hanîfe'nin (150/767): “*İlmin kaybolması konusunda Allah korkusu olmasaydı, fetvâ vermezdim. Faydası fetvâ alanın oluyor, yükü de bize kalıyor*”⁸¹ sözü de bu duyarlılığın bir başka ifadesidir.

Bu konuda, Malik'in öğrencilerinden Sahnûn b. Abdisselâm (240/854) da şunları söylemiştir: “*Âhiretlerini dünya uğruna satanlar, en bedbaht insanlardır. Ancak onlardan da bedbahtı, âhiretini başkasının dünyası uğruna satandır.*” İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî, Sahnûn'un bu sözünü şöyle yorumlamıştır: “*Kim başkasının dünyası için âhiretini satar diye düşündüm, onun müftü olduğunu gördüm. Ona hanımı ile ilgili bir yemini bozan bir adam gelir, müftü de 'sana bir şey gerekmez' der. Böylece adam fetvâsını alarak gider, hanımıyla eğlenir. Müftü ise bu adam için dinini satmış olur.*”⁸²

Sahabe döneminde Medine kadılığı görevini deruhte eden İbn Halde de İmam Mâlik'in hocası olan büyük fakih Rebîa b. Ebî Abdirrahman'a (137/753) şu tavsiyede bulunmuştur: “*Ey Rebîa! İnsanların sana fetva sormak için etrafını sardığını görüyorum. Sana birisi fetva sormaya geldiğinde, himmetini adamı içine düştüğü durumdan kurtarmaya sarf etme; bütünü derdin, onun sana sorduğu meselenin manevi sorumluluğundan kurtulmaya bakmak olsun.*”⁸³.

Netice olarak, fetvâ verme, Allah adına söz söylemek manasına geldiği için, müftünün bu görevi yerine getirirken olabildiğince titiz davranması gerekir. Fakat bu titizlik kesinlikle müftünün fetvâ verme görevinden kaçmasına yol açmamalıdır. Çünkü ehil olanlar görevlerini yapmadığı zaman, toplum, ihtiyacını ehil olmayanlardan

⁸⁰ İbnu's-Salah, Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî *Edebü'l-fevâ ve şurutü'l-müftî ve sıfatu'l-müsteftî ve ahkâmuhu ve keyfiyyetu'l-fetvâ ve'l-istiftâ* thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1992, s.28-29.; Nevevî, *a.g.e.*, s. 15; Kâsımî, Cemâluddîn, *el-Fetvâ fi'l-islâm*, thk. Muhammed Abdülhakîm el-Kâdî, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1986, s.44.

⁸¹ Kâsımî, *a.g.e.*, s. 45.

⁸² İbn Salâh, *a.g.e.*, s. 31-32.

⁸³ Beyhakî, *el-Medhal*, c. II, s. 278-279, hadis no: 823.

karşılama yöneldi. Allah Teâlâ'nın “*Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun*”⁸⁴ buyruğu bir yandan bilmeyene sormayı emrederken, aynı zamanda bilene/müftüye, cevap verme yükümlülüğü de getirmektedir. Buna ilaveten: “...*Bile bile hakkı gizlemeyin*”⁸⁵ âyeti ve Hz. Peygamber'in: “*Kendisine bilgi sorulduğu halde, onu gizleyenin ağzına Allah ateşten gem vurur*”⁸⁶ sözü de bilenlerin, kendilerine dînî konuda soru yöneltince, onun hükmünü açıklaması gerektiğini, ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere fetvâ vermek, çok önem arz etmekte ve büyük sorumluluk gerektirmektedir. Bu yüzden de Hz. Peygamber ve Sahabe devri ile onları takip eden ilk dönemlerde bu noktada çok titizlik gösterilmiştir.

İslam âlimlerinin müftülerin sahip olması gereken belli başlı vasıflar ve fetvâ ehliyeti için öne sürdükleri şartlardan bazıları şunlardır:

Ahmed b. Hanbel (241/855) bir kimsenin fetvâ vermeye ehliyetli sayılabilmesi için şu beş şartı taşıması gerektiğini söylemiştir:

1. İyi niyet sahibi olmak; çünkü iyi niyet olmayanın ne yüzünde, ne de sözünde nur bulunur.
2. İlim, hilim, vakar ve ciddiyet sahibi olmak.
3. Kendinden ve bilgisinden emin olmak.
4. Halka kendi otoritesini kabul ettirmek.
5. İnsanları iyice tanımak.⁸⁷

İmam Şîrâzî (476/1083) *Şerhu'l-Lüma'* adlı eserinin “sıfâtü'l-müftî ve'l-müsteffî” babında, müftûde bulunmasını gerekli gördüğü vasıflar üzerinde genişçe durmuştur. Bu meyanda, müftûnin turuku'l-ahkâmı, yani kitap, sünnet, icma ve kıyası iyi bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hükümleri açıklamada, helal ve haram konularının yanı sıra öğüt ve darb-ı meseller ile kıssa ve haberler hakkında varid olan ayetleri de iyi bilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sünnet konusunda da öncelikle rivayet yollarını, haberi makbul ve gayr-ı makbul olan kişileri, sahih olan haberleri ve sahih olmayanlarını iyi bilmek

⁸⁴ Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

⁸⁵ Bakara 2/42.

⁸⁶ Tirmizî, İlim, 3, hadis no: 2649; Ebu Davud, İlim, 9, hadis no: 3658.

⁸⁷ Ebu Zehra, Muhammed, *Usulü'l-Fıkıh*, Daru't-Tebliğ, İstanbul, ts., s. 401.

gerekmektedir. Bu hususlarda ehil olduklarından İmam Ahmed, Buhari, Müslim, Dârekutnî, Ebu Davud gibi hadis imamlarının sözlerine itimad etmesi gerekir. Bunlardan başka müftînin hakikat, mecaz, âmm, hâss, mücmel, mübeyyen, mutlak, mukayyed, mantûk ve mefhûm gibi kelamın kısımlarını ve kaynaklarını da iyi bilmesi gerektiğini, zira Allah (c.c.) ve Rasulü (s.a.v.)'nün hitaplarının maksatları ve onlarla amelin, ancak bu kısımları bilmekle mümkün olacağını söylemiştir. Yine Allah (c.c.) ve Rasulü (s.a.s.)'nün kelimasını iyi anlayabilecek seviyede lügat ve nahiv bilgisine sahip olunması gerektiğini, Rasulullah (s.a.s.)'in fiillerinin hükümlerini ve bu hükümlerin vacib, mendub, mübah gibi kısımlarının iyi bilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca nâsih, mensuh, nesh ve neshle alakalı hükümleri, selevin birleştikleri ve ayrıldıkları hususları, icma ve hilafta kendisine güvenilen ve güvenilmeyen kimseleri, kıyası, içtihadı ve kendisiyle illet göstermenin caiz olduğu ve olmadığı usûlü ve illetlerin keyfiyetini, delillerin tertîbini, takdîmini ve tercihini de iyi bilen, dînî işlerde ihmalkâr davranmayan, kendisine güvenilen sika olması şartını koştur.⁸⁸

İmam Nevevî ise, müftînin şartını: “mükellef, Müslüman, kendisine güvenilen, fîsk sebeplerinden ve mürüvetsizlikten uzak, fakîh, zihni duru, sağlam düşünceli, davranışı düzgün, hüküm çıkarma yollarını iyi bilen, müteyakkız biri olma” şeklinde ifadelendirmiş ve “hür, köle, kadın, âmâ -yazarsa veya işareti anlaşılırsa- dilsiz olması fark etmez.” demiştir.⁸⁹

Hatîb el-Bağdâdî (463/1071), müftînin fetvasının kabulü için gerekli vasıfları sayarken ilkin buluşu zikretmiş, bunu sabînin sözünün herhangi bir hükmü olmamasıyla gerekçelendirmiştir; ayrıca akıllılığın gerekliliği üzerinde durmuş, bunu da akıl yokluğundan dolayı mecnundan sorumluluğun kalkmasıyla gerekçelendirmiştir. Hatîb'in öne sürdüğü bir diğer şart ise müftînin âdil ve sika olmasıdır; zira ona göre âlimler, fâsıkın dînî hükümlerde fetvasının makbul olmayışı konusunda ihtilaf etmemişlerdir., Şayet müftî bu özellikleri haiz ise onun hür veya köle olmasının önemli olmadığını çünkü hürriyetin

⁸⁸Şîrâzî, Ebu İshak İbrahim, *Şerhu'l-Lüma'*, I-II, thk. Abdülmecid Türkî, 1. bs., Daru'l-garb el-İslâmî, Beyrut, 1988, c. II, s. 1034-1035.

⁸⁹Nevevî, *Kitabu'l-mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*, I-XXIII, thk. Muhammed Necib el-Mutî, Mektebetü'l-İrşad, Cidde, ts., c. I, s. 74.

fetvanın sıhhatinde şart olmadığını ifade etmiştir. Son olarak da, şer'î hükümlerde âlim olmanın gerekliliği üzerinde durmuştur.⁹⁰

Müftü, Kur'an ve sünneti, ashabın kavillerini, mezhep imamlarının görüşlerini iyi bilmeli, kelâmda söz sahibi değildir. Müftünün fetvâ isteyen psikolojik durumunu dikkate alması, halk nazarında itibar sahibi, basiretli, vereceği fetvânın fert ve toplum üzerindeki etkisini kavrayacak bir görüşe sahip olması gerekmektedir.⁹¹

Müftü insanları iyice tanıyabilmeli ve niyetlerini tespit edebilmelidir. Eğer müstefînin niyeti bir şeyler öğrenmek ve amel etmek ise, yani samimi bir niyetle soru soruyorsa müftü o müşkili gidermek için çaba sarf etmeli ve cevaplandırmaya çalışmalıdır. Fakat müstefînin niyeti alacağı cevapları farklı maksatlarla kullanmak ve istismar etmek ise o zaman müftü buna fırsat vermemelidir.

Müftü vereceği fetvâ ile fitneye sebep olmamalıdır. Fitneye sebep olmamak için müftü, vereceği fetvanın sonucunu hesap edebilmelidir.

Durum, hakikate ters ama halkın uygulaması ona uygunsuz ve durumu düzeltmek fitne doğuracaksa müftü onu düzeltme yoluna gitmemeli, uygulamanın doğru oluşuyla yetinmelidir. Mesela, Kâbe'nin kuzeyindeki hilal şekilli yarım duvar (hatîm) Kâbe'nin aslıdır. Kâbe'ye ait malzeme, tamirata yetmediği için kısmen yarıdan kesilerek bina edilmiştir. Vakıf, kısmen yarıdan kesik bir bina olduğu halde Kâbe'nin aslı o yarım duvarı da içine alır. Ama vakıfın, Kâbe'nin gereğine uygun olmaması, bilakis asıl şekilden eksik olması dinen bir eksikliğe sebep olmamaktadır. Çünkü tavaf zaten hatimin dışından yapılmakta ve Kâbe'nin aslıyla birlikte tamamının dışından dönülmektedir. Rasulullah (s.a.s.) zaten maksat hâsıl oluyor ve tavaf tam yapılıyor diye düşünerek ve bununla yetinerek Kâbe'yi yıkmak ve aslı temelleri üzerine yeniden inşa etme yoluna gitmemiştir. Müftü bu olayı örnek edinerek uygulamada maksadın hâsıl olup olmadığını önemli saymalıdır. Maksat hâsıl olduktan sonra vakıfın Kâbe'nin binasında olduğu gibi hakikate aykırı olmasını önemli görmemelidir.

Müftü maslahatı düşünmeli, fetvayı hizmette kullanmayı bilmelidir. Özellikle birden fazla şıkkı bulunan cevaplarda müftü müstefîye yol göstermeli ve hizmette en

⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, Ebubekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Kitabu'l-fakîh ve'l-mütefakkîh*, I-II, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Daru İbni'l-Cevzî, 1417–1996, c. II, s. 330.

⁹¹ Ebu Zehra, Muhammed, *Usulü'l-fikh*, s. 402.

uygun şıkkı tercih etmesini sağlamalıdır. Bunun yanı sıra halk için maslahatı ve menfaati temin eden görüşleri tercih ve tavsiye etmelidir.

Müftü yerine göre değişik görüşlerden istifade etmelidir ve diğer görüşlere karşı müsamahakâr olmalıdır.

Müftü örf ve âdeti iyi bilmelidir. Müftü müsteftînin kullandığı kelimeden kendisinin ve onun aynı manayı anlayıp anlamadığını tahkik etmelidir. Mesela, “Ben yemin ettim, ne yapayım?” diye sorana hemen “Keffaretini ver” dememelidir. Önce, yemin derken onun anladığı ile kendisinin anladığı şeyin aynı olup olmadığına bakmalıdır. Müftü biraz araştırınca, “Nasıl yemin ettin, anlat bakalım” deyince, müsteftînin onu hangi manada kullandığı ortaya çıkar. Çoğunlukla yemin kelimesinin talak manasına kullanıldığı görülmüştür. Tabii ki müsteftî yemini, boşama manasına kullanınca yemin keffareti işi çözmeyecek ve hüküm farklı olacaktır.

Müftü bazı meselelerin genelde asr-ı saadetteki toplum şartları ve özelde eski toplum şartları içerisinde halledilebileceğini bilmelidir. O toplum şartlarını tespit için de medeniyet tarihine müracaat etmek gerekir.

Müftü bilemediği sorular için “bilmiyorum, araştırayım, sonra cevap vereyim” diyebilmelidir.

Müftü soru lüzumsuzsa müsteftîyi lüzumlu konulara yöneltmeli ve faydalı nasihatlerde, açıklamalarda bulunmalıdır. İnsanlar hilallerin neden inceliyor yok olduğu, sonra genişleyip büyüdüğü meselesini sorduklarında, “Sana hilalleri soruyorlar. De ki onlar, insanların (muameleleri) ve hac için vakit ölçüleridir.”⁹² âyetiyle cevap gelmiştir. Ayette ise onlara bu bilginin henüz gerekli ve yeri olmadığı üstü kapalı söylenmiş ve ayet kendilerini daha faydalı konulara çekmiştir ki, o da, vakitleri iyi hesap etme, takvimleri ciddi takip etme hususlarıdır.

Müftü güven verici, emanet sahibi, sır saklayıcı olmalıdır. Müftünün soruyu soranın özel hallerini ve sırrını ifşa etmemesi temel bir görevdir ve fetvânın adabındandır.

Müftü müsteftîyi ciddi bir tavır içerisinde dinlemeli ve cevabını vermelidir. Müsteftînin meselelerini alaycı tavırla ya da çok anormal bir olaymış gibi dinleme âdetinden uzak durmalıdır. Meseleler çok mahrem bile olsa müftü ciddiyetini muhafaza etmelidir.

⁹² Bakara 2/189

Müftü sabırlı ve anlayışlı olmalı, müsteftâyı azarlamamalıdır. Müsteftâ, tahsil ve eğitim seviyesi gereği olarak meselelerini güzelce arz edememiş, dolaştırmış, lüzumsuz konuşmuş ve uzatmış hatta soru sormayı bir tarafa bırakarak dert yanmaya geçmiş olabilir. Bu gibi durumlarda anlayışı elden bırakmamalıdır. Müftü içtihatları, görüşleri mütalaa ederken imamların şahsiyetlerini de tespit etmeye çalışmalıdır. Zira şahsiyeti iyi öğrenilmiş olan müçtehidin görüş doğrultusu önceden kestirilebilir.

Müftü, yerine göre müsteftâyı yapmakta olduğu bazı gayr-ı meşru işlerden alıkoymak ve ona İslam'ın temel umdelerini yaptırmak maksadıyla kendisinden “söz” almayı hatırlamalıdır.

Müftü verdiği fetvalarla halkın amelinde gevşekliğe sebebiyet vermemelidir.⁹³ Bu konuda en dikkat çekici delilleri şu rivayetlerde görmekteyiz.

Rasulullah (s.a.s.) Muaz b. Cebel'e

“Yâ Muaz! Allah'ın kulları üzerinde, kulların da Allah'ın üzerinde hakkı nedir, bilir misin?” diye sordu.

Muaz diyor ki: *“Allah ve Rasulü bilir dedim.”*

Bunun üzerine Rasulullah (s.a.s.): *“Gerçekten Allah'ın kulları üzerinde hakkı, Allah'a ibadet etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah Teâlâ üzerindeki hakkı ise O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseye azap etmemesidir”* buyurdu.

Ben: *“Yâ Rasulallah, bunu halka müjdeleyeyim mi?”* dedim.

Bunun üzerine Rasulullah (s.a.s.) : *“Müjdeleme, zira güvenirlere (ve amelden geri dururlar)”* buyurdu.⁹⁴

2.3. EDEBÜ'L-FETVÂ LİTERATÜRÜ

Fetvâ kavramının çerçevesinin çizildiği, fetvâ ile kaza arasındaki farkların beyan edildiği, fetvâ makamının sorumluluğunun vurgulandığı, müftünün sahip olması gereken

⁹³ Bkz. Çeker, Orhan, “İftâ ve Bir Fetvâ Defteri Örneği”, S.Ü.İ.F.D., sy: 6, yıl: 1996, s. 35-53.

⁹⁴ Buhari, Cihad, 46, hadis no: 2856.

ahlak ve ilmî donanımın anlatıldığı ve fetvâ usul ve adabının tespit edildiği literatüre edebü'l-fetvâ literatürü denilmektedir.

Bu sahada yazılmış eserler –tespit edebildiğimiz kadarıyla- tarihî sırası içerisinde aşağıda zikredilmiştir.

1. Ebu'l-Kâsım es-Saymerî (386/996), *Edebü'l-Müftî ve'l-müsteftî*.
2. Hatîb el-Bağdâdî (463/1071), *Kitâbu'l-fakîh ve'l-mütefakkîh*. Kitap, başka konuları da ihtiva ediyor olması sebebiyle direkt olarak ve tamamıyla “edebu'l-fetvâ” literatürü içerisinde değerlendirilemeyecek olsa da, Hatip, kendi taksimiyle on iki cüz olan eserinin yaklaşık yüz yirmi sayfa tutarındaki on bir ve on ikinci cüzlerini fetvâ usul ve adabına tahsis etmiştir. Bu itibarla Hatib'in bu kitabının da bu literatür içerisinde değerlendirilmesinin doğru olacağını düşünüyoruz.

İlk olarak İsmail b. Hammâd el-Ensârî'nin tahkikiyle Suud'da basılan kitabın, Adil b. Yusuf el-Azâzî'nin iyi bir tahkikiyle Dâru İbni'l-Cevzî tarafından 1417/1996 yılında iki cilt halinde yeni bir baskısı yapılmıştır.

3. Kâdîhân, Hasan b. Mansur b. Muhammed (592/1196), *Edebü'l-müftî*.
4. İbnu's-Salâh Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî (643/1245), *Edebü'l-fetvâ ve şurutü'l-müftî ve sıfatu'l-müsteftî ve ahkâmuhu ve keyfiyyetu'l-fetvâ ve'l-istiftâ'*. (*Edebu'l-müftî ve'l-müsteftî*). Abdulmu'tî Emîn el-Kal'acî'nin tahkikiyle, 1406/1986 yılında, Daru'l-ma'rife tarafından, “Fetâvâ ve mesâilu İbni's-Salah”ın yanında ikinci bir kitap olarak basılmıştır.
5. Nevevî (676/1277), *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. (*Âdâbu'l-âlim ve'l-müte'allim ve'l-müftî ve'l-müsteftî ve fadlu tâlibi'l-ilm*). Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1988. (Kitap aslında, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*'in mukaddimesinin bir kısmını oluşturmaktadır).
6. İbn Hamdân, Ebû Abdullah Necmuddîn Ahmed b. Hamdân el-Harrânî (695/1295), *Sıfatu'l-müftî ve'l-müsteftî*.
7. Muhammed b. Muhammed. b. Hızır el-Esedî ez-Zübeyrî el-Ayzerî el-Makdisî (808/1405), *Edebu'l-fetvâ*.

8. Muhammed ed-Destinâî (999/1590), *Risale fî âdâbi'l-müftîn*.
9. İbn Tûlûn, *el-Mennu ve's-selvâ fî âdâbi'l-fetvâ*.
10. İbn Abdil'âl, *el-Ikdu'n-nefîs fîmâ yuhtâcü ileyhi li'l-fetvâ ve't-tedrîs*.
11. Meşham, *Nefehâtu'n-Nesâim fî âdâbi'l-müftî*.
12. Âlûsî (1217/1802), *el-Kavlü'l-mâdî fîmâ yecibü li'l-müftî ve'l-kâdî*.
13. İbn Âbidîn (1252/1836), *Ukûdu resmi'l-müftî*. "Mecmûati resâili İbn Âbidin" içerisinde Osmanlı döneminde basılmıştır.
14. Sıddîk Hasen Han el-Kınnevcî (1307/1890), *Zehâiru'l-müctebâ fî âdâbi'l-müftî*.
15. Cemaluddin el-Kâsımî (1332/1914), *el-Fetvâ fî'l-İslâm*. Abdülhakîm el-Kâdî'nin tahkikiyle Beyrut'ta Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye tarafından 1406/1986 senesinde basılmıştır.
16. Nâbiğa, *Mâ tecibü bihi'l-fetvâ ve mâ yü'temedü aleyhi mine'l-kütüb ve mâ lâ yü'temed*.
17. İzmirli İsmail Hakkı (1366 /1946), *Kitabu'l-iftâ ve'l-kaza*.
18. Abdülhamid Meyhub Üveysî, *Ahkamu'l-iftâ ve'l-istiftâ*.
19. Amir Saîd Zıbarî, *Mebahisu fî ahkami'l-fetvâ*.
20. Lîne Hamsî, *Tarihü'l-fetva fî'l-İslâm ve ahkâmuha's-şer'iyye*,
21. Muhammed Riyaz, *Usulü'l-fetva ve'l-kaza fî'l-mezhebi'l-Maliki*.
22. Ahmed Bedreddin Hassun, *el-Mevsuatu fî âdâbi'l-fetvâ*.
23. Hüseyin Muhammed Mellah, *el-Fetva: neş'etuha ve tatavvuruha, usulüha ve tatbikatuha*.
24. İbrâhim el-Lekani, *Menaru usuli'l-fetva ve kavaidü'l-ifta bi'l-akva*.
25. Osman Şahin, *İslam Hukukunda Fetvâ Usûli*.
26. Üsâme Ömer, Süleyman Eşkar, *Menhecü'l-iftâ inde'l-imam İbn Kayyim el-Cevziyye*.
27. Muhammed Kemaleddin Ahmed Raşidî, *el-Misbah fî resmi'l-müftî ve menahici'l-iftâ*.⁹⁵

⁹⁵ Edebü'l-fetvâ literatürü oluşturulurken kısmen şu eserden istifade edilmiştir: Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, *Mu'cemü'l-mevzûâti'l-matrûka fî't-te'lifi'l-İslâmî ve beyânu mâ üllife fihâ*, I-II, 2. bs., el-Mecmaü's-Sekafi, 2000. Bununla birlikte özelde İSAM'ın sitesindeki Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı incelenmiş ve genel olarak da internetin çeşitli sitelerinde araştırma yapılmıştır.

2.4. SUYÛTÎ'NİN EDEBÛ'L-FÛTYÂ İSİMLİ CÛZ'ÜNÜN MUHTEVA DEĞERLENDİRMESİ

Fetvâ makamının dinî açıdan sorumluluğu, müftünün sahip olması gereken ahlak ve fetvâ usul ve âdâbının önceleri müstakil kitaplar içerisinde değil de Sünen kitaplarının özellikle giriş kısımlarında işlendiği görülmektedir. Mesela, Suyûtî'nin de bu eserinde çok sık başvurduğu Dârimî'nin Sünen'inin mukaddime'sinde konu şu başlıklar altında ele alınmaktadır.

“Kitap ve Sünnette bilgi olmayan hususlarda cevap vermekten sakınma”, “Dinî mesuliyetinden dolayı fetva vermenin arzulan bir şey olmayışı”, “Fetva vermeden korkan ve aşırılık ve bid'ati kerih gören babı”, “Fetva ve fetva verme hakkında varid olan ağır ikazlar”, “Her fetva sorana fetva veren kimsenin kınanması hakkında”, “Delile dayanmayan görüşle amelin mekruh olması”, “Hata etme korkusuyla fetvadan uzak durma”, “Bir hususta fetva verip daha sonra o konuyla ilgili kendisine Hz. Peygamber'in hadisi ulaşan kimsenin fetvasını bırakıp hadisle amel etmesi gerektiği babı”, “Fetva veren, daha sonra kanaati değiştiği için fetvasını değiştiren kimse babı”.

Ayrıca, fıkıh ve hadis kitaplarında yer alan “*Edebü'l-kâdî*”, “*Kitâbu'l-akdiye*”, “*Kitâbu'l-ahkâm*”, “*Kitâbu'l-kadâ*”, “*Kitâbu akdiyeti'l-ahkâm*” başlıkları altında kadılık görevinin fazîleti ve mesûliyeti, kadı, müftî ve müctehidde bulunması gereken vasıflar anlatılırken fetvâ adâb ve usulüne de yer verilmektedir.⁹⁶

Daha sonra bu konular genellikle fıkıh kitaplarının “*Edebü'l-fetvâ*” veya “*Edebü'l-müftî*” başlıklı bölümlerinde işlenir olmuş, nihayet aynı/benzer başlıklarla müstakil kitaplar telif edilmeye başlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sahada yazılmış ilk eser, Ebu'l-Kâsım Abdulvâhid b. el-Hüseyn b. es-Saymerî'nin (386/996) *Edebü'l-Müftî ve'l-*

⁹⁶ Örnek olarak bkz. İbn Hibban, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibban el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, Müessesetü'r-Risale, thk. Şuayb el-Arnâvut, 1993, *Kitâbu'l-kadâ*, c. XI, s.439-469; es-Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed, *el-Mebsut*, I-XXX, Daru'l-Marife, Beyrut, *Kitabu edebi'l-kâdî*, c. XVI, s. 59-94.

*müsteftî*⁹⁷ adlı eseridir. Bu sahada yazılmış tesbit edebildiğimiz diğer bazı eserler yukarıda Edebü'l-fetvâ literatürü başlığı altında zikredilmiştir.

Bu tür kitaplara tarihî süreç içerisinde bakıldığında ilk başlarda genellikle, “fetvânın dindeki yeri”, “fetvâ vermenin hükmü”, “fetvâ verenlerde bulunması gereken şartlar”, “fetvâ verenlerin dereceleri”, “fetvânın kapsamı”, “fetvâ istenmesi ve fetvâ verilmesi uygun olmayan durumlar”, “fetvâ isteyenlere ait usul ve erkân”, “mezhepleri ve müftüleri taklit”, “müftünün halk arasındaki davranışları”, “fetvâyı verirken kaynak ve delil gösterilmesi”, “sözlü ve yazılı fetvâda uyulacak kurallar” vb. konuların işlendiği görülecektir.

Zaman içerisinde bu kitaplar bir anlamda muhteva değişikliğine uğramış ve mezhepler üstü fetva usulü terk edilerek daha spesifik anlamda müellifin kendi mezhebiyle ilgili fetvâ usulü işlenir olmuştur.

Suyûtî'nin Edebü'l-füyâ isimli cüz'ünde de benzer konular şu başlıklar altında incelenmiştir:

1. Fetvâ vermede tetkikin önemi, hassaslık ve teennî ile hareket etmek:

Suyûtî bu bölümde, fetvâ makamının dînî açıdan mesuliyeti yüksek bir makam olduğunu, bu sebeple Şer-'i şerif'in dilinde fetva verecekler için bir çok uyarı ve ikaz cümlelerinin varid olduğunu, dolayısıyla fetvâ hususunda acele etmemek, teennî ile davranmak gerektiğini işlemektedir.

Sorulan bir soruya mesnetsiz, bilgisizce cevap vermek o meselede bir keyfiliğin bulunduğunu gösterir. Halbuki Allah adına konuşulurken keyfilikten uzak durmak esastır. İhtiyacın giderilmesi gayesinden uzak, sırf cevap vermiş olmak için verilen fetvâ, her ne kadar fetvâyı isteyen cahil kişiler açısından sadra şifa addedilip takdir edilse de ilim ehli tarafından duyulduğunda verilen bu eksik veya yanlış cevabın kınanmaya sebep teşkil ettiği bir vakıadır. Bu, alelacele verilen bir cevabın dünyadaki olumsuz neticelerinden biridir. Ahirete yönelik sonucu ise

⁹⁷ Bkz. İbnü's-Sübkî, Tacuddîn Ebu'n-Nasr Abdülvehhab, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, I-X, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, 1964, c. III, s. 339; Katip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zünun an esmai'l-kütübi ve'l-fünun*, I-II, Müessesetü't-tarihî'l-arabî, ts., c. I, s. 47; Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, *Mu'cemü'l-mevzûâtî'l-matrûka*, c. II, s. 915.

elbette daha büyük olacaktır; zira Allah tarafından ayıplanmak, dünyada herhangi biri tarafından ayıplanmak gibi değildir.

2. **Fetvâ vermeye ehliyetli olan kimsenin fetvâ vermesinin gerekliliği ve verdiği fetvâ karşılığında dünyevî bir bedel almasının haram oluşu:**

Bu bapta, ancak ehil bir kimsenin fetvâ verebileceği, fetvânın dînî bir vazife, bir yükümlülük olması sebebiyle karşılığında bir bedel almanın uygun olmadığı anlatılmaktadır. Müellif burada, ehil olup ta sorulduğu halde bilgisini ketmedenlerin büyük vebal taşıdıklarından, buna mukabil ilmini insanların faydasına sunup ta karşılık beklemeyenlerin elde edeceği uhrevî kazançlardan bahseder. İlim öğrenip te onu izhar etmeyen ilminin infak edilmeyen bir hazine mesabesinde olduğunu söyler.

Sorulan sorulara ehil kimseler cevap vermekten imtina ettiklerinde bilgisiz insanlar onların yerini alacak ve Kur'ân-ı Kerim'i indiriliş hedefinden saptırıp arzu ettiklerine basamak yaparak kendileri istikamet çizgisinden çıktıkları gibi başkalarının çıkmasına da sebep olacaklardır.

Bilgi sahibi olmaksızın fetvâ verenler ya bilmemesine rağmen bildiğini zanneden cahiller ya da bundan daha vahimi, bilmediğini bile bile ihtiyacına cevap arayan masum insanların dînî duygularını istismar eden samimiyetten uzak menfaat düşkün kimselerdir. Bilmediğini bilenlerin dışında bilgili bazı insanlar da onlar gibi ihlastan uzak oldukları için verdiği bilgiye bir dünyevî karşılık bekleyebilmektedir.

Bildiklerini zanneden cahillerin yahut bilmediklerinin farkında olan veya bildikleri halde bir bedel bekleyenlerin din adına konuşması kadar, bilenlerin bilgisini gizlemesi de insanları hem bu dünyada hem ahirette büyük sıkıntılara düşürebilecektir.

3. **Her sorulan soruya cevap vermenin doğru olmadığı:**

Suyuti bu bölümde söze, kendisine sorulan her soruya cevap verenin ancak bir mecnun olabileceğinden bahisle başlar. Sahabîlerin her sorularına cevap vermediklerini, cevap verme hususunda çekingen davrandıklarını, muhataplarını değerlendirerek soru soran kimsenin dünya ve ahiretine faydası olmayacak meseleler (mâlâyâ'nî) hakkında fetvâ vermekten uzak durduklarını ifade eder.

Fetvâ verilmemesi gereken bazı durumlara örnekler verir. Âlimleri zora sokmak için art niyetle sorulan sorulara karşı onların teyakkuz halinde bulunması gerektiğinden bahseder. Ayrıca ashabın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) az sual etmelerinden övgüyle bahseder.

İlim, engin bir deniz mesabesindedir. Âlimin bilgisi uçsuz bucaksız ilmi bütünüyle ihata edemez. Dolayısıyla hiçbir âlim kendisine sorulan her soruya cevap veremez, vermesi de gerekmez; zira bilmediği veya üzerinde uzunca durulup düşünülmesi gereken bir şey sorulmuş olabilir. Hemen cevap vermeyerek bir düşünme ve araştırma süresi elde etmiş olacaktır. Şayet aceleyle cevap vermeye kalkılırsa yanlış veya delilsiz konuşabilecektir.

Bu bölümde soru sorma adabına da temas edilmektedir. Çok soru sormak değil, bir fayda umarak yerinde ve akıllıca soru sormak meziyettir. Sorunun içeriği ve onu sorma şekli kişinin lalitesini ele verir. Bazen müftüyü test etmek, hatasını ortaya çıkarıp insanlar nezdinde onu küçük düşürmek için soru sorulabilir. Bazen de müftü ileri görüşlülüğü ile sorana verilecek cevabın faydasız ve yersiz olduğunu fark ederek cevap vermede bir hayır görmeyebilir. Salt soru sormuş olmak için yöneltile ilgili ilgisiz tüm sorulara âlim cevap verecek olsa gerçek ihtiyaç sahiplerinin sorularının cevapları ertelenmiş veya diğerleriyle vakit kaybedilmiş olması sebebiyle çözümsüz bırakılmış olabilir. Ayrıca henüz ortaya çıkmadığı ve fiilî olarak bir sorun teşkil etmediği halde üretilen bazı farazî meseleler sorun addedilip onlara cevap aramak, âlimin değerli vaktini çalmak demektir. Dolayısıyla, bu tür soruların cevapsız bırakılmasında bir beis yoktur. Kendisine henüz meydana gelmemiş, farazî bir şey sorulunca cevaplandırmamak görev yapmamak sayılmaz. Çünkü cevap bekleyen pek çok soru vardır.

4. **Tehlikeli ve ciddi bir mesele olduğundan dolayı boşanma konusunda fetvâ vermekten sakınmak:**

Talak gibi hassas bazı konularda fetvadan mümkün mertebe sakınılması gerektiğinden bahseder.

5. **Âlim, "Bilmiyorum" demekten çekinmeyecek:**

Cüz'ümüzün en uzun bablarından biridir. Bu bapta Suyûtî, bilmediği konularda insana "Bilmiyorum" demeyi tavsiye eden pek çok nakil zikreder. Bu bağlamda

âlimin bilmediğinde “bilmiyorum” demekten çekinmemesi gerektiğinden, “bilmiyorum” demenin “bilmediğini bilmek” açısından aslında ilmin bir parçası sayılması gerektiğinden bahseder. Ashap veya Tabiin’den bazı kimselerin kendilerine sorulan soruların çoğuna fetvâ vermekten ziyade “bilmiyorum” diye cevap verdikleri görülmektedir. Bu meyanda en titiz olarak bilinenlerden biri Tabiin âlimlerinden Şa’bî’dir. Burada, kişiye bilmediği sorulduğunda, “Bilmiyorum” veya “Allah en iyisini bilir” şeklindeki sözlerle karşılık vermenin, onu büyük bir vebalden kurtaracağını anlatılır. Ayrıca bilmediği halde biliyormuş gibi davranarak cevap vermenin yanlışlığı üzerinde durulur.

6. Fetvâ verirken kullandığı ifadelerde dikkatli ve ihtiyatlı olmak:

Suyûtî, fetvâ verecek kişinin seçtiği sözcük ve ifadelerde dikkatli olması gerektiğini söyler. Fetvâ verirken genellikle, “bu helaldir”, “şu haramdır” gibi kesin, kat’î ifadeler kullanmak yerine, “bu hoş görülmüştür”, “şu beğenilmemiştir” demenin Selef’in üslubuna daha uygun olduğunu söyler.

7. Fetvâ verirken konuşmaya nasıl başlanacağına dair:

Müftünün fetvâ vermeye başlarken okuması uygun görülen bir duayı zikreder.

8. Âlimin kendisinden daha bilgili büyüğü varken fetvâ vermesinin caiz olduğu:

Hiz. Peygamber (s.a.v.) hala berhayatken fetvâ veren sahabîlerin bulunduğu ve bunların kimler olduğu zikredilmek suretiyle, fetvâyâ ehil kişilerin, kendilerinden daha bilgili kişiler bulunması durumunda da fetvâ verebilecekleri ifade edilmektedir. Suyûtî bu bapta, Hiz. Peygamber hayatta iken fetvâ veren sahabîlerin isimlerini cemedan kendisine ait bir beyti de nakleder. Bu beyte göre o dönemde fetvâ verenler: Dört halife, Muaz b. Cebel, Übey b. Ka’b, Abdurrahman b. Avf ve Zeyd b. Sabit’tir.

Peygamber (s.a.v.) aralarında yaşıyor olmasına rağmen hulefâ-i râşidîn fetvâ verirlerdi. Kendilerinden daha büyük ve bilgili bir zâta rağmen sorulan şeylere fetvâ vermeleri Rasulullah’a saygısızlık olarak addedilmezdi. Kaldı ki Rasulullah (s.a.v.) onlara yasaklama getirmek bir tarafa, içlerinden fetvaya ehil olanları etrafa duyurmuştur. Mesela, “Ümmetimin helal ve haram konusunda en bilgilisi

Muaz b. Cebel”dir buyurarak Muaz b. Cebel’in fıkıh alanındaki bilgisini takdir etmiş ve bir anlamda bilmeyen insanları ona yönlendirmiştir.

Hız. Ömer de bir hutbesinde “Fıkıhî bir bilgi sormak isteyen kimse Muaz b. Cebel’e gitsin” diyerek Peygamber Efendimizin övdüğü Muaz’ın değerini bilmiş ve kendisi dururken, soranı ona yönlendirebilmiştir; zira ne gerçek bir âlim, kendisi dururken söyleyeceği doğruyu talebesinin söylemesinden yüksünür ne de gerçek bir talebe hocası var diye iyi bildiği bir konuda kendisine sorulunca bildiğini ketmeder.

Kendilerinden daha âlim kişiler bulunmasına rağmen Hulefâ-i râşidine ek olarak Abdurrahman b. Avf, Übey b. Ka’b, Zeyd b. Sâbit Rasulullah zamanında, Said b. Müseyyeb de Rasulullah’ın ashâbı sağken fetvâ verenler arasında zikredilmiştir.

9. Müftünün ünvanları ve sahip olması gereken vasıflar:

Bu babta fetva vazifesini üstlenen âlimlerin taşıdıkları ünvanlara örnekler verilmiş, mesela önceki dönemlerde bazı âlimlere “Fakîhu’l-fukahâ”, “Âlimü’l-ulemâ” gibi ünvanlarla hitap edildiği zikredilmiştir. Ayrıca müftünün sağlam görüş, izzet, vera’ gibi birtakım hasletler taşıması gerektiğinden bahsedilmiştir.

10. Müftünün, soru sorarken edebini takınmayanı azarlaması:

Burada, fetvâ soran kimse edebe uygun davranmadığı takdirde müftünün onu te’ dip için gerekirse azarlayabileceği anlatılmaktadır.

11. Müftü zahire göre fetvâ verir, emin olmadığı zaman, içine huzursuzluk veren fetvayı vermekten sakınır:

Bu başlık altında, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.), “*Müftüler sana fetvâ verse de, iyi; nefsin sekînet bulduğu ve kalbin de mutmain olduğu şey; günah da nefsin huzur bulmadığı ve kalbin mutmain olmadığı şeydir*” şeklinde ifade buyurduğu hadise dikkat çekerek kişinin fetvâ verirken kalbine danışmasına ve fetvâ verirken kalben mutmain olmadığı hususlarda fetvâ vermekten çekinmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

12. İnsanlar dünyada olduğu gibi cennette de âlimlere ihtiyaç duyacaklardır.

İlim böyle yüksek bir mertebedir. İnsanlar Cennet’te bile âlimlerden müstağni kalamayacaklar, Allah’tan ne istemeleri gerektiğini âlimlere soracaklardır.

2.5. EDEBÜ'L-FÜTYÂ' CÜZÜNÜN KAYNAKLARI

Suyûtî, bu eserinde, müftî ve müstefî'nin her zaman ihtiyaç duyabileceği fetvâ usul ve âdâbının genel çerçevesini çizmiştir. Bu konular hakkında güvenilir kaynaklardan hadis, haber, eser ve kaviller derlemiştir. Suyûtî'nin Edebü'l-fütyâ'da kullandığı başlıca kaynaklar ve başvuru sayısı aşağıda belirtilmiştir:

Darimî'nin el-Müsned'i; 35, Beyhakî'nin el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ'sı; 37, İbn Sa'd'ın et-Tabakât'ı; 15, Taberânî'nin el-Mu'cemü'l-kebîr'i; 6, Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Evsât'ı; 4, Hâkim'in el-Müstedrek'i; 4, Buhârî'nin es-Sahih'i; 2, Müslim'in es-Sahih'i; 2, Saîd b. Mansur'un es-Sünen'i; 3, İbn Mübarek'in Kitabu'z-Zühdi ve'r-rekâik'i; 3, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i; 4, Ebu Davud'un es-Sünen'i; 2, Tirmizî'nin es-Sünen'i; 1, İbn Mace'nin es-Sünen'i; 1, Ebu Ya'lâ'nın el-Müsned'i; 1, Bezzâr'ın el-Müsned'i; 1, İbn Asâkir'in Tarihu Dimeşk'i; 1, Deylemî'nin el-Firdevs bime'sûri'l-hitâb'ı; 1, Mervezî'nin Kitabu'l-ilm'i; 1, Ebu Nuaym'ın Hilyetu'l-evliyâ'sı; 1, Nasr el-Makdisî'nin Kitabu'l-Huce'si; 1.

Bu tabloya bakıldığında, Suyûtî'nin cüzünü ağırlıklı olarak Dârimî'nin es-Sünen'i, Beyhakî'nin el-Medhal'i ile İbn Sa'd'ın et-Tabakât'ından oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle ilk iki kaynaktan alınan hadisler kitabın yaklaşık dörtte üçünü oluşturmaktadır.

Bu kaynaklarda, konumuzla ilgili rivayetlerin çeşitli başlıklar altında da olsa bir arada toplu olarak bulunmasının, bu hususta etkili olduğu düşünülmektedir. Yani müellif, kitabının iskeletini, bu iki kaynak üzerinden kurmuştur. Bu kaynakların dışında az sayıda rivayet yukarıda belirtilen diğer kaynaklardan alınmıştır.

Ancak; Sünen-i Saîd b. Mansur'dan yapılan nakilleri, biz elimizde mevcut olan matbu nüshadan bulamadık. Bu da eldeki mevcut nüshanın eksik olduğunu düşündürmektedir.

2.6. HADİSLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Suyûfî'nin Edebü'l-füyâ cüzünde doksan dokuz rivayet bulunmaktadır. Bunlardan yirmi beşi merfu rivayetlerdir. Geri kalan yetmiş dördü mevkuf ve maktu rivayetlerden oluşmaktadır.

Kaynaklar kısmında da görüleceği üzere cüzümüzün ağırlıklı iki kaynağını Dârimî'nin es-Sünen'i ile Beyhakî'nin el-Medhal ilâ Süneni'l-kübrâ'sı oluşturmaktadır. Ahadîs ve âsârın altmış beşi bu kitaplardan alınmıştır. Beyhakî ve Dârimî'de ortak olarak yer alan hadisler yedi tanedir.

Biz dipnotlarda müellifin atıf yaptığı kaynakların cilt ve sayfa numaralarını belirttik. Bununla birlikte gerekli veya faydalı olduğunu düşündüğümüz yerlerde hadis numaralarını da verdik. Hadislerin kıymeti ile ilgili hükümleri ise, günümüzde hadis tahrirci sahasında yaptıkları çalışmalarla adını duyurmuş, bu sahada yetkinliğine güvendiğimiz Sünenü'd-Dârimî, Müsnedü'l-Humeydî, Müsnedü Ebî Ya'lâ gibi hadis mecmualarının güvenilir neşirlerini yapan Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî; Müsnedü Ahmed, İbn Hibbân'ın Sahih'i, Tahâvî'nin Şerhu Müşkili'l-âsâr'ı, Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mâce'nin Sünenleri gibi hadis mecmualarını güvenilir şekilde neşreden Şuayb el-Arnâvut gibi muasır bazı hadis hocalarının değerlendirmelerinden istifadeyle verdik. Yine, Hatib el-Bağdadî'nin "el-Fakîh ve'l-mütefakkîh" isimli eserini iyi bir şekilde neşreden Adil b. Yusuf el-Azâzî'nin tahrîç çalışmasından da istifade ettik.

Özellikle Dârimî'nin hadislerinin tahrirci, Sünenü'd-Dârimî'yi kıymetli dipnotlarla neşreden Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî'nin mezkur kitapta hadislerle ilgili değerlendirmelerinden istifadeyle yapılmıştır.

Bunların dışında Ebû Davud rivayetlerinin tahrirci, muasır hadisçilerden Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî'nin Sünenü Ebî Davud bi'l-hukmi ale'l-hadîs ve't-ta'likî'l-Elbânî isimli eserinden istifadeyle yapılmıştır.

Çıkan sonuca göre kitabımızdaki hadislerin kırk biri sahih, altısı hasen hadislerden oluşmaktadır. Geri kalan on dokuzunu ise zayıf rivayetler oluşturmaktadır. Otuz üç rivayetin ise sıhhat veya zayıflık açısından değerlendirilmesi yapılamamıştır.

2.7. SUYÛTÎ'NİN CÛZÜNÜN ORJİNALLİĞİ

Suyûtî'nin cüzünün önceki Edebü'l-fetvâ kitaplarıyla bir mukayesesi yapıldığında, onun önceki bir kitaptan intihal olduğunu düşünmek üç açıdan zor görülmektedir.

1. Suyûtî'nin cüzü tamamıyla rivayet esaslıdır. Diğer kitaplar fetvâ usûl ve adabını işlerken bir başlık altında fetvâ veya müftü ile ilgili varid olan belli sayıda hadis ve esere yer vermişlerdir.
2. Suyûtî güçlü hafızası ve engin vukufuyla bilinmektedir. Onun çeşitli meselelerle ilgili kaleme aldığı küçük veya büyük eserler kimi zaman ulaşılabilir, kimi zaman kolaylıkla ulaşılamayacak kaynaklardan yapılan nakillerle doludur. Bu, Suyûtî'nin bütün eserlerinin temel karakteristiğini oluşturmaktadır. Ayrıca Kahire'deki el-Hızânetü'l-Mahmûdiyye kütüphanesinin⁹⁸ hemen hemen bütün kitaplarını elden geçirmiş olması da onun kitaplarının kaynak açısından zengin olmasını sağlamıştır.
3. Bunun yanında Suyûtî'nin bütün hadisleri derlemek gibi bir projesinin olduğu bilinmektedir. Bu uğurda biri el-Câmiu's-sağîr adıyla küçük, biri el-Câmiu'l-kebîr veya Cem'u'l-cevâmi' adıyla büyük olmak üzere iki cem çalışması yapmıştır.

Dolayısıyla Suyûtî'nin eserlerinin rivayet açısından zengin olmasında garipsenecek yahut bunun bir intihal olduğunu düşündürecek bir durum bulunmamaktadır.

Cüzümüzde yer alan doksan dokuz rivayetten, örnek olmak üzere incelediğimiz, Hafîb el-Bağdâdî'nin el-Fakîh ve'l-mütefakkîh isimli eserinde otuz, İbnu's-Salâh'ın Edebü'l-fetvâ isimli eserinde sekiz ve Nevevî'nin Âdâbü'l-fetvâ isimli eserinde ise

⁹⁸ Kurucusunun adına nisbetle "el-Hızânetü'l-Mahmudiyye" olarak bilinen bu kütüphane, h. 797 yılında Memluk emirlerinden Cemaleddin Mahmud b. Ali el-Ustadâr tarafından Kahire'deki medresesinin içerisinde kurulmuş ve ihtiva ettiği eserlerin zenginliği, çeşitliliği ve nefasetiyle şöhret bulmuş, dönemin en önemli kütüphanelerinden biridir. Yavuz'un h. 923 yılında Mısır'ı fethine kadar da bu önemini hiç yitirmemiştir. Hafız İbn Hacer, Sehavî gibi birçok âlim ve özellikle Suyuti, bu kütüphaneden çok istifade etmiştir. Bu kütüphaneye ilgili kısa bir bilgi için bkz. Fuad Seyyid, *Nassâni kadîmâni fî i'âreti'l-kütüb*, s. 127-129, Mecelletu Ma'hadi'l-mahtûtâti'l-Arabiyye, c. IV, cüz: 1, Kahire, 1377/1958.

sadece altı tanesi yer almaktadır.⁹⁹ Bu da kitabın bir başka kitaptan birebir intihal olma ihtimalinin bu mevcut rakamlara bakarak kabul edilemez olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, kitabımızda yer alan rivayetlerin otuzunun –ki yaklaşık olarak kitaptaki rivayetlerin ancak % 30 kadarını teşkil etmektedir- Hatîb'in mezkur kitabından alındığı düşünülse bile –ki bunu düşündürmeyi gerektirecek bir gerekçe bulunmamaktadır-, bu, eserimizin bir derleme çalışması olduğu düşünüldüğünde normal karşılanmalıdır.

⁹⁹ Bkz. Hatîbü'l-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, c. II, s.12 (hadis no: 620), s.13-14 (hadis no: 624), s. 14 (hadis no: 626), s. 15 (hadis no: 627), s. 20 (hadis no: 634, 635), s. 21 (hadis no: 637), s. 21-22 (hadis no: 638), s. 22-23 (hadis no: 639), s. 23 (hadis no: 640), s. 23-24 (hadis no: 641), s. 227-228 (hadis no: 1044), s. 321 (hadis no: 1031), s. 328 (hadis no: 1045), s. 354 (hadis no: 1088), s. 358 (hadis no: 1097), s. 359 (hadis no: 1100), s. 361 (hadis no: 1102), s. 362 (hadis no: 1104), s. 363 (hadis no: 1105), s. 365 (hadis no: 1109), s. 365 (hadis no: 1110), s. 366 (hadis no: 1111), s. 366-367 (hadis no: 1113), s. 367 (hadis no: 1114), s. 367-368 (hadis no: 1116), s. 368 (hadis no: 1118), s. 368-369 (hadis no: 1119), s. 386 (hadis no: 1145), s. 416 (hadis no: 1194), s. 417 (hadis no: 1195); İbnu's-Salâh, *Edebü'l-fetvâ*, s. 27-31; Nevevî, *Âdâbü'l-fetvâ*, s. 14-15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTABIN YAZMA NÜSHALARI, TAHKİKTE İZLENEN YÖNTEM VE ESERİN TENKİTLİ NEŞRİ

3.1. KİTABIN SUYUTİ'YE AİDİYETİ

Eserin Suyuti'ye ait olduğunda şüphe yoktur. Suyûtî, Hüsni'l-muhadara'da kendi hal tercemesine ayırdığı kısımda eserlerini zikrederken Edebü'l-fütya isimli bir cüz'ünün varlığından bahseder.¹⁰⁰ Yine, talebesi Abdulkadir eş-Şâzelî hocasının hayatına dair kaleme aldığı "Behcetü'l-âbidîn" isimli eserinde, hocası Suyûtî'nin de onayından geçmiş bir nüshadan naklettiği Suyuti'nin eserleri listesinde, hadise dair eserleri içerisinde bu cüzü de zikretmektedir¹⁰¹.

Katip Çelebi Keşfü'z-zunûn'da, İsmail Paşa Hediyyetü'l-ârifîn'de, Yusuf Bek el-Azm Ukûdu'l-cevher'de, Ahmed el-Haznedar ve Muhammed İbrahim eş-Şeybanî *Delîlü mahtûtâtî's-Suyûtî ve emâkinu vucûdihâ*'da Suyûtî'nin eserleri içerisinde bu cüze de yer vermşlerdir.¹⁰² Ayrıca Ahmet Timur Paşa, eserin 1773'te yazılmış bir nüshasının kendi kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir¹⁰³

Kitabın bizim tenkitli neşre esas aldığımız bütün nüshalarında da eser Suyuti'ye nisbet edilmektedir.

3.2. KİTABIN İSMİNİN TAM OLARAK TESBİTİ

Suyuti, Husnu'l-muhadara'da, talebesi Abdulkadir eş-Şâzelî -Suyûtî'nin de onayından geçmiş bir nüshadan naklettiği- Suyuti'nin eserleri listesinde eserin ismini "Edebü'l-fütyâ" olarak vermektedir. Bu sebeple biz eserin tenkitli neşrinde bu ismi esas aldık.

¹⁰⁰ Bkz. Suyûtî, *Hüsni'l-muhadara*, c. I, s. 343.

¹⁰¹ Abdulkadir eş-Şâzelî, *Behcetü'l-âbidîn*, s. 194.

¹⁰² Bkz. Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünun*, I, 43. İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve müellefâtu'l-musannifîn*, I-II, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1951, c. I, s. 535; Ahmed el-Haznedar ve Muhammed İbrahim eş-Şeybanî, *Delîlü mahtûtâtî's-Suyûtî ve emâkinu vucûdihâ*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kuveyt 1983, s. 49.

¹⁰³ Bkz. Ahmed el-Haznedar v.dğr, *a.g.e.*, s. 49.

Eserin tespit edebildiğimiz nüshalarının isimlerinde bulunan bazı küçük farklılıkların müstensihin veya –istinsah edilen bu nüshaların daha sonra mevzularına göre tasnifi sırasında- kütüphanecilerin tasarrufu olduğunu düşünüyoruz.

3.3. KİTABIN NÜSHALARININ TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Süleymaniye Kütüphanesi Fihristleri, Daru’l-Kütübi’z-Zâhiriyye Kütüphanesi Hadis Eserleri Fihristi, İSAM’ın sitesindeki Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı, el-Fihrisü’ş-şamil ve Ahmet Haznedar ve Muhammed İbrahim eş-Şeybani’nin “Delilu mahtûtâtî’s-Suyûtî ve emâkinu vucudihâ” isimli eserlerinin taranması neticesinde toplam yedi nüsha tespit edilebilmiştir.

Edebü’l-müftî isimli 2714 No’lu Şehid Ali Paşa Nüshası

Edebü’l-müftî isimli 708 No’lu Süleymaniye Nüshası

Âdâbu’l-fütya isimli 1149 No’lu Reisü’l-küttâb Nüshası

Edebü’l-fütya isimli Hüdabaş/Bankipur Nüshası; 2773/9 48^İ-56^İ. Tahmini olarak 12. hicrî asırda Ahmed b. Muhammed tarafından yazılmıştır.

Âdâbu’l-fütya isimli ABD Yale Üniversitesi Nüshası; rakam? h. 1163–1164 tarihlerinde yazılmıştır. Müstensih ismi zikredilmemiştir.¹⁰⁴

Âdâbu’l-fütya isimli Zahiyye Kütüphanesi Nüshası; nr.7664, (1106) Genel, vr. 101–109¹⁰⁵.

Âdâbu’l-fütya isimli Zahiyye Kütüphanesi Nüshası; nr. 6923, (1106) Genel, vr.26–29; İyi bir nüsha olduğu fakat eksik olduğu söylenmektedir.¹⁰⁶

Diğer nüshaların tamamının yurtdışındaki yazma eser kütüphanelerinde bulunması sebebiyle biz Türkiye içerisinde ulaşabildiğimiz ilk üç nüsha ve Şam’dan temin ettiğimiz

¹⁰⁴ Bu iki nüsha el-Fihrisü’ş-şamilde tespit ettiğimiz nüshalardır.

¹⁰⁵ Bkz. Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn *Fihrisü’l-mahtûtât (el-Müntehab min mahtûtâtî’l-hadis)*, Daru’l-kütübi’z-zahiyye, Dimaşk, 1970, s. 307; Ahmed el-Haznedar ve Muhammed İbrahim eş-Şeybanî, *Delilü mahtûtâtî’s-Suyûtî ve emâkinu vucûdihâ*, s. 49.

¹⁰⁶ Bkz. Elbânî, *a.g.e.*, s. 307.

Âdâbu'l-fütya isimli Zahiriyye Kütüphanesi Nüshası çerçevesinde tahkik çalışmamızı gerçekleştirdik.

Bu çerçevede ele alınan nüshalardan Şehit Ali Paşa Nüshası, ilim ehli biri olduğu anlaşılan müellifin talebesi tarafından yazılması, daha sonra müellife okunması ve müellifin de eserin sonunda nüshanın kendisine okunduğunu ve nüshayı yazan talebesi Bedruddîn el-Uchûrî'ye icazet verdiği dair kıraat ve icazet kaydı ihtiva ediyor olması gibi nüshanın ilmî kıymetini gösteren hususlar dışında, temiz ve Arap dili açısından da problemsiz bir nüsha olarak gözükmektedir. Bu faktörler Şehit Ali Paşa nüshasının esas alınmasını ve tenkitli neşirde itimad edilen asıl nüsha olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

İkinci derecede Süleymaniye nüshası değerlendirilmiştir. Az sayıdaki yanlışlar ve nüsha farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir.

Bu nüshalar içerisinde en kötü durumda olanı Reisulküttap nüshasıdır. Dipnotlarda işaret edilen –küçük bir risaleye göre- çok sayıda yanlışın dışında, bazı yerlerde ibareler düşmüş ve takdim tehir vuku bulmuştur. Bu sebeplerle, bu nüshadan istifademiz az olmuştur.

İtimat ettiğimiz son nüsha Zahiriyye nüshası olmuştur. Birkaç küçük farklılık dışında asla en yakın nüshanın bu olduğunu söyleyebiliriz.

3.4. TENKİTLİ NEŞRE ESAS ALINAN NÜSHALAR VE TAVSİFLERİ

3.4.1 ŞEHİT ALİ PAŞA NO: 2714

Cüzün Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümündeki nüshası (nr. 2714/12, vr. 143 b–149 a) Edebü'l- Müftî adıyla tamamı Suyûfî'ye ait 18 risale ile birlikte 168 varak hacmindeki bir mecmua içerisinde. Mecmua 168x180 (92x125) mm ebadında, şirazeli, şemseli ve kahverengi deri ciltlidir. Derisinde yer yer güve yenikleri görülmektedir. Kâğıdı âharlı ve krem renginde olup nemlenmiştir. Eserde nesih hattıyla yazılan yazı 19 satır halinde siyah mürekkeple, أخرج، أحاديث، ذكر، kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bir satırda ortalama 13 kelime vardır. Diğer nüsha ile aralarında metin bakımından belirgin bir fark yoktur.

Eserde 12 bölüm halinde fetvâ vermenin önemi ve sorumluluğundan bahseden 99 merfû ve mevkuף hadis ve haber zikredilmiştir.

3.4.2. SÜLEYMANİYE NO: 708

“Cüz’ün fı âdâbi’l-fütyâ” isimli cüzümüzün de içinde bulunduğu. (nr. 708/122, vr. 351-353) çoğu Suyûtî’ye ait 138 risalenin bulunduğu, 371 varaktan oluşan şirazeli, şemseli ve kahverengi deri ciltli bir mecmua içindedir. Arkasındaki yazıyı gösterecek kadar ince krem rengindeki kâğıdına yazı nesih hattıyla باب قال، هذا lafızları kırmızı, diğer kısımları kahverengi mürekkeple 39 satır olarak yazılmıştır. Mürekkep boyası kâğıtta dağıldığından yazı zor okunur hale gelmiştir. 333 b, 334 a varaklarının kenarlarında talik hattıyla müftünün fetvâ usulüne uyması ve içtihad ehliyetine sahip olması konusundaki görüşler nakledilmiştir. Varaklara fazla sirayet etmeyen güve yeniği ile mecmuanın sırtı dağılmıştır.

Cüz besmele ve hamdeleden sonra başlamaktadır.

Baş 351 a:

هذا جزء أوردتُ فيه الأحاديث والآثار الواردة في أدب المفتي ليعتمدها المفتون ولا يعترّ
المفتون، والله الموقّق...

Sonu 353 b:

فيقولون: تَمَنَّوْا كذا وكذا، فهم يحتاجون إليهم في الجنة كما يحتاجون إليهم في الدنيا. تم
الكتاب بعون الله الملك الوهاب، والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وأصحابه
السادة الأنجاب و تابعيهم الى يوم المآب.

3.4.3 REİSÜ’L-KÜTTAB NO: 1149

Âdâbü’l-fütyâ isimli nüsha(nr. 1149/25, vr. 154-160) Arapça nesih 270x156, (170x88) mm ölçülerinde 25 satır halinde 69 risaleden oluşan bir mecmuanın 25. Risalesidir. Nuhûdî renkli kâğıtlara tek sütun halinde yazılmıştır. Başlıklar kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Sırtı deri kaplı, kapak kısmı soluk renkli ebrû kaplıdır. Kapağın iç kısmı lila renkli âdi kâğıttan yapılmıştır. Miklepli, şirazeli bir cildi vardır. Kâğıdı az âharlı filigranlıdır. Kitap Reisü’l-küttâb Mustafa Efendi Vakfiyesi mühürlüdür.

3.4.4. ZAHİRİYYE NO: 7664

Âdâbu'l-fütyâ ismini taşıyan bu nüshayı temin etmemiz bazı saygın dostlar aracılığıyla çalışmamızın son dönemlerinde mümkün oldu. Bir mecmuanın 101. ve 109. sayfalarında yer aldığını biliyoruz. Nesih hattıyla yazılmış olan bu nüshanın yer aldığı mecmua ve fizikî özellikleri hakkında maalesef kütüphane görevlilerinin nüshanın fotokopisini almaya imkan tanımakla yetinmeleri sebebiyle diğer nüshalardaki gibi teknik bilgiye sahip olmadık.

3.5. METİN TAHKİK ÇALIŞMASINDA TAKİP EDİLEN USUL

1. Metnin tahkikinde esas alınan nüshaların remizleri aşağıdaki şekildedir:

Şehit Ali Paşa.....	الأصل
Süleymaniye.....	س
Reisü'l-Küttâb.....	ر
Zahiriyye.....	ظ

2. Doğru metnin ortaya konabilmesi için nüshalar tek tek değerlendirilmiş ve talebesi Bedruddîn el-Uchûrî tarafından yazılarak müellife okunan Şehid Ali Paşa nüshası esas alınmıştır.

Diğer nüsha farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir. Bunlar içerisinde yanlış olanların yanlış olduğu açıklanmıştır. Kabul edilebilecek nüsha farklılıklarının olması durumunda herhangi bir değerlendirme yapmadan bunlar dipnotlarda olduğu gibi verilmiştir.

3. Metin içerisindeki konu değişikliklerinin fark edilmesi, yapılan nakillerin ve söz başlarının belirlenmesi için uygun görülen yerlerde paragraflamaya gidilmiştir.

4. Metin içerisinde, müellifin görüşlerini delillendirmek ve kuvvetlendirmek için kullandığı âyet metinleri ﴿...﴾ simgesi içinde gösterilmiştir. Âyet ve hadislerin geçtiği yerler ise dipnotlarda belirtilmiştir.

5. Hadis metinleri; Müellifin eserde yer verdiği nakiller ve kaynak olarak kullandığı, referans gösterdiği tüm eser isimleri «...» rumuzuyla verilmiştir.

6. Müellifin kendi görüşlerini desteklemek ve delillendirmek için kullanmış olduğu ilim ehline ait görüşlerin geçtiği yerler, kaynaklarından tespit edilerek, eser ismi ve geçtiği sayfalar dipnotlarda gösterilmiştir.

7. Gerek metin içi gerekse dipnotlarda gerekli görülen yerlere hareke konulmuştur.

8. Ayrıca konunun yanlış anlaşılmasına meydan vermemek ve okuma kolaylığı sağlamak için metinde noktalama işaretleri kullanılmıştır.

9. Bariz bir şekilde yanlışlığı ortada olan veya müstensih tarafından yanlış algılanarak yazılan yerler düzeltilmiş, bunların dipnotta gösterilmesine gerek duyulmamıştır.

10. Yine okuyucuya kolaylık olması ve risalenin daha anlaşılır bir hale getirilmesi amacıyla, bütün قال ve türevlerinden sonra iki nokta koyulmuştur.

11. Esas alınan nüshada bazı mehmuz kelimeler teshîl ile ya (ي) olarak yazılırken, metne aslı üzere mehmuz (ا) olarak yazılmıştır.

3.6. EDEBÜ'L-FÜTYÂ'NIN TENKİTLİ NEŞRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

قال الشيخ الإمام العالم العامل العلامة أبو الفضل جلال الدين عبدالرحمن ابنُ الشيخ العلامة كمال الدين، السيوطي، الشافعي، فَسَّحَ اللهُ تَعَالَى فِي مُدَّتِهِ بِمُحَمَّدٍ وَآلِهِ.

الحمد لله، وسلام على عباده الذين اصطفى. هذا جزء أُورِدَتْ فِيهِ الْأَحَادِيثُ وَالْآثَارُ الْوَارِدَةُ فِي أَدَبِ الْمُفْتِي¹⁰⁷؛ لِيَعْتَمِدَهَا الْمُفْتُونَ وَلَا يَعْتَرَّ الْمُفْتُونَ، وَاللَّهُ الْمَوْفِقُ.

[1]

باب

التَّثْبُتُ¹⁰⁸ فِي الْفُتْيَا وَمَا فِيهَا مِنَ الشَّدَةِ¹⁰⁹.

قال الدارمي في «مسنده»: أَخْبَرْنَا إِبْرَاهِيمَ بْنَ مُوسَى، أَخْبَرْنَا أَبِي¹¹⁰، أَخْبَرْنَا ابْنَ الْمُبَارَكِ، عَنْ سَعِيدِ ابْنِ أَبِي أَيُّوبَ¹¹¹، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَجْرُكُمْ عَلَى الْفُتْيَا أَجْرُكُمْ عَلَى النَّارِ»¹¹².

وأخرج الدارمي، والحاكم عن أبي هريرة عن النبي¹¹³ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أُنْتَبِهُ بِفُتْيَا مِنْ غَيْرِ ثَبَّتَ¹¹⁴ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ¹¹⁵ عَلَى مَنْ أَفْتَاهُ»¹¹⁶.

¹⁰⁷ في «ر»: آداب الفُتْيَا.

¹⁰⁸ في «ر»: التثبیت.

¹⁰⁹ «من الشدة» سقط من «ر».

¹¹⁰ وجاء السند في الأصل هكذا: «أخبرنا إبراهيم بن موسى، أخبرنا أبي، أخبرنا ابن المبارك...»، أي بزيادة «أبي» بين إبراهيم بن موسى وابن المبارك، وهو خطأ؟ وجاء بحذفه في كلتي الطبعتين للكتاب، طبعة حسين سليم أسد الداراني وطبعة مصطفى ديب البغا.

¹¹¹ من إبراهيم بن موسى إلى سعيد بن أبي أيوب سقط من «ر»، ويجب إثباته.

¹¹² الدارمي، المقدمة، باب 20 (1/258-259 برقم: 159). قال محققه الأستاذ حسين سليم أسد الداراني: «إسناده مُعْضَلٌ، عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ مَا عَرَفْنَا لَهُ رِوَايَةَ عَنِ الصَّحَابَةِ فِيمَا نَعْلَمُ. وَاللَّهُ أَعْلَمُ».

وأخرجه البيهقي بلفظ: «من أفتي بغير علم...»¹¹⁷.

وأخرج الشيخان عن ابن عمرو، سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «إن الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من الناس، ولكن يقبضه بقبض العلماء، حتى إذا لم يبق عالمٌ اتخذ الناس رؤوساً جهلاً، فسئلوا¹¹⁹، فأفتوا¹²⁰ بغير علم، فضلوا وأضلوا»¹²¹.

وأخرج سعيد بن منصور في «سننه»، والدارمي، والبيهقي في «المدخل»¹²² عن ابن عباس قال: «من أفتى بفتياً وهو يُعمى¹²³ فيها كان إثمها عليه»¹²⁴.

وأخرج الطبراني في «الكبير»¹²⁵ عن ابن مسعود قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أشدُّ الناس عذاباً يوم القيامة رجل¹²⁶ قتل نبياً، أو قتل نبي، أو رجل يضل¹²⁷ الناس بغير علم، أو مُصوّر يصوّر التماثيل»¹²⁸.

¹¹³ «عن النبي» سقط من «ر»، ويجب إثباته.

¹¹⁴ في «ظ»: تثبت.

¹¹⁵ في «ر»: وزره.

¹¹⁶ الدارمي، المقدمة، باب 20 (259/1 برقم: 161)، والحاكم في «المستدرک» 172/1 (برقم: 349). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده حسن؛ إذا كان بكر بن عمرو سمعه من أبي عثمان...

¹¹⁷ «المدخل إلى السنن الكبرى»، 170-172 (برقم: 181).

¹¹⁸ لفظ «مسح» ترك في مكانه بياض في «ر».

¹¹⁹ جاء رسمه في «ر» هكذا: فسئلوا!

¹²⁰ «فأفتوا» سقط من «ر»، وينبغي إثباته.

¹²¹ البخاري، كتاب العلم، باب كيف يقبض العلم (برقم: 100)، ومسلم، كتاب العلم، باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل، (برقم: 2673).

¹²² «في المدخل» سقط من «ر»، ويحسن بل يتعين إثباته.

¹²³ في «ر»: وهو مخطئ فيها.

¹²⁴ الدارمي، المقدمة، باب 20 (261/1 برقم: 162)، والبيهقي في «المدخل» 176/1 (برقم: 186). ولم أجده في النسخة المطبوعة من سنن سعيد بن منصور. قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

¹²⁵ في «ر» و«س»: في «الصغير»، وهو خطأ، بل هو في «الكبير» كما يأتي تخريجه برقم 124.

¹²⁶ في «س»: من.

¹²⁷ في «ر»: أضل.

¹²⁸ «المعجم الكبير»، 260/10 (برقم: 10497). قال الهيثمي في «مجمع الزوائد» 434/1: «رواه الطبراني في «الكبير»، وفي «الصحيح» منه قصة المصوّر، وفيه: الحارث الأعور، وهو ضعيف».

وأخرج ابن المبارك في «الزهد»¹²⁹ والدارمي، والبيهقي في «المدخل» عن عبد الرحمن بن أبي ليلى قال: «لقد¹³⁰ أدركت في هذا المسجد عشرين¹³¹ ومائة من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ما أحدٌ منهم يحدث حديثاً إلا ودَّ أن أخاه كفاه الحديث، ولا يُسأل عن فُتياً إلا ودَّ أن أخاه كفاه الفُتياً»¹³².

وأخرج البيهقي عنه قال: «أدركت عشرين ومائة من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يُسأل أحدهم عن المسألة، فيزُدُّها هذا إلى هذا وهذا إلى هذا، حتى ترجع إلى الأوَّل»¹³³.

وأخرج الدارمي عن داود قال: «سألت الشَّعْبِيَّ: كيف كنتم¹³⁴ تصنعون إذا سُئِلْتُمْ؟¹³⁵ قال: على الخبير وقعت، كان إذا سُئِلَ الرجل قال لصاحبه: أفْتِه، فلا تَزَالُ حتى ترجع إلى الأوَّل»¹³⁶.

وأخرج¹³⁷ عن أبي حصين قال: «إنَّ أحدهم لَيُفْتَى في المسألة، ولو وَرَدَتْ على عمر بن الخطاب لَجَمَعَ لها¹³⁸ أهل¹³⁹ بدر»¹⁴⁰.

وأخرج عن مالك قال: «العَجَلَة في الفتوى نوع من الجهل والخُرْق. وكان يقال¹⁴¹: التَّأْنِي من الله، والعجلة من الشيطان، وما عَجَلَ امرؤ فأصاب¹⁴²، و¹⁴³ اتَّأَدَ آخر فأصاب، إلا كان الذي اتَّأَدَ¹⁴⁴ أضوب رأياً، ولا عَجَلَ امرؤ فأخطأ، واتَّأَدَ آخر فأخطأ، إلا كان الذي اتَّأَدَ أيسر خطأ»¹⁴⁵.

¹²⁹ في «س»: وابن سعد في «الطبقات».

¹³⁰ «لقد» سقط من «ر».

¹³¹ في «ر»: عشرون.

¹³² أخرجه ابن المبارك في «كتاب الزهد» ص 19 (برقم: 58)، وابن سعد في «الطبقات» 110/6، والدارمي 248/1-

249 (برقم: 137)، والبيهقي في «المدخل» 266/2 (برقم: 800). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

¹³³ «المدخل» 267/2 (برقم: 801). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والمتفقه» 23/2 (برقم: 640)، قال محققه:

إسناده صحيح.

¹³⁴ «كنتم» سقط من «س»، وينبغي إثباته.

¹³⁵ جاء رسمه في «ر»: سألتم.

¹³⁶ الدارمي، المقدمة، باب 19 (249/1) (برقم: 138). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده حسن؛ من أجل أبي بكر بن

عياش.

¹³⁷ أي البيهقي.

¹³⁸ «لها» سقط من «س».

¹³⁹ «أهل» سقط من «ر».

¹⁴⁰ أخرجه البيهقي في «المدخل»، 268/2 (برقم: 803).

وأخرج عن¹⁴⁶ محمد بن المُنْكَدِرِ قال: «إِنَّ الْعَالَمَ بَيْنَ¹⁴⁷ اللَّهِ وَبَيْنَ خَلْقِهِ، فَلْيَنْظُرْ كَيْفَ يَدْخُلُ بَيْنَهُمْ»¹⁴⁸.

وأخرجه الدارمي بلفظ: «فليطلب لنفسه المخرج»¹⁴⁹.

وأخرج البيهقي¹⁵⁰ عن ربيعة قال: «قال أبو خَلْدَةَ¹⁵¹: يا ربيعة! أراك تفتي الناس، فإذا جاءك الرجل يسألك فلا تكن همتك أن تُخرجه مما وقع فيه، ولتكن همتك أن تتخلص مما يسألك¹⁵² عنه»¹⁵³.

وأخرج الدارمي عن زُبَيْدٍ قال: «ما سألت إبراهيم عن شيء إلا عرفت الكراهية في وجهه»¹⁵⁴.

وأخرج عن شقيق قال: «سئل عبد الله عن شيء. فقال: إني لأكره¹⁵⁵ أن أحل لك¹⁵⁶ شيئاً حرّمه الله عليك، أو أحرم ما أحله الله¹⁵⁷ لك»¹⁵⁸.

¹⁴¹ في «ر»: قال قال.

¹⁴² في «ر»: فأجاب، وهو تحريف.

¹⁴³ في «ر»: ف، وهو خطأ.

¹⁴⁴ وزيد هنا في «ر» لفظ «آخر»، وهو خطأ.

¹⁴⁵ «المدخل»، 276-275/2 (برقم: 817).

¹⁴⁶ «عن» سقط من «ر»، ويجب إثباته.

¹⁴⁷ في «ر»: «بين يدي الله».

¹⁴⁸ «المدخل»، 278-277/2 (برقم: 821). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفقيه والمتفقه» 354/2 (برقم: 1088).

قال محققه: إسناده صحيح.

¹⁴⁹ الدارمي، المقدمة، باب 19 (249/1) (برقم: 139).

¹⁵⁰ «البيهقي» سقط من «ر».

¹⁵¹ في «ر»: خالد، وهو خطأ، والصواب: المثبت.

¹⁵² في «ر»: سألك.

¹⁵³ البيهقي في «المدخل»، 279-278/2 (برقم: 823). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفقيه والمتفقه»، 358/2

(برقم: 1097)، ولكن فيه: ابن خلد. قال محققه: إسناده صحيح.

¹⁵⁴ الدارمي، المقدمة، باب 19 (247/1) (برقم: 133). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

¹⁵⁵ في «ر»: أكره.

¹⁵⁶ في «ر»: أحدثك، وهو تحريف.

¹⁵⁷ «الله» سقط من «ر».

¹⁵⁸ الدارمي، المقدمة، باب 19 (253/1) (برقم: 148). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

[2]

باب

وجوب الفُتْيَا على من تَأَهَّلَ لذلك،

وتحريم أَخْذِ الْعَوَظِ عَلَيْهَا¹⁵⁹

أخرج الشيخان عن أبي هريرة قال: «إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ: أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ! وَإِنَّهُ¹⁶⁰ لَوْلَا آيَاتَانِ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا حَدَّثْتُ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى...﴾¹⁶¹ الْآيَتَيْنِ»¹⁶².

وأخرج أبو داود، والترمذي، وابن ماجه، والحاكم، والبيهقي عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «مَنْ سُئِلَ عِلْمًا¹⁶³ فَكَتَمَهُ، أَلْجَمَهُ اللَّهُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ»¹⁶⁴.

وفي الباب: عن ابن مسعود، وابن عمر، وابن عمرو¹⁶⁵، وابن عباس، وأنس¹⁶⁶، وأبي سعيد الخُدْري، وأبي الدرداء.

وأخرج الطبراني في «الأوسط» عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «علماء هذه الأمة رجُلان: رجل آتاه الله علماً، فبَدَّلَهُ للناس، ولم يأخذ عليه طَمَعاً، ولم يَشْرَ به¹⁶⁷ ثَمَناً، فذلك

¹⁵⁹ «عليها» سقط من «ر».

¹⁶⁰ «إنه» سقط من «س».

¹⁶¹ سورة البقرة، الآية: 159-160.

¹⁶² البخاري، كتاب العلم، باب حفظ العلم، (برقم: 118)، ومسلم، كتاب فضائل الصحابة رضي الله تعالى عنهم، باب من فضائل أبي هريرة الدوسي رضي الله عنه، (برقم: 2493).

¹⁶³ في «س»: عن علم.

¹⁶⁴ أبو داود، كتاب العلم، باب كراهية منع العلم، (برقم: 3658)، والترمذي، كتاب العلم، باب كتمان العلم، (برقم: 2649)، وابن ماجه، افتتاح الكتاب في الإيمان وفضائل الصحابة والعلم، باب من سُئِلَ عن علم فكتمه، (برقم: 266)، والحاكم في «المستدرک» 170/1 (برقم: 345)، وبنحوه البيهقي في «المدخل» 113/2 (برقم: 574). قال محمد ناصر الدين الألباني في «سنن أبي داود بالحكم علي الحديث و تعليق الألباني» ص 658 : حسن صحيح.

¹⁶⁵ «وابن عمرو» سقط من «ر».

¹⁶⁶ «وأنس» سقط من «ر».

¹⁶⁷ في «ر»: لم يشتر به.

يَسْتَغْفِرُ¹⁶⁸ لَهُ حَيْثَانُ الْبَحْرِ¹⁶⁹، وَدَوَابُّ الْبَرِّ، وَالطَّيْرُ فِي جَوِّ السَّمَاءِ، وَيَقْدُمُ عَلَى اللَّهِ سَيِّدًا شَرِيفًا حَتَّى يِرَافِقَ الْمُرْسَلِينَ. وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا، فَبَخَلَ بِهِ عَنْ عِبَادِ اللَّهِ، وَأَخَذَ عَلَيْهِ طَمَعًا، وَشَرَى بِهِ ثَمَنًا، فَذَلِكَ يُلْجِمُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ، وَيُنَادِي مُنَادٍ: هَذَا الَّذِي آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا، فَبَخَلَ بِهِ عَنْ عِبَادِ اللَّهِ، وَأَخَذَ عَلَيْهِ طَمَعًا، وَاشْتَرَى بِهِ ثَمَنًا، وَكَذَلِكَ حَتَّى يُفْرَغَ مِنَ الْحِسَابِ»¹⁷⁰.

وَأَخْرَجَ أَيْضًا عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَنْبَغِي لِلْعَالَمِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى عِلْمِهِ، وَلَا يَنْبَغِي لِلْجَاهِلِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى جَهْلِهِ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾»^{171 172}.

وَأَخْرَجَ أَيْضًا عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مِثْلَ الَّذِي يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ، ثُمَّ لَا يَحَدِّثُ بِهِ كَمِثْلِ الَّذِي يَكْتَنُزُ الْكَتَنَ فَلَا يُنْفِقُ مِنْهُ»¹⁷⁴.

وَأَخْرَجَ الْبَيْهَقِيُّ عَنْ سَلْمَانَ¹⁷⁵ قَالَ: «عِلْمٌ لَا يُقَالُ بِهِ¹⁷⁶ كَكْتَنَ لَا يُنْفِقُ مِنْهُ»¹⁷⁷.

وَأَخْرَجَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «مِثْلَ عِلْمٍ لَا يُظْهِرُهُ صَاحِبُهُ كَمِثْلِ كَنْزٍ لَا يَسْتَنْفِقُ مِنْهُ¹⁷⁸ صَاحِبُهُ»^{179 180}.

¹⁶⁸ في «ر»: تستغفر.

¹⁶⁹ في «س»: اليم.

¹⁷⁰ أخرجه الطبراني في «الأوسط»، 171/7 (برقم: 7187). قال الهيثمي في «مجمع الزوائد» 332/1: «رواه الطبراني في «الأوسط» وفيه: عبد الله بن خراش، ضعفه البخاري وأبو زرعة وأبو حاتم وابن عدي، ووثقه ابن حبان». ¹⁷¹ سورة النحل، الآية: 43.

¹⁷² الطبراني في «الأوسط»، 298/5 (برقم: 5365). قال الهيثمي في «مجمع الزوائد» 403/1: «رواه الطبراني في «الأوسط» وفيه: محمد بن أبي حميد، وقد أجمعوا على ضعفه». ¹⁷³ في «ر»: و.

¹⁷⁴ الطبراني في «الأوسط»، 213/1 (برقم: 689). قال الهيثمي في «مجمع الزوائد» 402/1: «رواه الطبراني في «الأوسط» وفيه: ابن لهيعة، وهو ضعيف».

¹⁷⁵ في «ر»: سليمان مع زيادة «عليه السلام»، وهو تحريف.

¹⁷⁶ في «س»: يفاد به، وهو تحريف.

¹⁷⁷ البيهقي في «المدخل»، 115/2 (برقم: 576).

¹⁷⁸ في «س»: فيه.

¹⁷⁹ في «ر»: لا يستنشق صاحبه منه.

¹⁸⁰ «المدخل»، 115/2-116 (برقم: 578).

[3]

باب

لا يُجيب في كل ما يُسأل¹⁸¹

أخرج سعيد بن منصور في «سننه»، والدارمي، والبيهقي عن ابن مسعود قال: «من أفتى الناس في كل ما يستفتونه¹⁸² فهو مجنون»¹⁸³.

وأخرج البيهقي عن ابن عباس قال: «من أفتى الناس في كل ما يسألونه¹⁸⁴ فهو مجنون»¹⁸⁵.

وأخرج عن ابن مهدي قال: «جاء رجل إلى مالك بن أنس يسأله عن شيء أياماً، ما¹⁸⁶ يُجيبه، فقال: يا أبا عبد الله! إني أريد الخروج، وقد طال التردد إليك. فأطرق طويلاً، ثم رفع رأسه، فقال: ما شاء الله، يا هذا! إني إنما¹⁸⁷ أتكلم فيما أحتسب فيه الخير، ولستُ أحسنُ مسألتك هذه»¹⁸⁸.

وأخرج عن ابن وهب قال: قال لي مالك وهو يُنكر كثرة الجواب في المسائل: «يا عبد الله! ما علمتَ فقل، ودلّ عليه، وما لم تعلم فاسكتْ عنه، وإياك أن تتقلد للناس¹⁸⁹ قِلادةً سوءاً»¹⁹⁰.

¹⁸¹ في «ظ»: عنه.

¹⁸² في «ر»: يسألونه.

¹⁸³ ولم أجد في سنن سعيد بن منصور في النسخة المطبوعة. وأخرجه الدارمي، 272/1 (برقم: 176)، والبيهقي في «المدخل» 265/2 (برقم: 798). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

¹⁸⁴ في «ر»: تستفتونه، وهو خطأ. ولو كان «يستفتونه» لكان له وجه.

¹⁸⁵ «المدخل» 265/2-266 (برقم: 799). وأخرجه الخطيب من حديث عبد الله بن مسعود في «الفتاوى والمتفق»، 416/2 (برقم: 1194)، وأفاد محققه: أن إسناده الخطيب ضعيف جداً، ولكن الأثر ثابت صحيح عن ابن مسعود.

¹⁸⁶ سقط «ما» من «س»، ويجب إثباته.

¹⁸⁷ «إنما» سقط من «ر».

¹⁸⁸ البيهقي في «المدخل»، 275/2 (برقم: 816).

¹⁸⁹ في «ر»: تقلد الناس.

¹⁹⁰ «المدخل»، 278/2 (برقم: 822). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والمتفق»، 359/2 (برقم: 1100). قال محققه: إسناده صحيح.

وأخرج عن عكرمة قال: قال لي¹⁹¹ ابن عباس: «انْطَلِقْ، فَأَفْتِ النَّاسَ، وَأَنَا لَكَ عَوْنٌ. قلت: لو أن هذا¹⁹³ الناس¹⁹⁴ مثلهم مرتين لأَفْتَيْتُهُمْ. قال¹⁹⁵: انْطَلِقْ، فَأَفْتِ النَّاسَ، فَمِنْ جِئْتَهُمْ يَسْأَلُكَ عَمَّا يَعْغِيهِ¹⁹⁷، فَأَفْتِهِ. ومن سألك عما لا يَعْغِيهِ¹⁹⁸، فلا تُفْتِهِ، فَإِنَّكَ تَطْرَحُ عَنْ نَفْسِكَ ثُلُثِي مَوْوَنَةِ النَّاسِ»¹⁹⁹.

وأخرج الدارمي عن وهب بن عمرو الجُمَحِيِّ أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «لا تَعْجَلُوا بِالْبَلِيَّةِ قَبْلَ نَزُولِهَا، فَإِنَّكُمْ إِنْ لَا تَعْجَلُوهَا قَبْلَ نَزُولِهَا لَا يَنْفَعُ الْمُسْلِمُونَ وَفِيهِمْ إِذَا هِيَ نَزَلَتْ مَنْ إِذَا قَالَ وَفَّقَ وَسُدِّدَ. وَإِنَّكُمْ إِنْ تَعْجَلُوهَا، تَحْتَلِفُ بِكُمْ الْأَهْوَاءُ، فَتَأْخُذُوا هَكَذَا وَهَكَذَا»²⁰³.

وأخرج البيهقي نحوه²⁰⁴ عن أبي سلمة بن عبد الرحمن مرفوعاً، وكلاهما مرسل.

وأخرج الدارمي²⁰⁵ عن يزيد المِنْقَرِيِّ قال: «جاء رجل إلى ابن عمر يسأله²⁰⁶ عن شيء، فقال له ابن عمر: لا تسأل عما لم يكن، فإني سمعت عمر بن الخطاب يلعن من سأل عما لم يكن»²⁰⁷.

¹⁹¹ «لي» سقط من «ر».

¹⁹² في «ر»: «إذن، وهو خطأ».

¹⁹³ رسمه غير واضح في «س»، هكذا: بوات! وهو تحريف.

¹⁹⁴ في «ر»: «و مثلهم. وفي «س»: للناس، وهو خطأ».

¹⁹⁵ في «ر»: «فقال».

¹⁹⁶ «ك» سقط من «ظ».

¹⁹⁷ في «ر»: «تعيه، والمثبت هو الصواب».

¹⁹⁸ في «ر»: «تعيه، والمثبت هو الصواب».

¹⁹⁹ «المدخل»، 280/2-281 (برقم: 826).

²⁰⁰ «لا» سقط من «س»، ويجب إثباته.

²⁰¹ «هي» سقط من «ظ».

²⁰² في «ر» هنا زيادة: «لا»، وهو خطأ قطعاً.

²⁰³ الدارمي، المقدمة، باب 17 (238/1-239 برقم: 118). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده ضعيف.

²⁰⁴ البيهقي في «المدخل»، 265/1-266 (برقم: 298).

²⁰⁵ «الدارمي» سقط من «س».

²⁰⁶ في «س»: فسأله.

²⁰⁷ الدارمي، المقدمة، باب 18 (242/1 برقم: 123). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده جيد.

وأخرج عن الزهري قال: «بَلَّغْنَا أَنْ زَيْدٌ بَنُ ثَابِتٍ كَانَ يَقُولُ إِذَا سُئِلَ²⁰⁸ عَنِ الْأَمْرِ: أَكَانَ هَذَا؟ فَإِنْ قَالُوا: نَعَمْ، قَدْ كَانَ، حَدَّثَ فِيهِ بِالَّذِي يَعْلَمُ وَالَّذِي يَرَى. وَإِنْ قَالُوا: لَمْ يَكُنْ، قَالَ: فَذَرُوهُ، حَتَّى يَكُونَ»²⁰⁹.

وأخرج²¹⁰ عن عامر²¹¹ قال: «سُئِلَ عِمَارُ بْنُ يَاسِرٍ عَنِ مَسْأَلَةٍ، فَقَالَ: هَلْ كَانَ هَذَا بَعْدُ؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: دَعُونَا حَتَّى يَكُونَ. فَإِذَا كَانَ، تَجَسَّسْنَا لَكُمْ»²¹².

وأخرج هو، والبيهقي عن طاوس قال: قال عمر على المنبر²¹³: «أُخْرِجُ بِاللَّهِ عَلَى رَجُلٍ سَأَلَ عَمَّا لَمْ يَكُنْ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ بَيَّنَّ مَا هُوَ كَائِنٌ»²¹⁴.

وأخرج الدارمي عن مسروق قال: «كنت أمشي مع أبي بن كعب، فسأله فتى²¹⁵ عن شيء. قال: يا ابن أخي! أكان هذا؟ قال: لا، قال: فَأَغْفِنَا حَتَّى يَكُونَ»²¹⁶.

وأخرج هو، والبيهقي عن الصُّلْتِ²¹⁷ بن راشد قال: «سألت طاوساً عن مسألة، فقال لي²¹⁸: كان هذا؟ قلت: نعم، قال: آله؟ قلت: الله. ثم²¹⁹ قال: إن أصحابنا أخبرونا عن معاذ بن جبل أنه قال: أيها

²⁰⁸ رسمه في «ر»: سال.

²⁰⁹ الدارمي، المقدمة، باب 18 (243/1 برقم: 124). وأخرجه الخطيب في «الفيح والمنتفح»، 13/2-14 (برقم: 624). أفاد محققه: رجاله ثقات، والأثر صحيح، لكنه بلاغ.

²¹⁰ في «ر» هنا زيادة: أيضاً.

²¹¹ «عن عامر» سقط من «ر».

²¹² الدارمي، المقدمة، باب 18 (243/1-244 برقم: 125). قال الأستاذ حسين أسد: رجاله ثقات غير أنه منقطع؛ عامر الشعبي لم يسمع من عمار... ولكن يشهد لهذا الأثر آثار صحاح في الباب.

²¹³ «على المنبر» سقط من «ر».

²¹⁴ الدارمي، المقدمة، باب 18 (244/1 برقم: 126)، والبيهقي في «المدخل»، 262/1-263 (برقم: 293). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

²¹⁵ «فتى» سقط من «ر»، وينبغي إثباته.

²¹⁶ الدارمي، المقدمة، باب 19 (255/1-256 برقم: 152). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

²¹⁷ في «ر»: وأبي الصلت! وهو تحريف.

²¹⁸ «لي» سقط من «ر».

²¹⁹ «ثم» سقط من «ر».

الناس! لا تَعْجَلُوا بالبلاء قبل نزوله، فيذهب بكم ههنا وههنا، وإنكم إن لم تَعْجَلُوا بالبلاء قبل نزوله²²⁰،
لم يَنْفَكْ المسلمون أن يكون²²¹ فيهم من إذا سئِلَ²²² سُدِّدَ، وإذا قال²²³ «وَفَقَّ»²²⁴.

وأخرج الدارمي عن مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ رَجُلٍ أَدْرَكَهُ رَمَضَانُ²²⁵، قَالَ:
أَكَانَ أَوْ لَمْ يَكُنْ؟ قُلْتُ: لَمْ يَكُنْ بَعْدُ. قَالَ: ائْتِرْكَ بَلِيَّتَهُ حَتَّى تَنْزَلَ. قَالَ: فَذَلُّسْنَا لَهُ²²⁶ رَجُلًا²²⁷، فَقَالَ:
قَدْ²²⁸ كَانَ.²²⁹ قَالَ²³⁰: يُطْعِمُ عَنِ الْأَوَّلِ ثَلَاثِينَ مَسْكِينًا»²³¹.

وأخرج البيهقي عن عمر بن الخطاب قال: «إياكم وهذه الغُضَلُ! فَإِنهَا إِذَا²³² نَزَلَتْ بَعَثَ اللَّهُ لَهَا
مَنْ يُقِيمُهَا أَوْ يُفَسِّرُهَا»²³³.

وأخرج أبو داود في «سننه»²³⁴ عن معاوية، والبيهقي عن رجل من الصحابة قال: «نهى رسول الله
صلى الله عليه وسلم عن الأَعْلُوطَاتِ»²³⁵.

²²⁰ «فيذهب بكم ههنا وههنا، وإنكم إن لم تَعْجَلُوا بالبلاء قبل نزوله» سقط من (ر).

²²¹ في (ر): «يكونوا، وهو خطأ. و«يكون» سقط من (س).

²²² رسمه في (ر): «ر». سال.

²²³ «قال» سقط من (س).

²²⁴ الدارمي، المقدمة، باب 19 (1/256-257 برقم: 155)، والبيهقي في «المدخل»، 1/264-265 (برقم: 296).
قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

²²⁵ في (ر): «رمضان، وهو خطأ.

²²⁶ في (ر): «قد سهأ، وهو تحريف شنيع!

²²⁷ في (ر) «هنا زيادة: «فسأله».

²²⁸ «قد» سقط من (س).

²²⁹ في (ر) «هنا زيادة: «قلت: نعم»، ولا معنى له هنا، والله أعلم.

²³⁰ «قال» سقط من (س).

²³¹ الدارمي، المقدمة، باب 19 (1/257 برقم: 156). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

²³² في (ر) «هنا زيادة: «كانت، أو قال:».

²³³ البيهقي في «المدخل»، 1/263 (برقم: 294).

²³⁴ «في سننه» سقط من (ر).

²³⁵ أبو داود، كتاب العلم، باب التوقي في الفُتْيَا، (برقم: 3656). قال محمد ناصر الدين الألباني في «سنن أبي داود
بالحكم علي الحديث و تعليق الألباني» ص 657: ضعيف.

قال الخطابي: «معناه: أن يُعترض²³⁶ العلماء²³⁷ بصعاب²³⁸ المسائل التي يكثر فيها الغلط، ليُستنزلوا²³⁹ بها ويُستسقط فيها رأيهم»²⁴⁰.

وأخرج الطبراني في «الكبير» عن ثوبان، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «سيكون أقوام من أمتي يتعاطون فقهاءهم غُضَل²⁴¹ المسائل، أولئك شرارُ أمتي»²⁴² ²⁴³.

وأخرج البيهقي عن الحسن قال: «شَرَارُ عِبَادِ اللَّهِ يَنْتَقُونَ شَرَارَ الْمَسَائِلِ يُعْمُونَ بِهَا عِبَادَ اللَّهِ»²⁴⁵.

وأخرج عن مالك قال: «قال رجل للشَّعْبِي: إني خَبَأْتُ²⁴⁶ لك²⁴⁷ المسائل. قال: اخبأها لإبليس، حتى تَلْقَاهُ فتسأله عنها!»²⁴⁸ ²⁴⁹.

وأخرج الدارمي عن إبراهيم النَّخَعِيِّ: «أنه سُئِلَ عن ثَمَانِ مسائل، فأجاب عن أربع وترك أربعاً»²⁵⁰.

²³⁶ في «ر»: تعترض.

²³⁷ في «س»: بعض العلماء.

²³⁸ في «ر»: بعاقب، وهو تحريف!

²³⁹ في «ر»: يُستنزلوا.

²⁴⁰ الخطابي، «معالم السنن»، 4/ 186.

²⁴¹ في «ر»: معضل.

²⁴² في «س»: شرار المسائل؛ يعمون بها عباد الله.

²⁴³ «المعجم الكبير»، 98/2 (برقم: 1431). قال الهيثمي في «مجمع الزوائد» 387/1: «رواه الطبراني في «الكبير»، وفيه: يزيد بن ربيعة، وهو متروك».

²⁴⁴ في «ر»: هنا زيادة: «شرار أمتي، أو قال:».

²⁴⁵ البيهقي في «المدخل»، 271/1-272 (برقم: 307). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والمتفق»، 21/2-22 (برقم: 638). قال محققه: إسناده حسن.

²⁴⁶ في س: أخبأت.

²⁴⁷ في «ر»: لكم.

²⁴⁸ «فتسأله عنها» سقط من «ر»، ويحسن إثباته.

²⁴⁹ «المدخل»، 272/1-273 (برقم: 308).

²⁵⁰ الدارمي، المقدمة، باب 19 (247/1) (برقم: 132). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده ضعيف؛ لضعف عم عبد الله بن إدريس، وهو داود بن يزيد الأودي.

وأخرج عن الشَّعْبِيِّ قال: «لو أن هؤلاء كانوا على عهد النبي صلى الله عليه وسلم، لنزلت عامة القرآن: «يسألونك... يسألونك...»²⁵¹.

وأخرج هو²⁵²، والطبراني عن ابن عباس قال: «ما رأيت قوماً كانوا خيراً من أصحاب محمد²⁵⁴ صلى الله عليه وسلم، ما سألوه إلا عن ثلاث عشرة مسألة، حتى قُبِضَ²⁵⁵. كلهن²⁵⁶ في القرآن. منهن²⁵⁷: «يسألونك عن الشهر الحرام»²⁵⁸، و«يسألونك عن المَحِيضِ»²⁵⁹. ما كانوا يسألون إلا عما ينفعهم»²⁶⁰.

وأخرج الطبراني بسند حسن عن أبي رَزِين قال: «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يكره المسائل وَيَعْبِئُهَا»²⁶¹.

وأخرج ابن المبارك في «الزهد» عن العلاء بن سعد بن مسعود قال: «قيل لرجل من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما لك، لا تُحَدِّثُ كما²⁶² يحدِّثُ فلان وفلان؟ قال: إن الأمر لم يَدْرُسْ²⁶³ بعدُ، والناس مُتَماسِكُونَ²⁶⁴، فأنا أجد²⁶⁵ من يكفيني. والله إن الرجل ليكلِّمُنِي بالكلام²⁶⁶ لَجوابِهِ²⁶⁷ أشْهَى إِلَيَّ من شُرْبِ²⁶⁸ الماء البارد على الظَّمِّ، فأتركُ جوابَهُ خيفةً أن يكونَ فُضْلاً»²⁶⁹.

²⁵¹ الدارمي، المقدمة، باب 22 (282/1 برقم: 201). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

²⁵² في س: الدارمي.

²⁵³ «هو و» سقط من «ر».

²⁵⁴ في «ر»: رسول الله.

²⁵⁵ «حتى قبض» سقط من «ر».

²⁵⁶ في س: كلهم، وهو خطأ.

²⁵⁷ في س: منهم، وهو خطأ.

²⁵⁸ سورة البقرة، جزء من الآية: 217.

²⁵⁹ سورة البقرة، جزء من الآية: 222.

²⁶⁰ الدارمي، المقدمة، باب 18 (244-245 برقم: 127). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده ضعيف؛ محمد بن فضيل متأخر السماع من عطاء بن السائب. وأخرجه الطبراني في «المعجم الكبير» 454/11 (برقم: 12288). قال الهيثمي في «مجمع الزوائد» 393/1: «رواه الطبراني في «الكبير»، وفيه: عطاء بن السائب، وهو ثقة، ولكنه اختلط، وبقية رجاله ثقات».

²⁶¹ المعجم الكبير، 208-209 (برقم: 472). قال الهيثمي في «مجمع الزوائد» 396/1 (برقم: 728): «رواه الطبراني في «الكبير» و«الأوسط»، وإسناده حسن».

²⁶² في «ر»: عما، وهو تحريف. و«كما» سقط من «س»، وينبغي إثباته.

²⁶³ في «ر»: يعدس، وهو تحريف.

[4]

باب

من ترك الفُتْيَا في الطلاق لِحَطْرِهِ²⁷⁰

أخرج الدارمي عن جعفر بن إياس قال: «قلت لسعيد بن جبير: ما لك، لا تقول في الطلاق شيئاً؟ قال: ما منه شيء إلا قد²⁷¹ سألت عنه، ولكنني أكره أن أُجَلَّ حراماً، أو أُحْرَمَ حلالاً»²⁷².
وأخرج عن²⁷³ ابن سيرين: «أنه كان لا²⁷⁴ يفتي في الفَرْج بشيء فيه اختلاف»²⁷⁵.

[5]

باب

لا يُغْفَلُ العالم: لا أدري

أخرج البيهقي من طريق مالك بن أنس، عن ابن عَجْلَانَ قال²⁷⁶: «قال ابن عباس: إذا ترك العالم²⁷⁷، وفي رواية: إذا غفل العالم²⁷⁸: لا أدري، أُصِيبَتْ مَقَاتِلُهُ»²⁷⁹.

²⁶⁴ في «ر»: فيها يكون، وهو تحريف.

²⁶⁵ في «ر»: أحمد، وهو تحريف.

²⁶⁶ في «س»: الكلام.

²⁶⁷ في «ر»: جوابه إلي.

²⁶⁸ «شرب» سقط من «ر».

²⁶⁹ ابن المبارك في «الزهد»، ص 20 (برقم: 60).

²⁷⁰ «لِحَطْرِهِ» سقط من «ر».

²⁷¹ «قد» سقط من «ر».

²⁷² الدارمي، المقدمة، باب 19 (248/1 برقم: 136). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

²⁷³ «عن» سقط من «س»، وينبغي إثباته.

²⁷⁴ «لا» سقط من «س»، ويجب إثباته.

²⁷⁵ الدارمي، المقدمة، باب 19 (256/1 برقم: 154). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

²⁷⁶ «قال» سقط من «ر».

²⁷⁷ في «ر»: هنا زيادة: لا أدري.

²⁷⁸ «العالم» سقط من «ر».

وأخرج الطبراني في «الأوسط» عن ابن عمر قال: «العلم ثلاثة: كتاب ناطق، و²⁸⁰سنة ماضية²⁸¹، ولا أدري»²⁸².

وأخرج سعيد بن منصور في «سننه»²⁸³ عن ابن مسعود قال: «إذا سُئِلَ أحدكم عما²⁸⁴ لا يدري، فليقل: لا أدري؛ فإنه ثلث العلم»²⁸⁵.

وأخرج الدارمي، و²⁸⁶البيهقي عن الشَّعْبِيِّ قال: «لا أدري: نصف العلم»²⁸⁷.

وأخرج الشيخ نصر المَقْدِسِيِّ في «كتاب الحجَّة» عن ابن عباس قال: ألا أدلكم على علم كبير²⁸⁸ قالوا: بلا. قال: إذا سُئِلَ الرجل عما لا يعلمه أن يقول: الله ورسوله أعلم»²⁸⁹.

وأخرج أحمد، والحاكم وصحَّحه عن جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ أن رجلاً سأل النبي صلى الله عليه وسلم فقال²⁹⁰: «أيُّ البلادِ شرٌّ؟ قال: لا أدري، حتى أسأل، فسأل جبريلَ عن ذلك، فقال: لا أدري، حتى أسأل.

²⁷⁹ البيهقي في «المدخل»، 273-272/2 (برقم: 812، 813). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والفتاوى»، 367-366/2 (برقم: 1113) عن ابن عجلان من قوله. قال محققه: إسناده صحيح.

²⁸⁰ في «(ر): أو.

²⁸¹ في «(ر): قاضية.

²⁸² الطبراني في «الأوسط»، 299/1 (برقم: 1001). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والفتاوى»، 366/2 (برقم: 1111). قال محققه: رجاله ثقات، عدا عمر بن عصام... ورواه الطبراني في «الأوسط» (1005) من طريق إبراهيم بن المنذر، ولكنه ذكر عمر بن حصين بدلا من عمر بن عصام، ولذا استشكل الهيثمي في «المجمع» (172/1) وقال: لم أر من ترجمه.

²⁸³ «في سننه» سقط من «(ر)».

²⁸⁴ في «(ر): فيما.

²⁸⁵ ولم أجده في «سنن سعيد بن منصور» في النسخة المطبوعة.

²⁸⁶ «الدارمي و» سقط من «(ر)».

²⁸⁷ الدارمي، المقدمة، باب 21 (276/1 برقم: 186)، والبيهقي في «المدخل»، 271/2 (برقم: 810). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

²⁸⁸ وفي «مختصر الحجَّة على تارك المَحَجَّة» 559/2 (برقم: 543): كثير.

²⁸⁹ أبو الفتح نصر بن إبراهيم المقدسي، «مختصر الحجَّة على تارك المَحَجَّة»، 559/2 (برقم: 543).

²⁹⁰ في «(ر): قال.

فانطلق، ثم جاء فقال: إني سألت ربي عن ذلك، فقال: شر البلاد: الأسواق»²⁹¹. قال الحاكم: «هذا الحديث أصل في قول العالم: لا أدري»²⁹².

وأخرج أبو يعلى مثله من حديث ابن عمر²⁹³،²⁹⁴.

وأخرج الدارمي، والبيهقي في «المدخل» عن علي بن أبي طالب أنه قال: «وَابْرَدَهَا عَلَى الْكَبِدِ»²⁹⁵، ثلاث مرات. قالوا: وما ذاك؟ قال: أن يُسأل الرجل عما لا يعلم، فيقول: الله أعلم»²⁹⁶.

وأخرج البيهقي عنه، قال: «خمس لو سافر²⁹⁷ فيهن رجل إلى اليمن، كُنَّ فِيهِ عَوْضاً مِنْ سَفَرِهِ: لَا يَخْشَى عَبْدٌ إِلَّا رَبَّهُ، وَلَا يَخَافُ إِلَّا ذَنْبَهُ، وَلَا يَسْتَحْيِي مَنْ لَا يَعْلَمُ أَنْ يَعْلَمَ، وَلَا يَسْتَحْيِي مَنْ يَعْلَمُ إِذَا سُئِلَ عَمَّا لَا يَعْلَمُ، أَنْ يَقُولَ: اللَّهُ أَعْلَمُ، وَالصَّبْرُ مِنَ الدِّينِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ، إِذَا قُطِعَ الرَّأْسُ، تَوَيَّ الْجَسَدُ»²⁹⁸ ²⁹⁹.

وأخرج الدارمي، والبيهقي عن خالد بن أسلم — وهو أخو زيد ابن أسلم — قال: «جاء أعرابي إلى ابن عمر، فقال³⁰⁰: أنت عبدالله ابن عمر؟ قال: نعم. قال: سألت عنك، فدللت عليك، فأخبرني: أترث

²⁹¹ المسند 309-308/27 (برقم: 16744)، والحاكم في «المستدرک» 156/1 (برقم: 303). قال الحاكم: «قد احتجنا جميعاً برواة هذا الحديث إلا عبد الله بن محمد بن عقيل، وقد تفرد البخاري في الاحتجاج بأبي حذيفة». وقال الشيخ شعيب الأرنؤوط في تعليقه على «المسند»: إسناده ضعيف؛ لضعف عبد الله بن محمد بن عقيل، وهو ابن أبي طالب الهاشمي.

²⁹² «المستدرک» 156/1.

²⁹³ في «ر»: ابن عمرو.

²⁹⁴ لم أجد الحديث من طريق ابن عمر في «مسند أبي يعلى». وهو فيه 400/13 (برقم: 7403) من طريق جبير بن مطعم، كما عند أحمد والحاكم، والله أعلم.

²⁹⁵ في «ر»: كبدي.

²⁹⁶ الدارمي، المقدمة، باب 21 (1/275 برقم: 184)، والبيهقي في «المدخل»، 262-261/2 (برقم: 794). قال الأستاذ حسين أسد: محمد بن حميد ضعيف.

²⁹⁷ في «ر»: سافرت، وهو خطأ.

²⁹⁸ في «ر»: ترك، وهو تحريف. وفي «س»: توى، وتوي بمعنى هلك أيضاً.

²⁹⁹ «المدخل»، 262/2 (برقم: 795).

³⁰⁰ في «س»: قال.

العمّة؟ فقال: لا أدري. قال: أنت لا تدري؟ قال: نعم. اذهب إلى العلماء بالمدينة فسألهم. فلما أدبّر، قَبِلَ³⁰¹ ابن عمر يديه³⁰²، فقال: نِعَمًا قال ابن عمر! سئل عما لا يدري، فقال: لا أدري³⁰³.

وأخرج أيضاً عن ابن مسعود قال: «من كان عنده علم، فليقل بعلمه. ومن لم يكن عنده علم³⁰⁴، فليقل: الله أعلم، فإن الله قال لنبيه عليه السلام: ﴿قل ما³⁰⁵ أسألكم عليه من أجر، وما أنا من المتكلفين﴾³⁰⁶،³⁰⁷.

وأخرج عن سعيد بن جبير: «أنه سئل عن شيء، فقال: لا أعلم. ثم قال: ويُل لمن يقول لِمَا³⁰⁸ لا يعلم: إني أعلم»³⁰⁹.

وأخرج الدارمي عن عبّيد بن جُريج قال: «كنت أجلس بمكة إلى ابن عمر يوماً، وإلى ابن عباس يوماً، فما يقول ابن عمر فيما يُسأل: لا علم لي، أكثر مما يفتي به»³¹⁰.

وأخرج عن علي بن أبي³¹¹ طالب قال: «إذا سئلتما عما لا تعلمون، فاهزّبوا. قالوا: وكيف الهزّب؟ قال: تقولون³¹³: الله أعلم»³¹⁴.

³⁰¹ «قبِل» سقط من «س».

³⁰² وفي الهامش الأيمن هنا بخط كاتب النسخة: أي قَبِلَ يَدَيَّ نَفْسِهِ.

³⁰³ ولم أجد الحديث في «سنن الدارمي». بل أخرجه البيهقي في «المدخل»، 2/ 262-263 (برقم: 796). و أخرجه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والفتاوى»، 2/ 365 (برقم: 1110) بنحوه، وقال محققه: صحيح.

³⁰⁴ وكرر في «ر»: هنا جملة: فليقل بعلمه ومن لم يكن عنده علم.

³⁰⁵ في «ر»: لا، وهو خطأ.

³⁰⁶ البيهقي في «المدخل»، 2/ 264-265 (برقم: 797). وأخرج نحوه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والفتاوى»، 2/ 363 (برقم: 1105). قال محققه: صحيح.

³⁰⁷ سورة ص، الآية: 86.

³⁰⁸ «لما» سقط من «ظ».

³⁰⁹ البيهقي في «المدخل»، 2/ 271-272 (برقم: 811).

³¹⁰ الدارمي، المقدمة، باب 19 (258/1 برقم: 157). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده حسن.

³¹¹ «أبي» سقط من «ظ».

³¹² في «ر» بدون الواو.

³¹³ في «ر»: تقولوا، وهو خطأ.

³¹⁴ الدارمي، المقدمة، باب 21 (275/1 برقم: 183). قال الأستاذ حسين أسد: رزين أبو النعمان ما وجدت له ترجمة فيما طالته يدي من مصادر!

وأخرج البيهقي في «المدخل» عن بُرَيْدَةَ قَالَ: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «إنَّ من البيان سحراً»³¹⁵، وإن³¹⁶ من العلم جهلاً³¹⁷، وإن من القول عيلاً³¹⁸». فقال صَعْصَعَةُ ابن صُوحان: صدق نبي الله صلى الله عليه وسلم³¹⁹،³²⁰.

أما قوله: «إن من العلم جهلاً»: فتكلّف العالم³²¹ إلى علمه ما لا يعلمه، فَيَجْهَلُهُ ذلك. وأما قوله: «إن من القول عيلاً»: فعَرْضُكَ كَلَامَكَ و حَدِيثَكَ على من ليس من شأنه، ولا يريد³²².

وأخرج ابن المبارك في «الزهد» عن عُقْبَةَ بن مسلم: «إن ابن عمر سُئِلَ عن شيء، فقال: لا أدري. ثم أتبعها فقال: أتريدون أن تجعلوا ظهورنا لكم جُشُوراً في جهنم، أن تقولوا: أفتانا بهذا ابن عمر!»³²³.

وأخرج الدارمي عن ابن سيرين قال: «ما أبالي، سُئِلْتُ عما أعلم أو ما لا أعلم! لأني إذا سُئِلْتُ عما أعلم، قلتُ ما³²⁴ أعلم، وإذا سُئِلْتُ عما لا أعلم، قلت: لا أعلم³²⁵»³²⁶.

وأخرج الدارمي عن عبد العزيز بن رُفَيْع قال: «سئل عطاء عن شيء، فقال: لا أدري³²⁷ قيل له: ألا تقول فيها برأيك؟ قال: إني أستحيي من الله أن يُدَانَ في الأرض برأيي»³²⁸.

³¹⁵ في «ر»: لسحرا.

³¹⁶ «إن» سقط من «ر».

³¹⁷ في «ر»: هنا؛ لهذا، أو قال: جهلاً!

³¹⁸ وجاءت العبارة في «ر» بتقديم وتأخير وتداخل، هكذا: يعني (إن من العلم جهلاً): يتكلف العالم إلى علمه مما! لا يعلمه، فيجهله ذلك. وقال في الحديث: (وإن من القول عيلاً)، يعني عرضك كَلَامَكَ وحديثك على من ليس من شأنه، ولا يريد.

³¹⁹ البيهقي في «المدخل»، 143/2 (برقم: 613).

³²⁰ «فقال صَعْصَعَةُ بن صُوحان: صدق نبي الله صلى الله عليه وسلم» سقط من «ر».

³²¹ في «س» هنا زيادة: أي.

³²² «المدخل»، 143/2.

³²³ ابن المبارك في «الزهد»، ص 18 (برقم: 52). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والمتفق»، 365/2 (برقم: 1109). قال محققه: إسناده صحيح.

³²⁴ «ما» سقط من «س»:

³²⁵ وجاءت العبارة في «ر» بتقديم جملة النفي على جملة الإثبات، هكذا: «... لأني إذا سُئِلْتُ عما لا أعلم، قلت: لا أعلم، وإذا سُئِلْتُ عما أعلم، قلتُ ما أعلم».

³²⁶ الدارمي، المقدمة، باب 21 (277/1) (برقم: 189). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

³²⁷ في «ر»: قيل.

وأخرج عن يحيى بن سعيد عن القاسم، قال: «لأنَّ يَعِيشَ الرجل جاهلاً بعد أن يَعْلَمَ حَقَّ الله عليه خَيْرٌ له من أن يقول ما لا يَعْلَمُ»³²⁹.

وأخرج عنه، قال: «قلت للقاسم: ما أشدَّ عليَّ أن تُسألَ عن الشيء لا يكون عندك، وقد كان أبوك إماماً». قال: إنَّ أشدَّ من ذلك عند الله، وعند من غفل عن الله، أن أفتي عن³³⁰ غير علم، وأروي عن غير ثقة»³³¹.

وأخرج عن أيوب قال: «سمعت القاسم يُسأل، قال: إنا والله ما نعلم كلَّ ما سألونا³³² عنه»³³³.

وأخرج البيهقي عن مالك قال: «أتى القاسم بن³³⁴ محمد³³⁵ أميراً من أمراء المدينة، فسأله عن شيء، فقال القاسم³³⁶: إن من إكرام المرء نفسه أن لا يقول إلا ما أحاط به علمه»³³⁷.

قال مالك: «يقول أبو³³⁸ بكر الصديق رضي الله عنه في ذلك الزمان: لا أدري، ولا يقول القاسم: لا أدري»³³⁹.

وقال مالك: «من تَقِيَّةِ العالم أن يقول: لا أعلم؛ فإنه عسى³⁴⁰ أن يُهَيَّأَ له الخير»³⁴¹.

³²⁸ الدارمي، المقدمة، باب 17 (234/1-235 برقم: 108). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

³²⁹ الدارمي، المقدمة، باب 17 (236/1-237 برقم: 112). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

³³⁰ في «(ر)» و«(س)»: من.

³³¹ الدارمي، المقدمة، باب 17 (237/1-238 برقم: 115). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده ضعيف.

³³² في «(ر)» وفي «(س)»: تسألونا.

³³³ الدارمي، المقدمة، باب 17 (237/1 برقم: 113). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

³³⁴ في «(ر)»: أبي، وهو تحريف.

³³⁵ في «(ر)» هنا زيادة: أمير المؤمنين، وقيل.

³³⁶ «ابن محمد أميراً من أمراء المدينة، فسأله عن شيء، فقال القاسم» سقط من «(س)».

³³⁷ البيهقي في «المدخل»، 269/2 (برقم: 805). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفيح والفتحة»، 368/2 (برقم: 1118). قال محققه: إسناده صحيح.

³³⁸ في «(ر)»: أبي، وهو خطأ.

³³⁹ «المدخل»، 270/2 (برقم: 808).

³⁴⁰ في «(ر)»: هنا، وهو تحريف.

³⁴¹ «المدخل»، 270/2-271 (برقم: 808).

وأخرج عن مالك، أنه سمع عبد الله بن يزيد بن هُزْمُز يقول: «ينبغي للعالم أن يُورث جلسائه من بعده: لا أدري، حتى يكون ذلك أصلاً في أيديهم يُزْعَوْنَ إليه؛ إذا سُئِلَ أحدهم عما لا يدري، قال: لا أدري»³⁴².

وأخرج الدارمي عن عمر بن أبي زائدة، قال³⁴³: «ما رأيت أحداً أكثر أن يقول إذا سُئِلَ عن الشيء: لا علم لي به»³⁴⁴: من الشعبي»³⁴⁵.

وأخرج عن حُمَيْد بن عبد الرحمن قال: «لَأَنَّ أَرْدَّةَ بَيْعِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَتَكَلَّفَ لَهُ»³⁴⁶ ما لا أعلم»³⁴⁷.

[6]

باب

التحري في العبارة إذا أفتى

أخرج الدارمي عن الأعمش، قال: «ما سمعت إبراهيم يقول قط»³⁴⁸: «حلال»، ولا: «حرام». إنما كان يقول: كانوا يَسْتَكْرَهُونَ³⁴⁹، وكانوا يَسْتَحِبُّونَ»³⁵⁰.

وأخرج الطبراني بسند صحيح عن ابن مسعود، قال: «عسى رجل يقول: إن الله أمر بكذا، ونهى عن كذا، فيقول³⁵¹ الله له: كَذَبْتَ. أو يقول: إن الله حَرَّمَ كذا، أو³⁵² أَحَلَّ كذا، فيقول الله³⁵³ له: كَذَبْتَ»^{354 355}.

³⁴² «المدخل»، 271/2 (برقم: 809). وأخرجه الخطيب البغدادي في «الفتاوى والمتفق»، 367/2 (برقم: 1114). قال

محققه: إسناده صحيح.

³⁴³ «قال» سقط من (ر).

³⁴⁴ «به» سقط من (ر).

³⁴⁵ الدارمي، المقدمة، باب 19 (248/1) برقم: 134). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

³⁴⁶ «له» سقط من (ر).

³⁴⁷ الدارمي، المقدمة، باب 19 (253/1-254) برقم: 149). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده جيد.

³⁴⁸ في (ر): «قط يقول»، بتقديم وتأخير.

³⁴⁹ في (ر): يكرهون، في «ظ»: يتكرهون.

³⁵⁰ الدارمي، المقدمة، باب 21 (277/1) برقم: 190). قال الأستاذ حسين أسد: إسناده صحيح.

³⁵¹ في (ر): «له الله» بدلاً من «الله له».

[7]

باب

ما يُفْتَتَحُ بِهِ الْفَتْوَى³⁵⁶

أَخْرَجَ الْبَيْهَقِيُّ فِي «الْمَدْخَلِ» عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ³⁵⁷، قَالَ: «كَانَ ابْنُ الْمَسِيْبِ لَا يَكَادُ يَفْتِي فُتْيَا إِلَّا قَالَ: اللَّهُمَّ سَلِّمْ لِي، وَسَلِّمْ مِنِّي»³⁵⁸.

[8]

باب

أَفْتَى الْعَالَمَ بِحَضْرَةِ مَنْ هُوَ أَكْبَرُ مِنْهُ

عَقَدَ ابْنُ سَعْدٍ فِي «الطَّبَقَاتِ»³⁵⁹ بَاباً فِي ذِكْرِ مَنْ كَانَ يَفْتِي بِالْمَدِينَةِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَ³⁶⁰ قَالَ: «أَخْبَرَنَا³⁶¹ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ وَاقِدِ الْأَسْلَمِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْمَغِيرَةِ ابْنِ عَبْدِ

³⁵² فِي «ر»: وَ.

³⁵³ «اللَّهُ» سَقَطَ مِنْ «ر».

³⁵⁴ الطَّبْرَانِيُّ، «الْمَعْجَمُ الْكَبِيرُ»، 231/9 (بِرَقْم: 8995). قَالَ الْهَيْثَمِيُّ فِي «مَجْمَعِ الزَّوَائِدِ» 426/1 (بِرَقْم: 826): «رَوَاهُ

الطَّبْرَانِيُّ فِي «الْكَبِيرِ»، وَفِيهِ مَنْ لَمْ يُسَمَّ».

³⁵⁵ فِي «ر»: هُنَا: وَاللَّهُ أَعْلَمُ. وَلَا مَعْنَى لَهُ هُنَا، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

³⁵⁶ فِي «ر»: فُتْيَا.

³⁵⁷ «بْنِ سَعِيدٍ» سَقَطَ مِنْ «ر».

³⁵⁸ الْبَيْهَقِيُّ فِي «الْمَدْخَلِ»، 279/2 (بِرَقْم: 824).

³⁵⁹ «فِي الطَّبَقَاتِ» سَقَطَ مِنْ «ر».

³⁶⁰ فِي «ر»: فَقَالَ.

³⁶¹ فِي «ظ»: أَنْبَأَنَا.

الرحمن بن الحارث³⁶² بن هشام³⁶³، عن عكرمة بن خالد المخزومي³⁶⁴، عن ابن عمر: «أنه سُئل: من كان يفتي الناس في زمن رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: أبو بكر، وعمر. لا أعلم غيرهما»³⁶⁵.

وأخرج عن القاسم بن محمد، قال: «كان أبو بكر، وعمر، وعثمان، وعلي يُفتون على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم»³⁶⁶.

وأخرج عن أبي³⁶⁷ عبد الله بن نيار³⁶⁸، الأُسَلَمِي، قال: «كان³⁶⁹ عبد الرحمن بن عوف ممن يفتي في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأبي بكر، وعمر، وعثمان³⁷⁰ بما سمع من³⁷¹ النبي صلى الله عليه وسلم»³⁷².

وأخرج عن كعب بن مالك، قال: «كان معاذ بن جبل يفتي الناس بالمدينة في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأبي بكر»³⁷³.

وأخرج عن أنس بن مالك: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «أُعْلِمُ أمتي بالحلال والحرام: معاذ بن جبل»³⁷⁴.

³⁶² في «ظ»: الحرث.

³⁶³ في «س»: عن هشام، وهو تحريف.

³⁶⁴ سقط في «ر» من أول السند إلى المخزومي.

³⁶⁵ «الطبقات الكبرى»، 289/2.

³⁶⁶ «الطبقات الكبرى»، 289/2.

³⁶⁷ وجاء في الأصل و«س» هكذا: عن أبي عبد الله! وهو في مصدر المؤلف (الطبقات الكبرى): عن عبد الله ابن نيار الأسلمي، عن أبيه. وأظن هذا هو الصواب. ويدل عليه أيضاً أن السيوطي ذكره في مسند نيار الأسلمي من كتابه «جامع الأحاديث» 158/38.

³⁶⁸ وهو هكذا: «دينار» في كلتي الطبعتين ل: «الطبقات الكبرى» مصدر المؤلف: طبعة مكتبة الخانجي بتحقيق الدكتور علي محمد عمر 294/2، وطبعة دار صادر بتحقيق احسان عباس 340/2 ولكنه تحريف!

³⁶⁹ «كان» سقط من «س».

³⁷⁰ وورد هنا في «ر» زيادة: وعلي.

³⁷¹ في «ر»: عن.

³⁷² «الطبقات الكبرى»، 294/2.

³⁷³ «الطبقات الكبرى»، 300/2.

³⁷⁴ «الطبقات الكبرى»، 300/2.

وأخرج عن كعب بن مالك قال: كان عمر بن الخطاب يقول حين خرج معاذ بن جبل إلى الشام: «لقد أخلَّ خروجه بالمدينة وأهلها في الفقه وما كان يُفتيهم به. ولقد كنت³⁷⁵ كَلَّمْتُ أبا بكر أن يَحْبِسَهُ³⁷⁶ لحاجة الناس إليه³⁷⁷، فأبى عليّ³⁷⁸، وقال: رجل أراد وجهاً يريد الشهادة، فلا أَحْبِسْهُ». فقلت: والله، إن الرجل لَيُزْرَقُ الشهادة وهو على فراشه وفي بيته، عظيم الغنى عن مصره³⁷⁹»³⁸⁰.

وأخرج عن علي بن رباح قال: «خطب عمر بالجابية فقال: «من كان يريد أن يسأل عن الفقه، فليأت معاذ بن جبل»³⁸¹.

وأخرج عن القاسم بن محمد قال: «كان عمر، وعثمان، وعلي، وعبد الرحمن بن عوف، ومعاذ بن جبل، وأبي بن كعب، وزيد بن ثابت يُفْتُونَ في خلافة أبي بكر. وكان إذا نزل به أمر، دعاهم وشاورهم»³⁸².

وأخرج عن سهل بن أبي حَيِّثَمَةَ قال: «كان الذين يُفْتُونَ³⁸³ على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاثة من المهاجرين، وثلاثة من الأنصار: عمر، وعثمان، وعلي، وأبي بن كعب، ومعاذ بن جبل، وزيد بن ثابت»³⁸⁴.

وقد تَحَصَّلَ من هذه الآثار: ثمانية كانوا يُفْتُونَ والنبي صلى الله عليه وسلم حيًّا³⁸⁵. وقد جمعهم³⁸⁶ في بيت³⁸⁷، فقلت:

³⁷⁵ «كنت» سقط من «س».

³⁷⁶ وجاء رسمه في «ر» هكذا: يجلسه، وهو تحريف.

³⁷⁷ «إليه» سقط من «ر».

³⁷⁸ «علي» سقط من «ر».

³⁷⁹ «عظيم الغنى عن مصره» سقط من «ر».

³⁸⁰ «الطبقات الكبرى»، 300/2.

³⁸¹ «الطبقات الكبرى»، 300/2.

³⁸² «الطبقات الكبرى»، 302/2.

³⁸³ «يفتون» سقط من «ر».

³⁸⁴ «الطبقات الكبرى»، 302/2.

³⁸⁵ في «ر»: «في عهده عليه السلام»، بدلاً من: «والنبي صلى الله عليه وسلم حيًّا».

³⁸⁶ في «ر»: نظمهم.

³⁸⁷ في «ر» و«س»: بيتين.

«وقد كان في عصر النبي جماعة يقومون بالإفتاء قَوْمَةٌ قَانِتٍ

فأربعة أهلُ الخلافة مَعَهُمْ معاذُ أَبِي وابْنُ عوفِ ابْنُ³⁸⁸ ثابتٍ».

وأخرج ابن سعد عن قُدَامَةَ بن موسى الجُمَحِيِّ³⁸⁹، قال: «كان³⁹⁰ سعيد بن المسيب يفتي، وأصحابُ رسول الله صلى الله عليه وسلم أحياء»³⁹¹.

وأخرج البيهقي في «المدخل» من طريق مجاهد، عن ابن عباس: «أنه قال لسعيد بن جبيرة: حَدِّثْ. قال: أَحَدِّثْ وأنت شاهد؟ قال: أوليس من نعمة الله عليك أن تُحَدِّثَ وأنا شاهد، فإن أَخْطَأْتَ عَلَّمْتُكَ»³⁹².

[9]

باب

تلقيب المفتي وما يجب من حاله

أخرج ابن سعد عن³⁹³ محمد بن يحيى بن حبان³⁹⁴، قال: «كان سعيد بن المسيب رأس مَنْ بالمدينة في دهره، والمُقَدَّم عليهم في الفتوى، وكان يقال له: فقيه الفقهاء»³⁹⁵.

وأخرج عن مكحول، قال: «سعيد بن المسيب: عالم العلماء»³⁹⁶.

وأخرج عن الزهري، قال: «كان لسعيد بن المسيب عند الناس قدر كبير عظيم؛ لخصال: وَرَعٍ، ونَزَاهَةٍ، و³⁹⁷كَلَامٍ بحق عند السلطان وغيره³⁹⁸، ومجانبة للسلطان³⁹⁹، وعلم لا يُشَاكِلُهُ⁴⁰⁰ أحدٌ، ورَأْيٍ صليبي⁴⁰¹، وعزّة⁴⁰² لا يكاد يُرَاجَعُ»⁴⁰³.

³⁸⁸ في «(ر)»: وثابت، بإسقاط ابن. وهو خطأ، والصواب: إثباته.

³⁸⁹ «عن قُدَامَةَ بن موسى الجُمَحِيِّ» سقط من «(ر)».

³⁹⁰ «كان» سقط من «(ر)»، وينبغي إثباته.

³⁹¹ «الطبقات الكبرى»، 325/2.

³⁹² البيهقي في «المدخل»، 257/2 (برقم: 635).

³⁹³ في «(ظ)»: بن

³⁹⁴ في «(ر)»: يحيى نهبان! وهو محرف عن يحيى بن حبان.

³⁹⁵ «الطبقات الكبرى»، 326-325/2.

³⁹⁶ «الطبقات الكبرى»، 326/2.

وأخرج المَرْوَزِي فِي «كِتَابِ الْعِلْمِ»⁴⁰⁴ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْخُرَاعِيِّ⁴⁰⁵ قَالَ: «كَانَ سَعِيدُ بْنُ الْمَسِيبِ لَا يَزُرُّ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ شَيْئًا، وَلَوْ تَعَلَّقَ إِنْسَانٌ بِرِدَائِهِ رَمَى بِهِ إِلَيْهِ، لَا يَخَاطَبُ أَحَدًا، وَلَا يَطْمَعُ أَمِيرٌ أَنْ يَقُومَ عَلَى بَابِهِ، وَلَوْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ لَمْ يُجِبْهُ»⁴⁰⁶.

وَأَخْرَجَ أَبُو نُعَيْمٍ فِي «الْحَلِيَّةِ» عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَزْمَلَةَ⁴⁰⁷، قَالَ: «مَا كَانَ إِنْسَانٌ يَجْتَرِي عَلَى سَعِيدِ بْنِ الْمَسِيبِ يَسْأَلُهُ عَنْ شَيْءٍ، حَتَّى يَسْتَأْذِنَهُ، كَمَا يَسْتَأْذِنُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ»⁴⁰⁸.

وَأَخْرَجَ ابْنُ سَعْدٍ عَنْ مَالِكٍ قَالَ: «مَا أَدْرَكَتْ بِالْمَدِينَةِ فِقْهًا مَحْدَثًا غَيْرَ وَاحِدٍ. قِيلَ لَهُ: مَنْ هُوَ؟ قَالَ: ابْنُ شَهَابِ الزُّهْرِيِّ»⁴⁰⁹،⁴¹⁰.

[10]

بَاب

زَجْرِ الْمَفْتِي مِنْ أَسَاءِ⁴¹¹ أَدْبِهِ

³⁹⁷ «و» سقط من «ر».

³⁹⁸ «و غيره» سقط من «ظ».

³⁹⁹ في «س»: الشيطان، وهو تحريف.

⁴⁰⁰ في «ر» هنا زيادة: علم.

⁴⁰¹ في «ر»: مصيب.

⁴⁰² في «ر»: عز، سقط من «ظ».

⁴⁰³ «الطبقات الكبرى»، 328/2-329.

⁴⁰⁴ في «س»: الحلم، وهو تحريف.

⁴⁰⁵ «عن عمران بن عبد الله الخُرَاعِيِّ» سقط من «ر».

⁴⁰⁶ لم أهد إلى «كتاب العلم» للمروزي. وأخرجه بنحوه وبزيادة من حديث عمران أيضاً: أبو داود في «الزهد» ص 343-344 (برقم: 420).

⁴⁰⁷ «عن عبد الرحمن بن حَزْمَلَةَ» سقط من «ر».

⁴⁰⁸ حلية الأولياء، 173/2.

⁴⁰⁹ «الطبقات الكبرى»، 334/2.

⁴¹⁰ في «ر» هنا زيادة: والله تعالى أعلم.

⁴¹¹ في «ر»: أساة، وهو تحريف.

أخرج الحاكم في «المستدرک» عن قبيصة بن جابر الأسدي قال: «كنت مُحْرَمًا، فرميتُ ظنبيًا، فمات، فوقع في نفسي من ذلك، فأتيت عمرَ أسأله، وإلى جنبه عبد الرحمن بن عوف. فسألته، فالتفت إلى عبد الرحمن فقال: تُرى، شاة يكفيه⁴¹²؟ قال: نعم. فأمرني أن أذبح شاة. فلما قُمنا من عنده قال صاحب لي: إن أمير المؤمنين لم يُحسِنُ أن يُفتيك، حتى سأل الرجل. فسمع عمر بعضَ كلامه، فعلاه بالذرة ضربًا، ثم أقبل عليَّ ليضربني، فقلت: إني لم أقل شيئًا، إنما هو قاله. فتركتني، ثم قال: أردت أن تقتل الحرام وتتعدى الفُتيا»⁴¹³.

[11]

باب

المفتي يفتي بالظاهر، وما حاك⁴¹⁴ في الصدر يترك، وذاك فتوى القلب

أخرج أحمد، والبخاري عن وابصة بن معبد، قال: «جئت أسأل النبي صلى الله عليه وسلم، أسأله عن البرِّ والإثم. فقال: البرُّ⁴¹⁵ ما انشرح له صدرك، وإن أفتاك عنه الناس⁴¹⁶»⁴¹⁷.
وفي لفظ⁴¹⁸ لأحمد، وأبي يعلى: «استفتت نفسك، ثلاث مرات، البرُّ: ما اطمأنت إليه النفس، والإثم: ما حاك في نفسك وتردد في صدرك وإن أفتاك الناس وأفتوك»⁴¹⁹⁴²⁰.

⁴¹² في «ر» و«س» و«ظ»: تكفيه.

⁴¹³ أخرجه الحاكم في «المستدرک» 381-380/3 (برقم: 5422)، وقال: «هذا حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه»، ووافقه الذهبي في «التلخيص».

⁴¹⁴ في «ر»: هجس.

⁴¹⁵ «البر» سقط من «ر».

⁴¹⁶ في «ر» هنا زيادة: وأفتوك.

⁴¹⁷ «المسند»، 523/29 (برقم: 17999). أورده المؤلف مختصرًا. ولم أجد الحديث في النسخة المطبوعة من «مسند البخاري»، وهو بنحوه في «المعجم الكبير» للطبراني 148-147/22 (برقم: 402). قال الهيثمي في «مجمع الزوائد» 423/1: «رواه أحمد والبخاري، وفيه أبو عبد الله السلمي، وقال في «البخاري»: الأسدي عن وابصة، وعنه معاوية ابن صالح، ولم أجد من ترجمه». وقال الشيخ شعيب الأرنؤوط في تعليقه على «المسند»: إسناده ضعيف.

⁴¹⁸ في «س»: رواية.

⁴¹⁹ سقط من «ر» قوله: «وفي لفظ لأحمد، وأبي يعلى: «استفتت نفسك ثلاث مرات، البرُّ: ما اطمأنت إليه النفس، والإثم: ما حاك في نفسك وتردد في صدرك وإن أفتاك الناس وأفتوك».

وأخرج أحمد، والطبراني عن أبي ثعلبة الخشني قال: «قلت: يا رسول الله! أخبرني ما⁴²¹ يحلُّ لي، وما يحُرُّم عليّ. فقال: البرُّ: ما سكنت إليه النفس، واطمأن إليه القلب؛ والإثم: ما لم تسكن⁴²² إليه النفس، ولم يطمئن إليه⁴²³ القلب، وإن أفتاك المفتون»⁴²⁴.

[12]

باب

يحتاج الناس إلى سؤال⁴²⁵ العلماء في الجنة كما يحتاجون إليهم في الدنيا

أخرج الدَّيْلَمِي في «مسند الفردوس»، وابن عساكر في «تاريخه» بسند ضعيف⁴²⁶ من حديث⁴²⁷ جابر بن عبد الله مرفوعاً: «إن أهل الجنة ليحتاجون إلى العلماء في الجنة. وذلك أنهم يزورون⁴²⁸ الله في كل جمعة، فيقول: تَمَنَّوْا عَلَيَّ ما شِئْتُمْ، فيلفتون⁴²⁹ إلى العلماء، فيقولون: ماذا نتمنى على ربنا؟ فيقولون: تَمَنَّوْا كذا وكذا. فهم يحتاجون إليهم في الجنة، كما يحتاجون إليهم في الدنيا⁴³⁰،⁴³¹.

⁴²⁰ «المسند»، 533-532/29 (برقم: 18006)، وأبو يعلى، 161-160/3 (برقم: 1586). قال الشيخ شعيب الأرنؤوط في تعليقه على «المسند»: إسناده ضعيف من أجل الزبير أبي عبد السلام.

⁴²¹ في «س»: بما.

⁴²² في «ر»: يسكن.

⁴²³ «إليه» سقط من «ر».

⁴²⁴ «المسند»، 279-278/29 (برقم: 17742)، والطبراني بنحوه في «المعجم الكبير» 219/22 (برقم: 585)، والرواية فيهما أتم مما هنا. قال الهيثمي في «مجمع الزوائد»: 424/1: «رواه أحمد والطبراني، وفي «الصحيح» طرف من أوله، ورجاله ثقات». وقال الشيخ شعيب الأرنؤوط في تعليقه على «المسند»: إسناده صحيح.

⁴²⁵ «سؤال» سقط من «ر».

⁴²⁶ «بسنده ضعيف» سقط من «ر».

⁴²⁷ «حديث» سقط من «ظ».

⁴²⁸ في «ر»: يرون.

⁴²⁹ هكذا في «الأصل»: فيلفتون! وفي «ر» و«س»: فيلفتون.

⁴³⁰ في «ر»: في الحنة لدنيا، وهو تحريف.

⁴³¹ الديلمى في «الفردوس» 230/1 (برقم: 880)، وابن عساكر في «التاريخ» 51-50-49/51 (برقم: 5906).

تَمَّ بتاريخ يوم الجمعة ثامن عشر من جُمَادَى الآخِرَةِ سنة ثلاث وثمانين وثمان مائة، عند طلوع الشمس. والحمد لله⁴³².

⁴³² وهنا في الهامش الأيسر قيد القراءة على المؤلف بخط المؤلف الحافظ السيوطي، هذا نصه: «الحمد لله. قرأ عليّ صاحبه الشيخ الفاضل الصالح بدر الدين الأجهوري نفع الله به، وأجزت له، كتبه مؤلفه، غفر الله له، آمين». وجاء في آخر نسخة «رئيس الكتاب»: والله الحمد. والحمد لله وحده، وصلى الله على من لا نبي بعده محمد وعلى آله وصحبه وسلم، والحمد لله رب العالمين. وجاء في آخر نسخة «السليمانية»: تم الكتاب، بعون الملك الوهاب، والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وأصحابه السادة الأنجاء، وتابعيهم إلى يوم المآب. وجاء في آخر نسخة «الظاهرية»: والله سبحانه وتعالى أعلم، وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم.

قوله من بعد ما ذكره في قوله يا ابا
 قهرم المني حتى من انما اذ به اخروج الحكم في استدراك
 قهرمته وجاهر الامدي تا كنت عونا فزمت طيبا فاق فرغ
 في غير ذلك فاقبت هذا سانه والجنبه عند الرمن من نحو
 ضالته ما كنت ليجتدا الرمن فقال له ترى ما كنت كلفه قال
 نعم فامرني ان اذبح لانه على انما من عندنا رصاحب لوان امره
 لم يحصل ان يقبل حتى سالا الرجل ضم من بعد كلامه فعلاه الاله
 صرنا ثورا قبل بل ليعرني فقلت اني لراوا شيا الملوفا لانه
 فتركيه مشرقا لانه شان تغزل المار و نفعه على الفنا
باب المني يعني الخايم والمطاط
 في الصدر تركه وذلك فتوى القلب الخرج
 احمد والزار عن ابيه من معبد ما اجتنابنا الذي
 اشكته و سله عن البر والام فقال انما اشرك له
 صدرك وان انا ان غنة الناس وفي لفظ لا احدوا وي سبل
 استغث نفسك ثلاث مرات انما انا انما اشرك له
 ما كان في نفسك و ترويه في صدرك وان انا انما اشرك له
 واقتنوك واخرج احمد في العبر في غير ابو قلعة المني قال
 قلت يا رسول الله انما يرا في ما يخرج علي فقال له البر
 ما كنت انما انفس واطا انما القلب و الام ما لم يكن

ال

انما انفس ولم يطوا انما القلب وان انا انما اشرك له
باب يحتاج الناس الى شوال العلماء
 كما يحتاجون اليهم في الدنيا . الخرج البري في مسند العروين
 فان ذكر في تاريخه سنة ضعف من غير من غيره فترى
 ان اهل السنة يحتاجون اليه في الدنيا و ذلك انهم وورود
 في كل جمعة فيقولون انما انما اشرك له في لفظ
 ماذا انما اشرك له في لفظ انما اشرك له في لفظ
 انهم في الدنيا كما يحتاجون اليهم في الدنيا و ذلك انهم وورود

SONUÇ

Celeleddin es-Suyûtî, özellikle dinî ilimlerin hemen her sahasında eser vermiş, eserlerinin sayısı bini aşmış, ansiklopedik çapta büyük bir allamedir. Vefat ettiği h. 10. asrın başlarından bugüne kadar bütün İslam dünyasında onun sahip olduğu şöhrete ulaşmış bir başka âlim daha tanımıyoruz. Yalnızca hadis alanında üç yüzü aşkın eser kaleme almıştır. Bizim, tezimizde tenkitli neşri üzerinde çalıştığımız “Edebü'l-Fütyâ” isimli cüz’ü rivayet esaslı olması itibariyle hadis eserleri içerisinde değerlendirildiği gibi, konusu itibariyle fıkıh kitapları içerisinde de pekâlâ değerlendirilebilir.

Suyûtî bu cüz’de fetva usul ve âdâbı, fetvâ makamının sorumluluğu, müftülerde bulunması gereken vasıflar gibi konularda çeşitli kaynaklardan hadis ve eserler derlemiştir. Müellifin gerek konu seçimi, gerekse de konuyu ele alıp değerlendirirken seçtiği hadisler onun konunun fevkalade öneminin farkında olduğunu ve bu öneme yakışır bir hassasiyet içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Edebü'l-Fütyâ isimli bu çalışmada, ilgili konular, özellikle Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) Sünneti ve selef-i salihin’den nakledilen sözler ve uygulama ışığında ele alınmıştır.

Kitapta özellikle, fetvâ ehliyetinin dinî yönden büyük önem taşıdığı, ancak gerekli şartları taşıyanların fetvâ verebileceği, dinî bir meseleyi aydınlatmak ehliyet sahibi insanlar için bir zorunluluk ve aynı zamanda ne kadar büyük sevap ise, yeterli birikim ve donanıma sahip olmayanların fetva vermeye yeltenmesinin de bir o kadar günah olduğu üzerinde durulmuştur.

Tezimizin birinci bölümünde, Suyûtî’nin hayatı ve ilmî şahsiyeti incelenmiştir. Herhangi bir âlimin eserinin kıymeti hakkında bir fikir sahibi olmak için, onun yaşadığı siyasî ve kültürel ortamın bilinmesi ve ilmî şahsiyetinin tebarüz ettirilmesinin ne derece önemi haiz olduğu hususu izahtan varestedir.

İkinci bölümde ise, konunun layıkıyla kavranabilmesi için konuyla ilgili kavramlar açıklanmış, sonra edebü'l-fetvâ literatürü kısaca tanıtılmış ve bugüne kadar teşekkül etmiş literatürden ulaşabildiğimiz bazı önemli olanlarının isimleri verilmiştir.

Daha sonra kitabımızın muhteva değerlendirilmesi yapılmış, Suyuti'nin cüzü hazırlarken istifade ettiği kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Nihayet, zaman zaman bazı muarızlarının dillendirdiği kitaplarının orijinalliği meselesi bağlamında kitabımızın orijinalliği değerlendirilmiş ve ortada intihali düşünmemimizi mümkün kılacak hiçbir gerekçe bulunmadığı açıklığa kavuşturulmuştur.

Tenkitli neşir kısmında, Edebü'l-Fütyâ tahkik edilirken Şehit Ali Paşa nüshası esas alınmıştır. Süleymaniye, Reisü'l-küttâb ve Zâhiriyye nüshalarından da yardımcı kaynaklar olarak istifade edilmiştir. Nüshalar arasındaki önemli sayılabilecek farklılıklar dipnotlarda belirtilmiş, tespit edilebilen yanlışlık ve eksiklikler tashih edilmiştir. Ayrıca kitaptaki rivayetlerin tahriri bu sahanın uzmanlarından istifadeyle yapılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Muhammed el-Habeşî**, “*Mu’cemü’l-mevzûâtî’l-matrûka fî’t-te’lifî’l-İslâmî ve beyânu mâ üllife fihâ*”, I-II, 2. bs., el-Mecmaü’s-Sekafî, 2000.
- Abdülkadir eş-Şâzelî**, “*Behcetü’l-âbidîn bitercemeti Hâfızı’l-asri Celâlidîn es-Suyûtî*”, Matbûâtı Mecma’i’l-lügati’l-Arabiyyeti biDimeşk, 1998.
- Ahmed el-Haznedar ve Muhammed İbrahim eş-Şeybanî**, “*Delîlü mahtûtâtî’s-Suyûtî ve emâkinu vucûdihâ*”, Mektebetu İbn Teymiyye, Kuveyt, 1983.
- Ahmed b Hanbel**, “*Müsnedü Ahmed b Hanbel*”, thk: Şuayb Arnavut, 1. bs., I-L, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1995.
- Abdullah b. Mübarek**, “*Kitabü’z-zühdi ve’r-rekâik*”, thk. Habiburrahman el-A’zami, Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, ts.
- Atar, Fahrettin**, “*Fetva*”, DİA., c. XII, İstanbul, 1995, s. 486-496.
- Bedî’ es-Seyyid**, el-Lahhâm, “*el-İmâmü’l-Hâfız Celâluddîn es-Suyûtî ve cuhûduhu fi’l-hadisi ve ulumihi*”, Dâru’l-Kuteybe, Dımaşk, 1994.
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî “*el-Medhal ile’s-Süneni’l-kübra*” I-II, thk. Muhammed Ziyaurrahman el-A’zami, Edvau’s-Selef, Riyad, h.1420.
- Bezzar**, Ebubekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlık, “*Müsnedü Bezzar*”, I-XIII, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Müessesetü Ulumi’l-Kur’ân, Beyrut, 1988.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen yay., İstanbul, ts.
- Buharî**, Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l-Buhari*, Şeriketu Dari’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, Beyrut, ts.
- Çeker, Orhan**, “*İftâ ve Bir Fetvâ Defteri Örneği*”, S.Ü.İ.F.D., sy: 6, yıl: 1996, s. 35-53.
- Darimî**, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. İbrahim, “*Müsnedü’l-Darimi*” I-IV, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Daru’l-Muğnâ li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, Riyad, h. 1420.

- Deylemî,** Ebu Şucâ' Şireveyh b. Şhredar b. Şireveyh el-Hemedânî, "*el-Firdevs bi me'sûrî'l-hitâb*", thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, I-V, Darû'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1986.
- Ebu Davud,** Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, "*Sünenü Ebi Dâvud*" I-V, (Ebu Bekr Muhammed b Bekr b. Abdürrezzak b. Dâse et-Temmar), Darü İbn Hazm, Beyrut, 1997.
- , "*Kitabü'z-zühd*" thk. Ebu Temim Yasir b. İbrahim b. Muhammed. vdr. Daru'l-Mişkat, Kahire, 1993.
- Ebû Nuaym,** Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, "*Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*", I-X, Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1987.
- Ebû Ya'lâ,** Ahmed b. Ali b. Müsennâ, "*Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*", I-XIV, thk., Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrut, 1990.
- Ebu Zehra,** Muhammed "*Usulü'l-fikh*", Daru't-Teblîğ, İstanbul, ts.
- Elbânî,** Muhammed Nâsiruddîn, "*Fihrisü'l-mahtûtât (el-Müntehab min mahtûtâtî'l-hadis)*", Daru'l-kütübi'z-zahiriyye, Dımaşk, 1970.
- , "*Sünenü Ebî Davud bi'l-hukmi ale'l-hadis ve't-ta'lîki'l-Elbânî*", Mektebetü'l-Meârif, Riyad, ts.
- Fuad Seyyid** "*Nassâni kadîmâni fî i'âreti'l-kütüb*", Mecelletu Ma'hadi'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, c. IV, cüz: 1, Kahire, 1958.
- Hatîb el-Bağdâdî,** Ebubekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, "*Kitabu'l-fakîh ve'l-mütefakkîh*" I-II, thk. Âdil b. Yusuf el-Azzâzî, Daru İbni'l-Cevzî, ts.
- Hattâbî,** Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed, "*Meâlimu's-sünen*" I-IV, tsh. Muhammed Ragıb et-Tabbâh, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut, 1981.
- Heysemî,** Nuruddîn Ali b. Ebu Bekir, "*Buğyetu'r-râid fî tahkik-i Mecma'i'z-zevâid ve menbai'l-fevâid*," I-X, thk. Abdullah Muhammed Derviş, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- İbn Asakir,** Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şafii, "*Tarihu medineti Dimeşk*" I-LXXX, thk. Ömer b. Garame el-Amrî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

- İbn Hibban**, Ebu Hâtım Muhammed b. Hibban el-Bustî, “*Sahîhu İbn Hibbân*”, I-XVIII, Müessesetü’r-Risale, thk. Şuayb Arnavut, 1993.
- İbnü'l-İmâd**, Ebu'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, “*Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*”, I- X, thk: Mahmud el-Arnaût, Dâru İbn Kesir, Beyrut, ts.
- İbn Mace**, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, “*Sünenü İbn Mace*”, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, ts.
- İbn Mansur**, Saîd, “*Sünenü Saîd b. Mansur*” I-V, thk. Sa'd b. Abdülaziz Âl-i Humeyyid, 2. bs., Daru's-Samîi, Riyad, 2000.
- İbn Manzur**, Muhammed b. Mukerrem, “*Lisanu'l-Arab*”, I-VI, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Aahmed, Hâşim Muhammed eş-Şâzilî, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1119.
- İbn Sad**, Muhammed b. Sad b. Müni' b. Ebu Abdullah el-Basrî ez-Zührî, “*Kitabu't-tabakati'l-kebir=et-Tabakatü'l-kübra*” I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001.
- İbnu's-Salâh**, Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, “*Edebü'l-fevtâ ve şurutü'l-müftî ve sıfatul-müsteftî ve ahkâmuhu ve keyfiyyetu'l-fetvâ ve'l-istiiftâ*” thk. Rif'at Fevzi Abdülmuttalib, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1992.
- İbnü's-Sübkî**, Tacuddîn Ebu Nasr Abdulvehhab, “*Tabakâtü'ş-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*”, I-X, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, 1964.
- İsmail Paşa** el-Bağdadî, “*Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve müellefâtu'l-musannifîn*”, I-II, Daru ihyai't-türasi'l-Arabî, 1951.
- İyad Halid et-Tabbâ**, “*el-İmamu'l-hâfiz Celâluddîn es-Suyûtî*”, Ma'lemetu'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Daru'l-kalem, Dımeşk, 1417/1996.
- Karahan**, Abdülkâdir, “*Suyûtî*” İ.A., I-XIII, M.E.B., c. XI, İstanbul, 1979, s. 258-263.
- Kâsımî**, Cemâluddîn, “*el-Fetvâ fî'l-islâm*”, thk. Muhammed Abdulhakîm el-Kâdî, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1986.

- Katib Çelebi,** Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, “*Keşfü’z-zünun an esmai’l-kütüb ve’l-fünun*”, I-II, Müessesetü’t-tarihi’l-arabî, ts.
- Kehhâle,** Ömer Rızâ, “*Mu’cemü’l-müellifîn terâcimu musannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*”, I-IV, Müessesetü’l-Risale, Beyrut, 1993.
- Makdisî,** Ebu’l-Feth Nasr b. İbrahim, “*Muhtasaru’l-Hücce ala târiki’l-mahacce*” I-II, thk. Muhammed İbrahim Muhammed Harun, Edvâu’s-Selef, ts.
- Mustafa eş-Şek’a,** “*Celâueddîn es-Suyûtî*”, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, Mısır, 1981.
- Müslim,** Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, “*Sahîhu Müslim*” I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut, ts.
- Nevevî,** Ebu Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref, “*Kitabu’l-mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb li’ş-Şîrâzî*”, I-XXIII, thk. Muhammed Necib el-Mutî, Mektebetü’l-İrşad, Cidde, ts..
- , “*Âdâbu’l-fetvâ ve’l-müftî ve’l-müstefî*” Dârü’l-fikr, Dımaşk, 1988.
- Neysâburî,** Ebu Abdullah el-Hakim, “*el-Müstedrek ale’s-sahihayn*”, I-V, Daru’l-Harameyn li’t-Tıbaati ve’n-neşri ve’t-tevzî’, Kahire, 1997.
- Özkan Hâlit,** “*Suyûtî*” ,DİA., c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s.188-198.
- Râzî,** Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Tefsîru’l-kebir* , I-XXXII, Beyrut, 1981.
- Taberânî,** Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed, “*el-Mu’cemu’l-kebir*”, I-XXV, thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye Kahire, ts..
- , “*el-Mu’cemu’l-evsat*”, I-X, Daru’l-Harameyn, Kahire, 1995.
- Tahir Süleyman Hamûde,** “*Celâluddîn es-Suyûtî Asruhu ve Hayâtuhu*”, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut, 1989.
- Tirmizî,** Muhammed b. İsa b. Sevre, “*Sünenü’t-Tirmizî*”, Mektebetü’l-Meârif, Riyad, ts.
- Sartain,** Elisabeth, “*Celâleddin Suyûtî Hayatı ve Eserleri*”, trc. Hasan Nureddin, Gelenek yay., İstanbul, 2002.
- Sehâvî,** Ebu’l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân , “*ed-Dav’ü’l-lâmi’ li ehli’l-karni’t-tâsi*”, I-XII, Beyrut, 1992.

- Serahsî,** Ebu Bekr Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed, “*el-Mebsut*”, I-XXX, Daru’l-Marife, Beyrut.
- Suyûfî,** Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr, “*Hüsni'l-muhâdara fî târihi Mısra ve'l-Kâhire*”, I-II, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhim, 1. bs., Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1967.
- , “*Kitabü't-tehaddüs bi ni'metillah*”, thk. Elisabeth Sartain, el-Hey’etü'l-Âmme li Kusuri’s-Sekâfe, 2003.
- , “*Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbü'n-Nevâvî*”, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, Dâru ihyâi’s-sünneti’n-nebeviyyeti, 1979.
- , “*Buğyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*”, I-II, 2. bs., Daru’l-fikr, 1979.
- Şa’rânî,** Ebû Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısri, *et-Tabakâtu’s-suğrâ*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, Mektebetü'l-Kahire, 1990.
- Şevkânî,** Muhammed b. Ali, *el-Bedrü't-tâli’ bi mehâsini men ba’de'l-karni’s-sâbi’*, I-II, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut, ts.
- Şîrâzî,** Ebu İshak İbrahim, “*Şerhu'l-lüma*”, I-II, thk. Abdülmecid et-Türkî, 1. bs., Daru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1988.
- Zirikli,** Hayruddîn , “*el-A’lâm Kâmûsu terâcim li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâi mine’l-Arab ve’l-müsta’ribîn ve’l-müsteşrikîn*” I-XVIII, Daru’l-ilm li’l-melâyîn, Beyrut, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : BURSA – 22.09.1981

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**
Lise : 1995 1999 NİLÜFER İMAM HATİP LİSESİ
Lisans : 1999 2003 U.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Yüksek Lisans : U.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Doktora :

Medeni Durum : EVLİ

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi : İNGİLİZCE (ORTA DÜZEY),
ARAPÇA (İYİ DÜZEY)

Çalıştığı Kurum (lar) : **Başlama ve Ayrılma Tarihleri** **Çalışılan Kurumun Adı**
1. 19.10. 2005 HATAY
02.12. 2005 BURSA
13.10. 2008 PENDİK HASEKİ EĞİTİM MERKEZİ

...

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar

:

Diğer :

Tarih-İmza
Adı Soyadı
EMİNE ZENGİN